BIBLIOTECA MVSEI MARISIENSIS

Serie Arheologică

XII

CRONOLOGIA EPOCII FIERULUI
ÎN BAZINUL CARPATIC

Lucrările Colocviului Internațional
de la Târgu Mureș
, 8-10 octombrie

Cluj-Napoca -2

CRONOLOGIA EPOCII FIERULUI
ÎN BAZINUL CARPATIC

Lucrările Colocviului Internațional
de la Târgu Mureș

8-10 octombrie

BIBLIOTECA MVSEI MAR1SIENS1S

SERIA ARHEOLOGICĂ 1CA

XII

PROCESELE COLOCVIILOR INTERNAȚIONALE
DE LA TÂRGU MUREȘ

Editor

SANDOR BERECKI

Cronologia epocii fierului
în Bazinul Carpatic

PROCESELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL
DE LA TÂRGU MUREȘ

8-10 octombrie 2015

Editat de

Sandor BERECKI

Editura MEGA

Cluj-Napoca
2016

Colocviul Internațional a fost susținut printr-un grant al Ministerului Educației din România, CNCS-UEFISCDI, proiect numărul PN-ILRU-PD-2012-3-0316

Redactor executiv: Zoltán Soós, Director

Front cover: Bronze anklet from Uroi (photo: I. V. Ferencz)

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

CP 85, str. Mărăști nr. 8A, 540328
Târgu Mureș, România
www.muzeumures.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IRON AGE CHRONOLOGY IN THE CARPATHIAN BASIN. International colloquium (Târgu Mureș; 2015)

Iron Age chronology in the Carpathian Basin : proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2015 / ed.: Sandor Berecki. - Cluj-Napoca : Mega, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-606-543-784-5

I. Berecki, Sandor (ed.)

902(498) (063)

Editura MEGA

Cluj-Napoca
e-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

Cuprins

Prefață

Arheologii, indiferent de perioadă, sunt notoriu de nesiguri când vine vorba de chestiuni de cronologie, iar în ceea ce privește spațialitatea, nu mult mai nesiguri. Poate de aceea, atașat de peretele casei mele, construită de un căpitan de mare englez în 1839, la doar trei ani

după sosirea primilor coloniști europeni în Australia de Sud, există un mic indicator inscripționat simplu „Târgu Mureș" - nu pare să existe prea multe alte lucruri în aeroportul local care să-l ghideze pe nou-venit și cu siguranță nu să servească drept suvenir pentru ceea ce trebuie să fie una dintre cele mai plăcute locații pentru o conferință, indiferent de subiect. Prima mea vizită în Transilvania a fost, de fapt, în septembrie 1974 și deja începeam să-mi formez o preferință pentru întâlnirile de mai mică amploare din epoca fierului, care acum au înflorit sub auspiciile AG Eisenzeit, cu sediul în mare parte în limba germană, Interpretierte Eisenzeit austriac (cu sediul în Linz) și „Keltove", cu sediul în regiunile slave din Europa Centrală și de Est.

La Keltove, recunosc, am avut un avantaj inițial acela că engleza a fost limba preferată. Și, bineînțeles, la Târgu Mureș, într-o serie de prelegeri care alternează între cele despre epoca bronzului și cele despre epoca fierului preromană care a urmat în Carpați, limba conferinței este engleza. Într-adevăr, este și timpul ca mai mulți vorbitori nativi de limba engleză să participe la sesiunile noastre. Secvența colocviilor din epoca fierului, care a început în 2009 prin acoperirea în general a comunităților din epoca fierului din Bazinul Carpatic, a fost urmată în 2011 de al doilea Colocviu Internațional dedicat „Riturilor și ritualurilor în Carpați", în timp ce anul 2013 a fost dedicat „Meșteșugurilor și meșteșugarilor", în timp ce prezenta întâlnire a fost dedicată „Cronologiei în Carpați".

Ceea ce este cu siguranță remarcabil este cât de bine au fost realizate toate etapele organizării Colocviilor de la Târgu Mureș de către Sandor Berecki și micul său grup de colaboratori și promptitudinea lăudabilă cu care au apărut Lucrările - produse local. Este oportun ca cronologia să fi fost tema anului 2015, deoarece fără ea acoperirea generală nu ar fi putut fi realizată în mod adecvat. Cu siguranță, aruncând o privire la conținut, îmi amintesc cât de bine am fost acoperiți în ceea ce privește acele identități fluide care, din perioada celților istorici, au alcătuit comunitățile din Carpații orientali.

Acum mă întreb ce ne vor rezerva Sandor și colegii săi în viitor...

Profesor emerit JVS Megaw

Universitatea Flinders din Adelaide, Australia

Descoperiri Basarabi și Ferigile la granița dintre
bazinul carpatic și Balcanii Centrali.
Contribuții la cronologia timpurie a epocii fierului

Milos Jevtić

Universitatea din Belgrad, Facultatea de Filosofie Belgrad, Serbia miljevta@eunet.rs

Cuvinte cheie: Valea Dunării sârbească, Epoca timpurie a fierului, Grupul Bosut, orizontul Kalakaca

Cultura Basarabi, grupul Ferigile, Muntele Miroc, descoperiri de tezaur de fier

În prima secțiune a textului discutăm poziția stratigrafică a obiectelor de fier din grupul Bosut, provenite din situl cu același nume. Sugerăm ca aceste descoperiri să fie atribuite orizontului celei mai vechi apariții a culturii Basarabi în valea Dunării sârbești și nu, așa cum s-a presupus până acum, orizontului Kalakaca din grupul Bosut.

În a doua secțiune, ne concentrăm asupra zonei din nord-estul Serbiei, unde în perioada timpurie a epocii fierului se disting cel mai clar elemente ale culturii Basarabi și care, se pare, sunt înlocuite fără întrerupere de elementele grupului Ferigile din perioada timpurie a epocii fierului. O mare cantitate de obiecte din fier, inclusiv fragmente de unelte, arme și bijuterii, a fost găsită împreună cu ceramică din grupul Basarabi și Ferigile în zona de nord-est a Serbiei, care abundă în minereuri de cupru și fier.

Cronologia Epocii Fierului timpuriu din Serbia, în special în părțile de sud ale Câmpiei Panonice și în părțile de nord ale Balcanilor centrali, se bazează în cea mai mare măsură pe stratigrafia așezării multistratificate Gradina na Bosutu din Srem (Medovic 1978; 1988). În monografia publicată recent despre așezarea din Epoca Fierului timpuriu de la Bosut, au fost identificate 10 orizonturi de locuire în total, despre care se crede că cuprind cronologic întreaga Epocă Fierului timpuriu (Medovic-Medovic 2011). Rămășițele caselor supraterane cu plan dreptunghiular au fost descoperite în toate orizonturile de locuire, începând cu cea mai veche așezare atribuită fazei Kalakaca din Epoca Fierului timpuriu, trecând prin așezări cu ceramică în stil Basarabi și terminând cu câteva așezări Hallstatt târzii cu ceramică canalizată. În ciuda faptului că au fost efectuate analize detaliate ale arhitecturii rezidențiale și a fost stabilită tipologia numeroaselor descoperiri de ceramică, relațiile relative dintre cele trei straturi de bază din castrul Bosut (anterior Bosut Illa, Bosut IIIB și Bosut IIIc, acum IVa, IVb, IVc, conform lui Medovic), nici cultural, nici cronologic nu au fost stabilite cu certitudine maximă. Intervalul cronologic propus pentru orizontul Kalakaca (850-750 î.Hr.), orizontul grupului Basarabi (750-500 î.Hr.) și orizontul cu ceramică canalizată (500-250 î.Hr.) se bazează pe presupunerea că fiecare așezare, adică un singur orizont de locuire, a durat în medie între 50 și 60 de ani.

Se pare că orizontul Kalakaca de la Gradina na Bosutu ar trebui limitat la doar trei colibe săpate puțin adânci, care au o structură și o formă similare cu puținele colibe identificate în timpul investigațiilor mai recente de la Kalakaca lângă Beska (Jevtic 2011, 27-37) și Zemun-Asfaltna baza (IleTpoBnh 2010, 247-257). Suntem înclinați să credem că nu există nicio justificare pentru a distinge o fază timpurie enigmatică a epocii fierului timpuriu în părțile de nord ale Serbiei și că orizontul Kalakaca sau grupul de descoperiri Kalakaca ar trebui considerate ca fază finală a epocii bronzului târziu, așa cum a fost sugerat de profesorul Garasanin acum aproximativ treizeci de ani.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 9-18

acum ani (Garasanin 1983, 675). Descoperirile rare de obiecte metalice din așa-numita fază Kalakaca din așezarea Bosut indică, de asemenea, două orizonturi distincte de locuire. Într-

una dintre colibele ovale puțin adânci săpate din așezarea Gradina na Bosutu a fost găsit un ac de bronz cu un vârf destul de mic în formă de cui, care îl datează din faza finală a perioadei Câmpului de urne (Ha B1-B2). Un tip identic de ac decorativ a fost descoperit în coliba săpată din așezarea Kalakaca de lângă Beska (Jevtic 2011, 65, si. 53). Tipuri similare de ace din părțile centrale și estice ale Serbiei (Paracin, Kostolac și altele) R. Vasic (1999, 43-45, Taf. 16/228-243) datate mai devreme, în Ha A1-A2. Un topor de fier cu gheare, un fragment de topor de bronz cu capete în formă de T și o brățară spiralată din bronz datează din orizontul cel mai vechi al structurilor rezidențiale supraterane din epoca timpurie a fierului de la așezarea Gradina na Bosutu și sunt datate în Ha B3/C1 sau secolul al VIII-lea î.Hr. (MejjoBnh 1987). Aceste descoperiri metalice provin din cea mai veche așezare a grupului Bosut și, în același timp, datează și din faza timpurie a culturii Basarabi (Pl. 1/1). Am putea presupune că obiectele metalice menționate au ajuns de undeva din sud-est în regiunea Srem simultan cu apariția ceramicii decorate în stilul Basarabi. Un număr mic de obiecte metalice, în mare parte nesemnificative cronologic, provin din stratul cel mai recent al Gradina na Bosutu (Bosut sec. IV), ceea ce este neobișnuit, având în vedere că stratul cultural avea o grosime de aproape 2 metri. Legarea orizonturilor de locuire cu ceramica canelată din castrul de pe dealul Bosut și enigmaticul așa-numit grup de descoperiri Srem din Hallstatt târziu (în mare parte bijuterii din bronz, argint și aur descoperite în tezaure mici sau înmormântări individuale) nu este fiabilă și necesită mai multe date decât avem la dispoziție astăzi (Medovic-Hansel 2006, 489-512).

Fig. 1. Situri arheologice menționate în text.

Cultura Basarabi a fost identificată într-o zonă mai largă a bazinului Dunării Inferioare și parțial Mijlocii, în primul rând pe baza metodei distincte de decorare a vaselor de ceramică (Dumitrescu 1968; Vulpe 1965; 1970; 1979, 1986; Hansel 1976; Tasic 1988; Jevtic 1983, 1996; 2004; Crojnh-JaijaHOBnh 2008; Vasic 1977; 1983; 1997; 2004; Gumă 1993; 1995; Popovic 1981; Popovic-Vukmanovic 1988). Lipsa necropolelor acestei culturi la vest de Porțile de Fier a dus la considerarea grupului Basarabi sau Bosut-Basarabi din nordul Serbiei ca încă un „grup ceramic". O selecție modestă de descoperiri metalice din așezările datând din orizontul Bosut-Basarabi din epoca timpurie a fierului a dus la căutarea unor conexiuni cu grupul traco-cimmerian de descoperiri din bronz. În tratatul despre descoperirile metalice ale culturii Basarabi din Serbia, pe care l-am scris acum aproximativ douăzeci de ani, subliniem semnificația utilizării în masă a fierului pentru arme și bijuterii descoperite în necropolele culturii Basarabi din Oltenia și în special în regiunea Porților de Fier, cum ar fi Basarabi, Balta Verde, Gogoși, Ostrovu Mare (JeBTnh 1994, 77-85). Am presupus la acea vreme că și anumite tezaure și descoperiri de grup de obiecte din bronz și fier din epoca timpurie a fierului din estul Serbiei ar putea fi legate de cultura Basarabi - peștera Zlot, Ruiste, Setonje, Aljudovo (Pl. 1/2) și altele - (vezi Fig. 1). Probabil nu este întâmplător faptul că cea mai mare cantitate de topoare cu tang de fier (Ărmchenbeile) a

fost înregistrată pe teritoriul culturii Basarabi - 9 exemplare https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Descoperiri Basarabi și Ferigile la granița dintre Bazinul Carpatic și Balcanii Centrali | 11 de la Rujiste, pe Muntele Rtanj, și 7 exemplare de la Krivodol, în nord-vestul Bulgariei (Wesse 1990). Grupului de necropole tumulare destul de mici de pe malul românesc al Dunării (Nica 1975) i s-ar putea adăuga necropola Basarabi din satul Vajuga, în aval de Kladovo, unde au fost descoperite 25 de înmormântări de înmormântare așezate pe o platformă din pietricele de râu (Popovic-Vukmanovic 1998). Pe lângă vârfuri de suliță și cuțite din fier, în înmormântările masculine, în înmormântările feminine de la necropola Vajuga au fost întâlnite bijuterii din fier, inclusiv fibule destul de mari, cu două bucle, cu plăcuțe de prindere alungite în formă de clepsidră și brățări de gleznă cu capete deschise (Pl. 1/3). Un tip similar de fibule cu două bucle a fost descoperit în Oltenia (Bader 1983, 78-80, T. 26) și în vestul Bulgariei (Gergova 1987, 44, T. 13).

Investigații recente efectuate în zonele împădurite ale Muntelui Miroc, în interiorul Porților de Fier, au scos la iveală, după cum presupunem, locuri de cult speciale ale tracilor nordici. Au fost înregistrate peste 40 de structuri circulare din piatră (incinte sacre) cu diametrul cuprins între 4 și 12 metri, iar 10 dintre ele au fost explorate sistematic (Jevtic 2008; Jevtic-Pekovic 2009; IleKOBMh-JeBTnh 2011; Pekovic-Jevtic 2013). În cercurile din piatră spartă au fost descoperite urme de incinerare, oase de animale sălbatice, fragmente destul de mici de schelete umane (fragmente de craniu, mandibulă, dinți), alături de numeroase bijuterii din bronz și fier, mărgele de sticlă cu ochiuri, fragmente de arme din fier, părți de echipament pentru cai și numeroase fragmente de ceramică. Pe lângă numeroasele cuțite și catarame de centură dreptunghiulare din fier, merită menționate în mod special câteva vârfuri de săgeată din fier de tip Ferigile (Pl. 1/4). De asemenea, importante sunt fragmentele descoperite din câteva amfore mari lucrate la roată și hidrii (ceramică grecească de tip plane), care probabil au fost importate din coloniile grecești de la Marea Neagră - Histria și altele (Pekovic-Jevtic 2013). Ceramica din așezările Hallstatt târzii din estul Serbiei indică influențe puternice din regiunile tracice de vest. Deosebit de semnificativă este așezarea de la situl Kuznjica din valea râului Saska, nu departe de situl de pe Muntele Miroc, și așezarea din satul Rgoste, lângă Knjazevac (Kapuran 2013).

Un nou tezaur de obiecte timpurii din fier din Muntele Miroc sugerează metalurgia avansată și prelucrarea minereului de fier în regiunea estică a Serbiei, în faza timpurie și mijlocie a epocii timpurii a fierului. Tezaurul conține diverse obiecte apropiate de descoperirile din culturile Basarabi și Ferigile. Conform inventarului Muzeului Național din Pozarevac, tezaurul de obiecte metalice din Miroc cuprinde 484 de înregistrări și, cu excepția câtorva obiecte de bronz, aproape toate sunt realizate din fier. Tezaurul este format din următoarele piese: 46 de topoare cu soclu și flanșă, un topor dublu complet; 2 vârfuri de suliță cu socluri scurte; un pumnal cu două tăișuri complet și trei fragmente; 4 cuțite cu mâner triunghiular; 235 de vârfuri de săgeată (s-au distins trei tipuri de bază: vârfuri de săgeată mai mici din tablă de fier cu bază concavă, vârfuri de săgeată similare cu coadă scurtă și vârfuri de săgeată cu soclu, vârfuri de săgeată mari de tip Ferigile); 36 de ace simple pentru tăiat și

confecționat plase de pescuit; unelte cu scop necunoscut; 8 nasturi ornamentali și aplicații; două pandantive din bronz; două fragmente de tore din bronz; trei brățări complete și 9 fragmentate; 60 de mărgele (din fier MJ); 42 de fibule (19 complete, iar restul sunt arcuri și plăcuțe de prindere); 6 cercuri destul de mici și multe fragmente de obiecte din fier cu scop imposibil de deslușit.

Circumstanțele descoperirii tezaurului mare de obiecte din fier din Muntele Miroc sunt necunoscute. Tezaurul face parte dintr-o colecție privată și a fost ulterior inventariat la muzeul local. Împreună cu tezaurul de obiecte din metal de la Miroc (Pl. 2) au fost găsite câteva fragmente de vase destul de mari, din țesătură fină și decorate în stil Basarabi. Heterogenitatea tipologică a anumitor obiecte din fier, în special numărul mare de vârfuri de săgeți, sugerează că tezaurul descoperit accidental nu poate fi considerat cu siguranță o asociere strânsă cu un conținut arheologic fiabil. Investigând proveniența descoperirilor menționate mai sus, am descoperit că în înregistrările proprietarului colecției sunt menționate două tezaure de obiecte din fier, unul dintre ele fiind tipologic mai apropiat de cultura Basarabi, iar celălalt de grupul Ferigile. Este evident încă de la prima vedere că anumite descoperiri individuale sau de grup de bijuterii, unelte și echipament militar, care, după toate aparențele, nu datează din epoca timpurie a fierului, au fost adăugate la marea colecție de obiecte din fier de la Miroc. În orice caz, descoperirile de grup de obiecte din fier de la Miroc, atunci când vor fi publicate, merită investigații mai detaliate.

Câteva grupuri de obiecte timpurii din fier de la Miroc, inclusiv fibule cu două arcuri și placă de prindere triunghiulară sau în formă de ochelari de soare, topoare mici goale (celte) și topoare cu coadă plată, ar putea fi atribuite fără îndoială orizontului Basarabi (Pl. 3/1-3). Grupul mai târziu de obiecte din fier include părți de echipament războinic (topoare duble, vârfuri de suliță, pumnale, cuțite, vârfuri de săgeți) și obiecte decorative, dintre care deosebit de numeroase sunt catarame dreptunghiulare de diferite dimensiuni (Pl. 3/4). Aceste descoperiri sunt frecvente în morminte

al grupului Ferigile din Oltenia (Vulpe 1967) și la locuri de cult investigate arheologic de pe Miroc pe care le asociem și cu orizontul Ferigile.

Având în vedere peisajele aproape „mitice” originare din zonele carstice ale muntelui Miroc (râuri pierdute, peșteri cu lacuri mici și ornamente calcaroase, adăposturi în stânci, depresiuni și izvoare), presupunem că grupurile mai mari (tezaure) de obiecte din fier au fost depuse în mare parte ca ofrande votive (Fig. 2).

Fig. 2. Pârâul Bledinje, izvorul de pe Muntele Miroc, în apropierea sitului Mihajlov Ponor („peisaj mitic” și „loc cultic”).

Incidența neobișnuit de mare a unor obiecte din fier foarte diverse descoperite în siturile din epoca timpurie a fierului din Oltenia, pe Miroc și alte situri din regiunea Porților de Fier și în zona Timok (Stara Moldova, Vajuga-Pesak, Zlotska pecina și altele) indică prelucrarea locală a minereului de fier (Tasic 1980). În regiunea Serbiei de est, în cadrul unității metalogenetice carpato-balcanice, au putut fi identificate câteva zăcăminte de minereu de fier destul de mici. Considerăm că merită menționate în mod special informațiile furnizate de geologi conform cărora minereurile de limonit din zăcămintele de fier din Majdanpek se topesc ușor. Presupunem că există o situație similară și cu zăcămintele de fier din apropiere, Rudna Glava (unde a fost descoperită cea mai veche mină de cupru din Balcani), în valea râului Saska. Muntele Miroc se află la doar aproximativ douăzeci de kilometri de Rudna Glava, iar undeva între ele se află situl Kuznjica (termen valah pentru fierărie), unde au fost descoperite urme ale așezării grupului Ferigile (Jovanovic 1972). Este posibil ca grămezi mari de zgură identificate imediat de-a lungul malului râului Saska, în aval de așezarea de la Kuznjica, să fie rămășițe ale prelucrării minereului de fier, care era extras în vecinătatea Rudna Glava.

Având în vedere abundența descoperirilor de ceramică și metal, care aparţin sau sunt apropiate de grupul Basarabi și Ferigile, considerăm că ambele orizonturi culturale ar trebui incluse în periodizarea epocii timpurii a fierului în estul Serbiei. Începuturile epocii timpurii a fierului în aceste regiuni ar trebui legate de apariția celor mai vechi obiecte din fier, care, după toate aparențele, datează de la începutul culturii Basarabi. Orizontul Kalakaca este, la multe așezări din valea Dunării sârbești, strâns legat de orizontul ceramicii canalizate de tip Gava, adică datează din faza finală a epocii bronzului târziu. În ciuda faptului că estul Serbiei nu este suficient investigat, considerăm că noile descoperiri arheologice, în special din Muntele Miroc, au indicat faptul că în acele zone grupul Ferigile a succedat grupului Basarabi în timpul epocii timpurii a fierului. Nu avem suficiente date pentru a concluziona cât timp a dăinuit grupul Ferigile în estul Serbiei și care au fost circumstanțele și tendințele culturale în perioada premergătoare sosirii celților în această regiune. Dacă am dori să intrăm în relațiile încâlcite dintre triburile paleobalcanice din epoca fierului, am putea atribui orizonturile basarabi și ferigile din nord-estul Serbiei tribului trac Triballi.

În ciuda descoperirilor relativ numeroase de obiecte din fier, care au fost descoperite în ultimii ani în siturile din epoca timpurie a fierului din nord-estul Serbiei, în special în Muntele Miroc, este esențial să subliniem că, deocamdată, nu dispunem de date stratigrafice fiabile, care ar face posibilă o mai bună înțelegere a imaginii cronologice relative a acelei perioade în zona dintre Bazinul Carpatic și Balcanii centrali. Fără îndoială, orizontul Kalakaca (sau faza Kalakaca-Gornea) ar putea fi cu greu identificat ca fiind din epoca timpurie a fierului în regiunea nordică a Serbiei, ci ca fiind legat cultural de sfârșitul epocii bronzului târziu sau caracterizat ca o perioadă de tranziție, apropiată cronologic de așa-numitul orizont al ceramicii negre lustruite, cu canale (orizontul Gava, Mala Vrbica-Hinova) (vezi Guma 1993; 1995; Jevtic 1996; 2004) și parțial de orizontul Insula Banului cu ceramică ștampilată (Morintz-Roman 1969). În favoarea acestei concluzii vorbește și atribuirea toporului din fier cu coadă (tip Armchenbeile) din așezarea Gradina na Bosutu

orizontului cu descoperiri din grupul Basarabi. Toporul este datat în linii mari în secolul al VIII-lea î.Hr. și provine cel mai probabil din același orizont cultural ca și fragmentul de topor pseudo-răsucit din bronz cu terminale în formă de T, caracteristic culturii Basarabi (Medovic-Medovic 2011, 65). Noile situri cu ceramică de tip Ferigile și diverse descoperiri metalice din orizontul Hallstatt târziu din nord-estul Serbiei indică o influență culturală puternică a comunităților din epoca timpurie a fierului din regiunea Olteniei. Având în vedere nivelul actual al investigațiilor, considerăm că este mai potrivit să atribuim orizonturile Basarabi și Ferigile epocii timpurii a fierului din estul Serbiei, în loc de grupuri regionale destul de mici de tip Vajuga și Zlot-Sofronievo, așa cum a propus Vasic într-o serie de texte (Vasic 1983; 1997; 2004). Cantitatea relativ mare de obiecte eterogene din fier descoperite recent în Muntele Miroc, în interiorul Porților de Fier, inclusiv o proporție neobișnuit de mare de bijuterii din fier, indică faptul că descoperirile unuia sau mai multor centre metalurgice pentru prelucrarea minereului de fier, datând din perioada preromană, ar putea fi așteptate în regiunea din estul Serbiei. Semnificația obiectelor din metal, și în special din fier, în siturile din epoca timpurie a fierului din secțiunile de sud ale câmpiei Panonice și din partea de nord a Balcanilor centrali este cu siguranță de mare importanță pentru rezolvarea problemelor cronologice. Un factor limitativ este faptul că obiectele timpurii din fier provin aproape în întregime din tezaure, structuri circulare din piatră cu caracter cult și înmormântări individuale. Ceea ce lipsește sunt așezările din epoca timpurie a fierului investigate sistematic în Balcanii de nord, în special în zona de nord-est a Serbiei, cu descoperiri metalice precis stratificate. Având în vedere absența aproape totală a unor date absolute relevante pentru epoca fierului timpuriu din Serbia (este posibilă datarea cu certitudine doar a siturilor cu obiecte importate din coloniile grecești arhaice târzii și clasice, de la mijlocul secolului al VI-lea până la începutul secolului al IV-lea î.Hr.), ne putem baza doar pe cronologia relativă propusă pentru grupurile culturale Basarabi și Ferigile (850/800-600 î.Hr.; 600-400/350 î.Hr.). În vremuri mai recente, elementele culturii Ferigile, confirmate cu certitudine în valea Dunării sârbească și în părțile estice ale Balcanilor centrali, se adaugă la aria destul de largă de distribuție a elementelor culturii Basarabi la vest de Oltenia și Banatul românesc.

Referințe

Medovic-Medovic 2011 Medovic, P.-Medovic, L, Gradina na Bosutu, Pokrajinski zavod zastitu

Lista figurilor

Fig. 2. Pârâul Bledinje, izvorul de pe Muntele Miroc, în apropierea sitului Mihajlov Ponor („peisaj mitic” și „loc cultic”).

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Gradina na Bosutu, a. topor de fier; b. brăţară de bronz; c. fragment de tore de bronz (după Medovic-

Medovic 2011); 2. Aljudovo lângă Pozarevac, unelte de fier din tezaur (după Crojuh-JaitaHOBnh 2008); 3. Vajuga-Pesak, cupă Basarabi și fibulă de fier din mormântul 3 (după Popovic-Vukmanovic 1998); 4. Vârfuri de săgeată din fier de tip Ferigile dintr-o structură circulară din piatră (loc cultic) de la ponorul Miroc-Mihajlov.

Pl. 2. Ceramică Basarabi descoperită odată cu tezaurul Miroc.

Pl. 3. 1. Fibule din fier cu două arcuri din tezaurul Miroc; 2. Topoare goale din fier (celt) din tezaurul Miroc; 3. Fier

topoare cu cuţit plat din tezaurul Miroc; 4. Catarame dreptunghiulare din fier din tezaurul Miroc.

Planșa 1. 1. Gradina na Bosutu, a. topor de fier; b. brățară de bronz; c. fragment de tore de bronz (după Medovic-Medovic 2011); 2. Aljudovo lângă Pozarevac, unelte de fier dintr-un tezaur (după Ciojnh-JanaHOBnh 2008); 3. Vajuga-Pesak, cupă Basarabi și fibulă de fier din mormântul 3 (după Popovic-Vukmanovic 1998); 4. Vârfuri de săgeată din fier de tip Ferigile dintr-o structură circulară din piatră (loc cultic) de la ponorul Miroc-Mihajlov.

Eu

Planșa 2. Ceramică Basarabi descoperită odată cu tezaurul Miroc.

Planșa 3. 1. Fibule din fier cu două arcuri din tezaurul Miroc; 2. Topoare goale (celt) din fier din tezaurul Miroc; 3. Topoare cu coadă plată din fier din tezaurul Miroc; 4. Catarame dreptunghiulare din fier din tezaurul Miroc.

Cronologia cimitirelor Hallstatt târzii de la

DUNĂREA DE JOS: SZENTES-VEKERZUG ȘI FERIGILĂ

Emilian TELEAGA*/**-Dorin SĂRBU*

Institutul de Arheologie „Vasile Parvan București, România „Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg, Germania emilianteleaga@hotmail.com teleaga@staff.uni-marburg.de

Cuvinte cheie - cronologie, tipuri ceramice, La Tène timpuriu, Ferigile, fibulă, stratigrafie orizontală, zăbală, Hallstatt târziu, necropolă, Selište, seriație, Szentes-Vekerzug

Principalele descoperiri arheologice privind înmormântările Hallstatt târzii de la Dunărea de Jos datează din anii 1949-1969, când necropolele de la Szentes-Vekerzug și Ferigile au fost investigate și publicate (Parducz-Csallany 1945; Parducz 1952; 1954; 1955; Vulpe 1967). Ulterior, numărul investigațiilor de teren a scăzut. Arheologii au încercat să sistematizeze cercetările mai vechi prin stabilirea tipologiei diferitelor categorii de descoperiri arheologice (fâșii de cal, săbii-pumnal și fibule) și prin analizarea necropolei de la Ferigile (Vulpe 1977; Lang 1980; Bader 1983; Werner 1988; Vulpe 1990).

De la descoperirea acestor mari necropole Hallstatt târzii, s-au distins două grupuri culturale importante: Vekerzug (sau Alfold) și Ferigile (Vulpe 1970; Parducz 1973). Din punct de vedere cultural și istoric, acestea au fost interpretate ca expresie arheologică a identității etnice a tracilor și a sciților. Această direcție de cercetare a fost menținută și în epoca postcomunistă, păstrând metodologia și conceptul perioadei anterioare (Kemenczei 2009; Vulpe 2001).

Cronologia necropolelor Hallstatt târzii de la Dunărea Inferioară reprezintă o sarcină pentru cercetarea științifică, deoarece datarea cu radiocarbon este imprecisă pentru acea perioadă („platoul Hallstatt"), scările dendrocronologice lipsesc, iar importurile grecești nu pătrunseseră încă în regiunea Dunării Inferioare. După cum se arată mai jos, ordonarea înmormântărilor încercată pentru necropola din Ferigile a fost problematică.

În concluzie, marile necropole de la Szentes-Vekerzug și Ferigile nu au fost analizate prin metode adecvate, iar dezvoltarea lor internă este necunoscută. Este necesară actualizarea sistemului cronologic al necropolelor conform stratigrafiei orizontale, analizei de seriare și omogenitate a combinațiilor de inventar - metodele standard aplicate, de exemplu în cazul necropolei Hallstatt (Hodson 1990). În această publicație, analizele de corelare au fost efectuate folosind programul SPSS versiunea 20. Seriarea a fost realizată în WinBasp, versiunea 5.43.

Această contribuție a rezultat din studiul mormintelor și necropolelor cu vagoane din Bazinul Carpatic, inclusiv Szentes-Vekerzug, și din noile cercetări de la Bârsești (Teleaga 2016, în curs de publicare).

Cimitirul Szentes-Vekerzug conține 151 de morminte umane și înmormântări de cai. Acestea sunt grupate în două grupuri estice (I și II), un grup central (III) și un grup vestic (IV). Mormintele împrăștiate sunt, de asemenea, tratate ca un grup (V) (Pl. 1).

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 19-34

Vasele lucrate manual găsite la Szentes-Vekerzug au fost clasificate după cum urmează: căni cu mâner mic, vaze mici dublu trunchiate, oale trunchiate sau rotunde, oale dublu trunchiate cu patru proeminențe pe burtă și oale mari de tip necunoscut, precum și farfurii sau boluri.

Vasele lucrate la roată găsite la Szentes-Vekerzug au fost clasificate după cum urmează: oale înalte cu burtă rotundă, sticle, farfurii sau boluri cu margine curbată și fără inel pentru picior, farfurii sau boluri cu margine ridicată și inel pentru picior. Ulcioarele lucrate la roată, cu mâner, pot fi împărțite în forme joase și forme înalte cu inel pentru picior.

Cartografierea tipurilor ceramice din cimitir a relevat unele concentrări ale distribuției: tipurile lucrate manual au predominat în grupul estic, dar au apărut pe întreaga suprafață a cimitirului (Pl. 2/1). Tipurile lucrate la roată se găsesc mai ales în regiunile centrale și vestice ale cimitirului (Pl. 2/2). Ceștile lucrate manual cu mâner mic și cupa cu mâner cu două butoni au apărut în zona estică, iar ulcioarele lucrate la roată în regiunile centrale și vestice ale cimitirului (Pl. 2/3).

Analizele de corelație ale tipurilor ceramice conduc la ideea că, statistic, aceleași tipuri funcționale au fost întâlnite în înmormântările bărbaților, femeilor și copiilor.

Seriația abundentă a tipurilor ceramice permite separarea în două grupe de vase (Fig. 1): Primul grup conține predominant tipuri lucrate manual și câteva ulcioare cu mâner strâmb, farfurii sau boluri cu margine curbată, lucrate la roată și farfurii sau boluri fără inel pentru picior, precum și o vază de tip amforă. Al doilea grup conține în principal tipuri ceramice lucrate la roată, dar include o vază mică, dublu trunchiată, lucrată manual, precum și o vază din bronz.

Fig. 1. Combinarea tipurilor de vase din necropola Szentes-Vekerzug.

Tipurile ceramice sunt distribuite inegal în întreaga zonă a cimitirului, iar combinarea lor indică o separare între tipurile lucrate manual și cele lucrate la roată. Acești parametri permit o seriare a 33 de morminte cu tipuri ceramice definite, precum și un inventar cronologic, dar nespecific în ceea ce privește genul (Fig. 2).

Fig. 2. Seriația mormintelor cu două tipuri ceramice din necropola Szentes-Vekerzug: ■ valoare normală, valoare zero.

Mormintele ceramice timpurii sunt caracterizate prin vase dublu trunchiate, lucrate manual, cu patru proeminențe pe burtă, farfurii sau boluri lucrate manual, căni lucrate manual cu mâner mic și sulă. Aceste tipuri ceramice sunt caracteristice perioadei Hallstatt târzii. În bazinul carpatic, vasele dublu trunchiate, cu patru proeminențe pe burtă, s-au dezvoltat continuu, începând de la grupul mai vechi Fiizesabony-Mezocsat și ajungând în grupul Vekerzug (Metzner-Nebelsick 2002, 114-118, fig. 42). Formele mai vechi ale acestor tipuri de vase sunt asociate în mormintele din grupul Ciumbrud cu tipuri timpurii de vârfuri de săgeată, de exemplu, în mormântul 6 de la Ciumbrud (Ferenczi 1965, 98-99) și într-un mormânt de la Alba-Iulia (Hellmuth 2006, 61-62, fig. 38-39). Însă aceste forme mai vechi de oale și vârfuri de săgeată lucrate manual lipsesc din necropola de la Szentes-Vekerzug. Cu toate acestea, formele ceramice lucrate manual mai vechi din necropola de la Szentes-Vekerzug sunt asociate cu ceramica lucrată la roată, ceea ce implică o apariție ulterioară a cropolei de la Szentes-Vekerzug în comparație cu cimitirele din Ciumbrud.

Unul dintre aceste morminte modeste din perioada timpurie (mormântul 147) conține un inel de braț din perioada Hallstatt DI (Siepen 2005, 80), ceea ce sugerează că mormintele mai vechi din Szentes-Vekerzug datează din jurul acestei perioade.

În a doua perioadă, mormintele conțin: oale lucrate manual, trunchiate sau rotunde, ulcioare și farfurii sau boluri cu mâner strâmt, lucrate la roată; vârfuri de săgeată cu ciocuri interioare sau vârfuri de săgeată cu trei aripi rombice și ciocuri scurte; pietre de moară. În ultimul orizont au apărut doar ceramică lucrată la roată (ulcioare cu mâner înalt, oale cu burtă rotundă și boluri cu inel pentru picior), precum și oale mici, lucrate manual, cu mâner dublu trunchiat.

Vasele înalte cu burtă rotundă, sticlele și kantharos-ul sunt forme tipice pentru perioada La Tène timpurie. Vasele înalte cu burtă rotundă sunt denumite în cercetarea vaselor Kruglik și imitau vasele dublu trunchiate, lucrate manual, datând din tranziția de la Hallstatt târziu la La Tène timpuriu (Romsauer 1991,364, fig. 4/1.3.8). Vaza din mormântul 27, cu gât scurt, burtă rotundă și inel de bază, este unică în regiune, dar are asemănări cu o oală din mormântul 99 din LT A timpuriu din Pottenbrunn (Ramsl 2002, 96,147-150, fig. 106,147-148, pl. 46/7).

Vasele mici, lucrate manual, cu trunchi dublu, sunt cunoscute din perioada de tranziție de la Hallstatt la perioada La Tène. Această formă este asociată cu tipurile lucrate la roată din Szentes-Vekerzug și cu ceramica La Tène timpurie din Pottenbrunn (Ramsl 2002, 96, 147-150, fig. 107, 147-148). Această perioadă de tranziție este datată dendrocronologic la aproximativ 450 î.Hr. în Diirrenberg (Egg-Zeller 2005; Sormaz-Stòllner 2005).

În Bazinul Carpatic, trecerea de la cantharo-urile lucrate manual la cele lucrate la roată este cunoscută până în perioada LT A (Metzner-Nebelsick 2002, 123-128, 131, fig. 47; 50), deși cantharo-urile dunărene lucrate la roată apar în perioada LT B2 (Kruta-Szabó 1982; Jovanovic 1984, 76, fig. 7/5).

Cartografierea celor trei faze din zona cimitirului (suținută de seriarea a 87 de morminte cu ființe umane și cai) a relevat faptul că mormintele mai vechi au predominat în grupul estic, dar au apărut pe întreaga suprafață a cimitirului. Necropola s-a dezvoltat continuu pe parcursul celei de-a doua și a treia faze în diferite grupuri de morminte (Pl. 2/4). În concluzie, necropola de la Szentes-Vekerzug a avut o dezvoltare continuă de la HA DI până la La Tène timpuriu în diferite grupuri de morminte.

Necropola din fostul sat Ferigile (actualul Costești, Jud. Vâlcea, România) a fost aproape complet excavată și a fost publicată la scurt timp după aceea (Vulpe 1967). Au fost cercetate 151 de tumuli și 29 de morminte plate, dar un număr important de tumuli au fost distruși anterior. Cimitirul Ferigile a devenit o piatră de hotar pentru perioada Hallstatt târzie la nord de Dunăre.

Tumulii sunt grupați pe hartă în trei grupuri principale de tumuli (grupurile I-III) și un subgrup suplimentar nordic de tumuli (grupa IV) (Pl. 3/1). Necropola are un maxim de 155 de morminte cu cel puțin o ofrandă, dar numărul de morminte care pot fi analizate este mult mai mic. Publicarea tumulilor și a bunurilor funerare este problematică. Tumulii și inventarele acestora nu au fost ilustrate complet; vasele ceramice au fost descrise conform unei tipologii detaliate (Vulpe 1967, 38-58). Tumulii din cimitirul Ferigile constau din movile mici cu morminte de incinerare, care au fost clasificate în șapte tipuri de înmormântare (Vulpe 1967, 22-23).

Prima periodizare a necropolei s-a bazat pe tipologie și pe stratigrafia orizontală a bunurilor funerare și a ritualurilor funerare. Dezvoltarea cimitirului rezultată indică trei faze. Se presupune că zona funerară a evoluat de la nord la sud între 550 î.Hr. și cca. 400 î.Hr. (Vulpe 1967, 80-91, fig. 27-32). Această primă analiză a fost infirmată. Prin analiza unor obiecte metalice s-a presupus că necropola a început în prima jumătate a secolului al VII-lea î.Hr. și s-a încheiat în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. (Lang 1980, 229-233).

A doua periodizare a necropolei s-a bazat pe o seriație susținută de 41 tumuli. Fazele necropolei au fost definite în funcție de combinațiile de inventar și de tipurile de obiceiuri funerare. Conform acestei periodizări, necropola s-a dezvoltat de la sud la nord. „Faza sudică” prezintă legături clare cu cea mai recentă fază a fenomenului Basarabi, iar necropola a început în jurul anului 650 î.Hr.; a doua fază a început la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr.; ultima fază (Ferigile III) datează din prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr. (Vulpe 1977, 81-111).

Vulpe (1977, 83) a luat în considerare faptul că fiecare tumul era o unitate închisă. Inventarul rezultă, în principalele cazuri, prin sumarizarea tipurilor din diferite morminte

ale aceluiași tumul sau prin combinarea anumitor inventare de morminte cu ofrande funerare incerte; doar 17 dintre mormintele seriate sunt unități închise (Anexa 1).

Această seriare conduce la următoarele concluzii (Anexa 1): Primul tip de combinații a fost specific obiceiului funerar de tip 2a, al doilea tip de combinații tipului lb, iar al cincilea tip de combinații tipului 3. Tipurile de combinații 2/3, 3 și 4 sunt caracteristice pentru obiceiul funerar de tip la (Vulpe 1977, 83-85, fig. 4). Tumuliile tipurilor 1 și 2 de combinații au definit faza Ferigile Sud, al 3-lea și al 4-lea au definit faza Ferigile Nord, iar cele 5/h au definit faza Ferigile III. Tipul 2/3 de combinații a fost indistinctiv. Acest lucru ar putea exprima îndoieli cu privire la interpretarea tipurilor de combinații într-un sens strict cronologic.

Un alt defect al seriației este selecția tipurilor seriate: prima fază se bazează pe obiecte caracteristice mormintelor pentru ambele sexe; următoarea fază se bazează pe akinakai, zdrențe de cal Vekerzug și https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cronologia cimitirelor Hallstatt târzii de la Dunărea de Jos: Szentes-Vekerzug și Ferigile | 23 de piese de centură ajurate, care sunt de tip specific genului (masculin). Obiectele specifice genului mai vechi (arme și bijuterii) nu sunt seriate (Vulpe 1977, 81-111). De asemenea, ceramica seriată prezintă un anumit dezechilibru în ceea ce privește categoriile funcționale: vase, căni și oale sau ulcioare în faza sudică și căni în faza nordică.

Putem concluziona că seriarea lui Vulpe a fost puternic influențată de combinarea tipurilor de morminte și a tipurilor funcționale de obiecte (ceramică, ornamente, harnașamente și arme). Prin urmare, am luat în considerare o nouă seriare a cimitirului Ferigile, bazată strict pe tipuri ceramice.

Din tipologia ceramică realizată de Vulpe (1967, 37-58, fig. 13-18, pl. 1-14) am selectat doar 11 forme ceramice distincte; combinațiile lor cu motive decorative au ca rezultat 22 de tipuri seriate. Denumirile formelor și decorațiunilor ceramice bazate pe acestea, propuse în monografia sitului (Pl. 5/1): boluri cu marginea curbată spre interior, decorate cu caneluri oblice (IA2-dlbc), boluri trunchiate cu margine îngroșată sau lărgită (IB;_2), supieră (/C), șapte tipuri de boluri cu margine evazată (ID-fd, ID-dl, ID-d2, ID-d3a, ID-d3b, ID-d4a și ID-d6), căni trunchiate cu caneluri hașurate pe margine (IIA-d2 sau -d25d), căni burticate decorate frecvent cu nervuri (III), căni cu mâner înalt (Illhh), căni cu mânere perforate (Illph), șase tipuri de ulcioare decorate sau oale cu burtă mare (IV_V-dl, IV_V-d2, IV_V-d4a, IV_V-d4b, IV_V-d4c, IV_V-d6b), ulcioare nedecorate sau oale cu burtă mare și borcane trunchiate cu incizii hașurate pe margine (IV- V- sau VIA-dinc) și cupe cu picior (Vllf).

Toate atestările tipurilor ceramice au fost cartografiate pentru a studia distribuția lor. Deși majoritatea tipurilor ceramice se găsesc nedistinct în toate grupurile tumulare ale necropolei (IA2-dlbc, ID-d2, ID-d3b, ID-d4a, III, IV_V-dl, IV_V-d4c), cinci tipuri (IB,_2, ID-d3a, ID-d6, IV_V-d4b, IV-V- sau VIA-dinc) au fost concentrate în cele două grupuri sudice (Pl. 3/2), iar un alt tip (IIA-d2 sau -d25a) a fost predominant în grupul tumular mijlociu III (Pl. 4/lb). Patru tipuri (IV_V-d2, IV_V-d4a, IV_V-d6b și Vllf) au fost descoperite doar în primele

trei grupuri sudice, dar acest fapt poate fi cauzat de raritatea mormintelor din grupul nordic. Un tip rar (ID-dl) a fost descoperit în grupurile tumorale I și III-IV. În cele din urmă, patru tipuri ceramice (IC, ID-fd, Illhh și Illph) au fost găsite doar în grupurile tumorale mijlocii II și III (Pl. 4/1a, c).

Mormintele incomplete sau distruse, unitățile fără minimum două tipuri ceramice determinate, precum și mormintele cu doar tipuri ceramice de lungă durată au fost, de asemenea, excluse din numărul total de 155 de morminte cu cel puțin o ofrandă. Prin urmare, 65 dintre morminte au fost caracterizate de 22 de tipuri ceramice. Seriarea lor a dus la patru grupuri combinatorii:

Grupa ceramică A poate fi definită prin cinci tipuri ceramice: ulcioare nedecorate sau oale cu burtă mare și borcane trunchiate cu incizii hașurate pe marginea groasă (tipul IV_V- sau VIA-dinc), boluri trunchiate cu margine groasă sau lată (tipul IB,_2) și trei tipuri de boluri cu margine evazată (ID-dl, ID-d3a și ID-d6). Aproape toate tipurile ceramice (fără ID-dl) au fost găsite în cele două grupuri sudice. Trei tipuri ceramice longevive pot fi, de asemenea, găsite în această grupă ceramică: boluri cu marginea îndoită spre interior din tipul IA2-dlbc, cupe cu burtă din tipul III și ulcioare sau oale cu burtă mare din tipul IV_V-dl (Anexa 2).

Aproape toate tipurile de decor Ferigile sunt prezente în primul grup ceramic. Cartografierea grupului ceramic A arată că cimitirul a fost folosit în acea perioadă atât în grupurile sudice I-II, cât și în subgrupul nordic IV și probabil și în grupul III. Cu toate acestea, majoritatea mormintelor din grupul A sunt situate în ambele grupuri sudice (Pl. 4/2a).

Patru tipuri ceramice prezente în grupul ceramic A sunt comune în grupul ceramic B, fiind absente în grupul C: boluri cu buză evazată, decorate cu grupuri simetrice de creste de tip ID-d3b sau cu motive spiralate de tip ID-d4a și ulcioare sau oale cu burtă mare decorate cu „arcade cu crampoane” sau cu „arcade” de tip IV_V-d6ab sau cu „mustăți” între „ghirlande” (tipul IV_V-d4b). Alte patru tipuri sunt reprezentate în principal în grupele B și C: cupe trunchiate cu caneluri hașurate pe buză (IIA-d2 sau -d25a), oale decorate cu motive spiralate continue de tip IV_V-d4a sau cu motive spiralate cu „mustăți” de tip IV_V-d4c, precum și cupe mici cu picior sferic de tip Vllf (Anexa 2). Mormintele din grupul ceramic B au fost descoperite în toate grupurile tumulare (Pl. 4/2a).

Al treilea grup ceramic C este caracterizat de tipuri care continuă din grupele ceramice A și B: IA2- dlbc, ID-d2, IIA-d2 sau -d25a, III, IV_V-dl, IV_V-d4a, IV_V-d4c, VII; în acest grup următoarele tipuri au dispărut complet: IB^, ID-dl, ID-d3a, ID-d3b, ID-d4 și ID-d6, IV_V-d4b, IV_V-d6b, IV-V- sau VIA-dinc. Specifice erau și bolurile nedecorate de tip ID cu buză evazată, precum și ulcioarele sau oalele cu burtă mare, decorate cu flaute hașurate de tip IV_V-d2 (Anexa 2). În al treilea grup ceramic C,

Numărul tipurilor de decor a scăzut de la 7-8 la 4, comparativ cu grupurile ceramice A și B, dar numărul formelor ceramice a rămas neschimbat. Mormintele din grupul ceramic C s-au concentrat în grupul tumular III (Pl. 4/2b).

Comparativ cu grupurile AC, tipurile ceramice specifice grupului D sunt în mare parte nedecorate. Deși două forme seriate au continuat din grupurile anterioare (JA2-dlbc și ID-fd), au apărut trei forme noi: lekanai de tip IC, cupe cu gât cilindric înalt și mâner înalt de tip Illhh și cupe mici cu două mânere perforate vertical de tip Illph (Anexa 2). Mormintele din grupul ceramic D sunt rare și pot fi găsite atât în grupurile tumulare mijlocii II, cât și în cele III ale necropolei (Pl. 4/2b).

Reluarea seriografiei necropolei din Ferigile, care include acum 65 de morminte sau tumuli, a arătat următoarele rezultate:

Seriația a aranjat 48 de unități închise față de seriația anterioară (17 unități închise) și a rezultat din combinarea a 22 de tipuri ceramice, definite prin asocieri de formă și decor.

Seriația primară a implicat o succesiune de tipuri de obiceiuri funerare, însă grupa ceramică A definită nu este legată de un obicei funerar specific. Tipul de obicei funerar Ia domină în grupele ceramice B și C, iar tipul de obicei 3 este caracterizat în grupa ceramic D (ca în seriația lui Vulpe) (Anexa 2).

Noua seriație prezintă un echilibru între formele funcționale din fiecare fază, care nu erau reprezentate în mod egal în seriația anterioară.

Tipurile ceramice s-au dezvoltat de la formele timpurii, bogat decorate, la formele târzii, nedecorate. Doar ultima fază este aceeași în ambele seriații.

În ambele seriații, următoarele tipuri ceramice au aceeași poziție cronologică: Vl-dinc, ID-3b, ID-4a, IIA, ID-d2, IC, Illhh și Illph.

Seriația primară a postulat o dezvoltare sud-nord a necropolei. De fapt, probabil toate grupurile tumulare au început în grupul ceramic A, cu siguranță în grupul B, odată cu construirea tumulelor în întregul cimitir. Mormintele din grupul C se concentrează în grupul tumular III. Mormintele din grupul ceramic D au apărut doar în grupurile tumulare din mijlocul necropolei (Pl. 4/2b).

***

Succesiunea grupurilor ceramice de la Ferigile, obținută prin seriarea lor, este confirmată de tipologia fibulelor și de frâiele de cal. Fibula arcuită cu două bucle și picior mic de tip clepsidră din tumulele 72, mormântul 1 din grupul ceramic A de la Ferigile (Pl. 5/2.7) este puțin ulterioară fibulelor din mormântul 41 de la Selița (Pl. 5/2.6) (PanoBHH-JIanyinHHH 1974a, 116-117, fig. 3/2-3). Tipurile ceramice din grupul A de la Ferigile sunt, de asemenea, ulterioare formelor Basarabi târzii din cimitirul din Selița (vezi mai jos). În regiunea Porților de Fier, acest tip de fibulă a fost datat 750-650 î.Hr. (Vasic 1999, 55-56, Nr. 342-348, pl. 29). Fibulele din Ferigile sunt tipologic mai ulterioare decât fibulele din principala lor arie de răspândire (Gergova 1987, 51-52).

Fibulele cu picior de scut beoțian (tumulul 46 și tumulul 97, mormântul 1, din grupurile ceramice BC (Pl. 5/2.8) sunt mai vechi decât fibulele de tip Donja Dolina (tumulul 46 din

grupul ceramic C (Pl. 5/2.9) sau fibulele cu picior triunghiular (tumulul 40 și tumulul 74, mormântul 1, din grupurile ceramice CD (Pl. 5/2.13) (Bader 1983, 76-77, 84, 90, 97-99, 105, Nr. 130-131, 156-157, 226-227, 286, 289, 309-310, pl. 23, 25, 29, 33-34). Fibula de tip Donja Dolina din Ferigile și fibula cu placă circulară din tumulul 45 aparțin grupului ceramic C. și au fost găsite în mormintele 30, 57 și 61 din a doua fază a Szentes-Vekerzug (Pl. 5/2.9-12) (Parducz 1954, 31, 36, fig. 32/21; pl. 8/1; 16/23; 17/2-3; 18/3), implicând faze contemporane.

Fâșiile de cal cu caracteristici timpurii se găsesc la Ferigile: buclele în formă de migdală ale zăbalei din mormântul 76, mormântul 1, din grupul ceramic A sau capătul lat al călușului de la tumulele 11 și 27 din grupul ceramic B (Lang 1980, 232). Fâșiile de cal de tip Vekerzug din Ferigile pot fi clasificate în al doilea grup cu călușuri curbate (cca. 525-450 î.Hr.); este posibil ca zăbala fragmentară Vekerzug din mormântul 91, mormântul 1 din Ferigile (faza ceramică C) și din 36 din Szentes-Vekerzug să fie aceeași variantă (Pl. 5/2.14). Zăbala Vekerzug din mormântul 19 din Szentes-Vekerzug poate fi clasificată în al treilea grup cu călușuri curbate puternice (cca. 450-400 a. Hr.). Acest tip lipsește în Ferigile (Pl. 5/2.15), concluzionând că necropola din Szentes-Vekerzug s-a încheiat mai târziu decât cea din Ferigile. Analizele radiocarbon recent publicate din epoca fierului târziu https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cronologia cimitirelor Hallstatt târzii de la Dunărea de Jos: Szentes-Vekerzug și Ferigile | 25 din Sticna, tumulul 48, mormântul 99 cu partea Vekerzug este similară cu cea din tumulul 4, mormântul 3 din Ferigile și Novo Mesto cu partea Vekerzug din grupul al treilea, datată în a doua jumătate a secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., confirmând datele arheologice (Terzan-Cresnar 2014, 457-459, 486-490, 719-721, fig. 25/8-10; 27/3.2-6, 36, 42-43).

Doar câteva tipuri ceramice din grupa ceramică A de la Ferigile se găsesc și în necropola de la Selište: boluri cu buză evazată de tipurile ID-d3a (Pl. 5/2.1) și ulcioare sau oale cu burtă mare decorate cu „arcade cu crampoane”, o variantă mai veche de tipul IV_V-d6b (Pl. 5/2.2); boluri cu buză îndoită spre interior, decorate cu nervuri oblice de tip IA2-dlbc (Pl. 5/2.5); căni decorate cu burtă de tipul III (Pl. 5/2.4) și ulcioare sau oale cu burtă mare de tipul IV_V-dl (Pl. 5/2.3) (JlanyiHHH 1972, 88, 90-91, 96-97, fig. 2/4.6; 3/1.5-6.10.13; 4/1-3.6.9; JlanyiUHHH 1973,101,104, fig. 3; 6/4; Pa^anoBnH-JIanyniHRH 1974a, 118, fig. 3/6; Pac|)aJiOBUH-JlanyiuHRH 1974b, 108, fig. 3/3). Pe gâtul cupelor de tip III și al borcanelor sau oalelor de tip IV-V de la Selište se aflau adesea striații orizontale (Pl. 5/2.3) - o caracteristică ceramică mai veche, în comparație cu acest tip, a fost excepțională doar în Ferigile (JlanyniHHH 1972, 90-91, 97, fig. 2/4; 3/5-6; 4/13; JlanyniHRH 1973, 104, fig. 6/4; PacjjanoBUH-JIanyiiiHRH 1974b, 108, fig. 3/1). Această caracteristică ceramică lipsește în Szentes-Vekerzug.

În concluzie, necropolele de la Szentes-Vekerzug și Ferigile au început în momente diferite (Ferigile după 650 î.Hr. și Szentes-Vekerzug în HA DI la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr. și s-au dezvoltat paralel pe parcursul secolului al VI-lea î.Hr., dar Ferigile s-a încheiat mai

devreme (prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr.) decât Szentes-Vekerzug (a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr.).

Confirmare

Acest proiect a fost susținut printr-un grant din partea Fundației Alexander von Humboldt (prima parte despre necropola de la Szentes Vekerzug) și a Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică din România, UEFISCDI, proiect numărul PN-II-RU-TE-2014-4-1602 (a doua parte despre necropolele de la Ferigile).

Anexa 1

Proveniența tipurilor de inventar în tumulele seriate din 1977: unități mixte; mormântul marcat cu asterisc
a amestecat bunuri funerare certe și ofrande funerare incerte; unitățile închise sunt marcate cu gri.

Anexa 2
Seriația mormintelor cu minimum două tipuri ceramice din Ferigile
(fără morminte cu doar tipuri ceramice de lungă durată; S - Ferigile Sud, N - Ferigile Nord, III - Ferigile III)

Teleaga, E., Studii asupra mormintelor cu care de luptă Hallstatt târzii din Bazinul Carpatic, IN: Teleaga, E.-Gergova, D.-Müller-Karpe, A.-Torbov, N. (eds.), Studii privind arheologia Traciei din epoca fierului, Suplimentul 1, Rhaden (în curs de publicare).

Terzan, B.-Cresnar, M., Datarea absolută a epocilor bronzului și fierului în Slovenia, Ljubljana.

Vasic, R „The Primers in the Central Balkans (Vojvodina, Serbia, Kosovo and Macedonia), PBF, 14 (12), Stuttgart.

Vulpe, A., Necropola hallstattianä de la Ferigile. Monografie arheologică, BA, 11.

Vulpe, A., Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum, MemAnt, 2,115-213.

Vulpe, A., Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe, Dacia N.S., 21, 81-111.

Vulpe, A., Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien, PBF, 6 (9), München.

Vulpe, A., Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a. Chr., IN: Petrescu-Dâmbovița, M.- Vulpe, A. (ed. 1), Istoria Românilor, voi. 1. Moștenirea timpurilor îndepărtate, București, 451-500.

Werner, W, Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau, PBF, 16 (4), München.

List of figures

Lista plăcilor

Planșa 1. Cimitirul excavat din Szentes-Vekerzug. Grupurile de morminte.

Planșa 2. Szentes-Vekerzug. 1. Tipuri de ceramică lucrate manual; 2. Tipuri de ceramică lucrate la roată
; 3. Ulcioare cu mâner; 4. Cartografierea celor trei faze.

Planșa 3. Ferigile. 1. Cartografierea tumulelor și delimitarea grupurilor acestora (morminte seriate I tumuluri: cercuri negre; tumuluri neseriate: inele); 2. Cartografierea tipurilor ceramice: a. IV_V-d4b și IB,_2, b. ID-d6 și ID-d3a, c. IV-V- sau VIA-dinc.

Planșa 4. Ferigile. 1. Cartarea tipurilor ceramice a. Illhh și Illph, b. IIA-d2 sau -d25a, c. IC și ID-
fd-, 2. a. Cartarea fazelor ceramice A și B; b. Cartarea fazelor ceramice C și D.

Planșa 5. 1. Tipurile ceramice analizate de la Ferigile; 2. Obiecte metalice de la Ferigile și Szentes-Vekerzug, precum și tipuri ceramice și metalice de la Seliște.

Cuțite cu mâner în formă de lingură Terminal

UN POTENȚIAL INDICATOR CRONOLOGIC?

Prisca BARTOLI

Podiplomska sola ZRC SAZU Ljubljana, Slovenia prisca.bartoli@gmail.com

Cuvinte cheie: Europa Centrală, Epoca Fierului Târzie, LT DI, unelte din fier, cuțite cu mâner în formă de lingură, așezări, tezaure, morminte

Cuțitele cu mâner în formă de lingură la capăt au fost definite pentru prima dată ca grup de Jacobi (1974, 124-126, pl. 22/365-369, Messer mit abgeplattetem Griffende). Mai recent, aceste unelte au fost studiate cu atenție de Bochnak (2010 și 2014, 150-153), care a analizat un număr considerabil de exemplare. Chiar dacă există literatură foarte recentă și aprofundată, pare util să revenim asupra acestui subiect, pentru a prezenta câteva dovezi suplimentare, pentru a actualiza discuția despre contextul descoperirilor unor exemplare și pentru a evidenția potențialul cronologic al acestor descoperiri.

Se pare că aceste cuțite au fost destul de răspândite în Europa Centrală (Fig. 1). Marea majoritate a lor a fost găsită în Republica Cehă de astăzi și în Slovacia, unde numărul lor este foarte remarcabil. În special, oppidumul din Stare Hradisko a produs singur cel puțin 12 cuțite (vezi lista descoperirilor), reprezentând astfel cel mai bogat sit. În afara acestei zone deosebit de bogate, aceste unelte sunt destul de rare, chiar dacă șase exemplare au fost descoperite în oppidumul din Manching din Bavaria. Cu toate acestea, cuțitele apar pe o arie destul de largă, care ajunge până la Basel în Elveția la vest și până la Lozna în România la est; cel mai nordic sit este Grotniki în Polonia, în timp ce cel mai sud-estic este Osijek în Croația.

Aceste cuțite diferă uneori destul de semnificativ unele de altele. Jacobi (1974, 125) a raportat pur și simplu unele diferențe în conturul lamei între exemplarele de la Manching, în timp ce Bochnak (2010, 68) a analizat mai întâi pe larg variația dimensiunii și formei

lamei, a mânerului și a terminalului în formă de lingură. Mai mult, el a observat că cuțitul de la Lozna este singurul exemplar care poartă un decor incizat, situat pe terminalul mânerului (Pl. 3/18).

După cum a relatat deja Bochnak, cel mai lung exemplar este, până în prezent, un cuțit din Manching, care atinge 34 cm (Pl. 2/7; Jacobi 1974, 285, pl. 22/369). Cu toate acestea, aceste cuțite pot fi mai scurte decât minimul înregistrat de Bochnak, adică 24 cm. Într-adevăr, există o serie de cuțite destul de scurte. Acest grup include un exemplar din Manching (Pl. 2/23; Lorenz 2004, pl. 100/10), cu o lungime păstrată de 13,4 cm, și unul din oppidumul din Stare Hradisko (Pl. 2/22; Meduna 1961,60, nr. cat. 602-2337, pl. 28/2), cu o lungime păstrată de 13,8 cm. Ambele exemplare sunt fragmentare; forma lor generală și, în special, lungimea mânerelor, care sunt mai bine conservate, sugerează că probabil erau destul de scurte. Cel mai scurt exemplar, aproape complet, provine din oppidumul din Ceske Lhotice, Boemia (Pl. 2/24; Danielisova 2010, supl. 4, pl. 5/4 și 21/2), sub 17 cm. Însă majoritatea acestor cuțite depășesc 20 cm.

În general, forma acestor unelte este alungită, cu o lamă lungă și îngustă, așa cum a consemnat deja Jacobi (1974, 125). Cuțitele diferă prin forma lamei, care are uneori o muchie dreaptă (Pl. 2/12) sau un spate drept (Pl. 2/17); destul de frecvent, însă, lama are o formă curbată (Pl. 3/17).

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 35-46

(Jacobi 1974, 125; Bochnak 2010, 68). Alte diferențe constau în tranziția de la lamă la mâner, care uneori este destul de netedă (Pl. 2/6-7; 3/2), în timp ce la alte exemplare este adâncită pe partea inferioară (Pl. 2/21, 23). Mânerul în sine poate avea un contur dreptunghiular (Pl. 2/1, 12) sau triunghiular alungit (Pl. 2/2; 3/2) (Bochnak 2010, 68). În cele din urmă, capătul aplatizat prezintă o oarecare variabilitate în formă și orientare. Forma sa poate fi nu numai rotundă (Pl. 2/3; 3/6) sau ovală/în formă de picătură (Pl. 2/9) (Bochnak 2010, 68), ci și triunghiulară (Pl. 2/5, 16) și se află la unghiuri diferite față de lamă. La unele exemplare, capătul mânerului continuă pur și simplu pe orizontală axa spatelui (Pl. 2/10; 3/2); cu toate acestea, mai des se ridică oblic (Pl. 2/1-4), iar la câteva exemplare este practic vertical (Pl. 2/5,9). Mânerul exemplarului din oppidumul Hrazany este destul de particular. Într-adevăr, capătul său nu este doar aplatizat, ci se îndoaie pentru a forma un fel de inel (Pl. 2/12).

Fig. 1. Distribuția cuțitelor cu mâner terminal în formă de lingură.

1. Basel-Gasfabrik-, 2. Tauberbischofsheim-DisteZhuusen; 3. Manching; 4. Grotniki; 5. Visnja Gora-Stari grad-, 6. Vir pri Sticni- Cvinger; 7. Beli Grii-Krizni vrh', 8. Bela Cerkev-Strmec (cimitirul Sribar); 9. intre Crnomelj si Metlika; 10. Osijek-Zeleno polje-, 11. Stradonice-Hradiste; 12. Zävist; 13. Hrazany; 14. Holubov-Tn'sov; 15. Kolin; 16. Polepy; 17. Ceske Lhotice-Hradiste; 18. Stare Hradisko; 19. Loucka-Obirka; 20. Hostyn; 21. Kfenovice-Kordb; 22. Provodov-Rysov; 23. Plavecke Podhradie-Pohanska; 24. Zemianske Podhradie-

Martdkovd skala; 25. Blatnica-Rovnd; 26. Trencianske Bohuslavice-MaZovecke; 27. Liptovskä Mara I; 28. Malinee; 29. Szombathely-Reiszig-erdö; 30. Halimba; 31. Bölcske; 32. Galis Lovacka; 33. Lozna.

Din cauza diferențelor dintre aceste cuțite, nu este clar dacă le putem considera un fenomen omogen sau, mai degrabă, dacă ar trebui să le împărțim în grupuri mai mici, mai consistente.

Este de menționat faptul că uneori este dificil să se facă distincția între aceste cuțite și fragmentele de foarfece, mai ales atunci când este disponibilă doar o ilustrație fără secțiuni transversale. În special, capătul aplatizat al mânerului poate fi ușor confundat cu începutul arcului de foarfecă. Așadar, Bochnak (2010, 68, nota de subsol 2) observă că Jacobi (1974, 125, nota de subsol 556) a comparat în mod eronat o lamă de foarfecă prelucrată din La Tène (Gross 1886, 41, pl. 9/4) cu cuțitele din Manching. În opinia noastră, problema ar putea afecta încă una dintre paralelele menționate de Jacobi. Într-adevăr, cuțitul din așezarea La Tène de la Karlstein, lângă Bad Reichenhall din Bavaria (Weber 1905, 167, fig. 8 mai jos), în structura sa generală, pare foarte probabil a fi o lamă de foarfecă. În special, mânerul este destul de îngust și extrem de lung în comparație cu lama, contrastând cu tendința generală a celorlalte exemplare. Bochnak (2010, 68-69) își exprimă, de asemenea, unele îndoieli cu privire la natura a două unelte de la Lacoste, Franța, care sunt, în orice caz, destul de neobișnuite și diferite de exemplarele discutate aici (Derion 2006, 3?, pl. 16/180-181). Pe de altă parte, descoperirile de la Zâvist, Boemia, și din zona dintre

Crnomelj și Metlika au fost identificate inițial ca fragmente de forfecare (Pl. 3/12; Motykova et al. 1978, 294, fig. 1/13; Pl. 2/25; Istenic 1997).

Scopul practic al terminalului aplatizat nu este încă clar; nici funcția cuțitelor, dacă a existat una specifică. Au fost sugerate numeroase ipoteze legate de meșteșuguri, alimente sau chiar ritualuri; pe această temă ne-am referi pur și simplu la ceea ce au scris deja Jacobi (1974, 125), Teodor (1980, 148), Bochnak (2010, 69-72) și Svajncer (2007, 95).

Cuțitele provin din diferite contexte de descoperire. Se pare că ele apar cel mai frecvent în oppida și așezări (Basel-Gasfabrik, Beli Gric-Krizni vrh, Blatnica-Rovnd, Ceske Lhotice-Hradiste, Galis-Lovacka, Halimba, Holubov-Irisov, Hostyn, Hrazany, Malinec, Manching, Osijecke-PolijeZe, Podhradie-Po/ianskd, Polepy, Stare Hradisko, Stradonice-Hradzste, Szombathely-Rezsziger- erdo, Tauberbischofsheim-D/ste/hausen, Trencianske Bohuslavice-Afo/ovecke, Holubov-Trtsov, Vir pri Sticni-Cvistving). Majoritatea acestor cuțite au fost publicate ca descoperiri generice din așezări și nu sunt legate de o anumită clădire sau strat cultural. Prin urmare, ar trebui să acordăm o relevanță deosebită descoperirilor din așezarea de lângă Reiszig-erdo, lângă Szombathely, în Ungaria, și din Krizni vrh, deasupra Beli Gric, în Slovenia, care pot fi atribuite unor structuri specifice, respectiv casei nr. 87 (Pl. 3/14; Ilon 2011, 185, fig. 128; 188) și rămășițelor unei case din epoca La Tene târzie (Pl. 2/9; Dular et al. 1991, 101, fig. 49; 146, pl. 46/20). Casa nr. 87 de

lângă Reiszig-erdo a scos la iveală și un fragment de brățară din sticlă albastră (Ilon 2011, 188). Din păcate, ilustrația publicată de Ilon (2011, 186, fig. 129) nu este foarte lizibilă.

Spajic (1956, 51, pl. 12/2) a publicat inițial cuțitul de la Osijek-Ze/eno polje (Pl. 3/9) printre descoperirile din cimitirul La Tene din perioada târzie timpurie și medie, ca o singură descoperire. Cu toate acestea, având în vedere datarea celorlalte exemplare bine datate, pare mult mai probabil ca acesta să provină din așezarea ulterioară, care a ocupat același amplasament în LT DI (Drnic-Skelac 2008, 403-404).

În schimb, doar în două cazuri o origine funerară pare probabilă. Primul este presupusul mormânt de la Grotniki, în Ducatul Poloniei Mari. Inițial atribuite aceluiași grup funerar ca și cuțitul sunt un vârf de suliță, o fibulă și niște ceramică, care ar putea data aproximativ din LT D (Bochnak (2010, 67). Asocierea diferitelor obiecte se bazează aparent în principal pe o pagină din arhivele personale ale lui Jozef Kostrzewski, care, întâmplător, a publicat și o imagine a cuțitului, dar la acea vreme nu a oferit informații suplimentare despre originea sa (Kostrzewski 1919, 159-160, fig. 160). Pe pagina din arhivele nepublicate ale lui Kostrzewski, care mi-a fost transmisă cu amabilitate de Tomasz Bochnak, sunt schițate împreună un bol ceramic, un vârf de suliță, cuțitul și un fragment de fibulă, precedate de indicația „Grotnik (Kr. Fraustadt)”. Cu toate acestea, în partea de sus și în dreapta paginii, Kostrzewski a adnotat că trei dintre obiecte, adică bolul, vârful de suliță și cuțitul, sunt descoperiri întâmplătoare. În plus, el a enumerat niște documente care confirmă acest lucru, și anume că cuțitul, Vârful de suliță și fragmentul de fibulă au fost aduse la Muzeul din Poznan de către un profesor pe nume Pohl; fibula de fier se pare că face parte dintr-un grup funerar de incinerație (Blume 1909, 136-137, nr. cat. 2647; Beltz 1911, 816, nr. 417), deși nu sunt furnizate informații suplimentare cu privire la originea vârfului de suliță și a cuțitului; se observă că ambele au o patină parțial arsă (Blume 1909, 136-137, nr. cat. 2651-2652). Bochnak (comunicare scrisă din 17.10.2015) a sugerat cu amabilitate că prezența patinei arse ar trebui considerată un indicator puternic că obiectele provin dintr-un mormânt, deoarece, până în prezent, toate descoperirile din cultura locală Przeworsk care poartă patină arsă al cărei context este cunoscut aveau o astfel de origine și niciuna nu provenea din așezări, sanctuare sau alte contexte. Prin urmare, putem concluziona că probabil cuțitul a făcut parte din un grup funerar; este posibil, chiar dacă nu este dovedit, să fi fost asociat cu vârful de suliță, întrucât patinele acestora erau similare, în timp ce nu a fost asociat cu fibula de fier a arbaletei.

Al doilea cuțit, provenit dintr-un context funerar, a fost publicat inițial fără date de descoperire; a fost înregistrat doar ca provenind din zona Smarjeta sau, în germană, Sankt Margarethen, din sud-estul Sloveniei (Mullner 1900, pl. 42/7; Stare 1973, 66, nr. cat. 90, pl. 8/4). Cu această indicație, cuțitul a fost inclus de Jacobi (1974, 125, nota de subsol 556) în lista sa de comparații pentru uneltele de la Manching. Bozic (1992, 23-30), care a cercetat cimitirul roman La Tene târziu de pe Strmec, deasupra Bela Cerkev, a luat în considerare mai întâi sistematic unele surse de arhivă, cum ar fi corespondența lui Alfons Mullner, curator al Muzeului Regional al Carniolei, ulterior Narodni muzej, și registrul de achiziții și cartea de inventar a muzeului. Astfel, el a putut identifica, în cadrul colecției muzeului,

componentele a două seturi de descoperiri pe care anticarul Ignacij Kusljan le-a donat Muzeului. Aceste obiecte proveneau din două https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Locuri de înmormântare din cimitirul Strmec de deasupra orașului Bela Cerkev, adică cimitirul Sribar și podgoria lui Kosak. Diferențele dintre ritul de înmormântare (înhumarea în cimitirul lui Sribar, incinerarea în podgoria lui Kosak), precum și corecționarea datelor din dovezile documentare, l-au ajutat pe Bozic să corecteze unele inconsecvențe și greșeli din surse. În concluzie, cuțitul, împreună cu încă 20 de obiecte, ar putea fi atribuit lui Bela Cerkev-Strmec, cimitirul Sribar (Bozic 1992, 29-30, pl. 3/1-4/12).

În ceea ce privește locurile rămase, aceste cuțite apar destul de frecvent în tezaurele de unelte (Kolin, Liptovskà Mara I, Loucka-Obirka, Lozna, Plavecké Podhradie-Po/ianskd, tezaur 6, Provodov-Rysov, tezaur 2 skala, Trencianske Bohuslavice-Ma/ovecké Podhradie-Martkoved, Zemian). Descoperirile de la Trencianske Bohuslavice din Slovacia merită un comentariu special. Oppidum a produs cel puțin două cuțite cu terminale în formă de lingură (Pietà 2010, 48, fig. 17/6; 163, fig. 69/19). Pietà (2010, 218) a menționat pe scurt un mic tezaur de la Trencianske Bohuslavice, care conținea un vârf de suliță, un cuțit și un obiect cu soclu, dar Bochnack (2010, 67) a fost cel care a atribuit în mod explicit acestui tezaur unul dintre cuțitele prezentate de Pietà (2010, 163, fig. 69/19). Pietà (comunicare scrisă din 18/10/2015) a confirmat că cuțitul aparține acestui tezaur și că a publicat, de asemenea, vârful de suliță și obiectul cu soclu ca descoperiri individuale din oppidum (Pietà 2010, 283, fig. 123/6, 14).

Originea cuțitelor rămase pare a fi puțin relevantă, deoarece sunt descoperiri întâmplătoare (zona dintre Crnomelj și Metlika, Krenovice-Korab, Visnja Gora-Stari grad) sau descoperiri în apă (Bòlcske).

***

Când Jacobi (1974, 124-126) a considerat pentru prima dată aceste cuțite ca un grup, nu s-a ocupat de cronologia lor. Bozic (1993, 151, coloana din stânga, Messer mit loffelartigem Griffende) a fost cel care a evidențiat pentru prima dată datarea acestor unelte în perioada La Tène târzie, adică LT D, deoarece le-a menționat printre dovezile conexiunilor culturale dintre grupul Mokronog și cultura central-europeană din această perioadă. Conform lui Pietà (2000, 140), în schimb, cuțitele similare cu cel din tezaurul de la Liptovskà Mara I sunt mai răspândite în perioadele La Tène mijlocie și târzie. În cele din urmă, Bochnak (2010, 68) a datat aceste cuțite în epoca oppida, cu alte cuvinte în LT C2 și LT DI.

Pe baza acestor contexte de descoperire, pot fi evaluate aceste sugestii cronologice. Deosebit de valoroase sunt contextele sigilate, care sunt, în acest caz, tezaurele, deoarece grupurile funerare nu s-au păstrat. Într-adevăr, cronologia oferită de tezaure este foarte consistentă. Cu toate acestea, micul tezaur de la Trencianske Bohuslavice-Ma/ovecké, în Slovacia, este dificil de datat. Cele rămase sunt toate datate în LT DI (Cizmar-Salas 2009, 75; Veliacik 2010, 155; Cizmar et al. 2014, 653), în același interval de timp, adică sfârșitul

secolului al II-lea sau începutul secolului I î.Hr. (Teodor 1980, 150) sau, mai general, în La Tène târziu (Pietà 2000, 142: etwa in die Spdtlatènezeit).

Tezaurul nr. 6 de la Plavecké Podhradie-Pohanska din Slovacia merită o mențiune specială. Pietà (2010, 220) l-a datat, împreună cu celelalte tezaure din sit, aproximativ la sfârșitul La Tène-ului Mijlociu sau, mai probabil, la începutul LT DI. De fapt, multe dintre conținuturile tezaurului susțin o datare în faza LT DI (Fig. 2; Pietà 2010, 403, fig. F 27). Acesta este cazul, de exemplu, al fiarelor de plug cu flanșă dublă, care apar și în tezaurul slovac de la Liptovskà Mara I (Pietà 2000, 137-138, 142, 149, fig. 4/1-2, 4-5), al fiarei de plug late, similar cu cel din tezaurul nr. 3 de la Provodov-Rysov din Moravia, datând din LT DI (Cizmar et al. 2014, 650, fig. 8/5; 653), și a știfturilor cu cap în formă de ochelari (Achsndgel mit brillenformigem Kopf), tipice pentru LT DI. Toate aceste elemente sugerează că tezaurul nr. 6 de la Plavecké Podhradie-Pohanska ar trebui datat, la fel ca celelalte tezaure, în LT DI, deși nu neapărat la începutul fazei.

Brăzdarul lat și un știft cu vârf în formă de ochelari, printre alte descoperiri bine databile, apar și în bogatul tezaur de la Kolin (Rybova-Motykova 1983, 102, fig. 13/4; 120, fig. 12/3), care este, de asemenea, datat în LT DI.

Așa cum am menționat deja, din păcate, cuțitele din siturile funerare și-au pierdut ambele grupurile funerare originale. Cu toate acestea, cazul cuțitului de la Bela Cerkev-Strmec, cimitirul Sribar din Dolenjska, merită o atenție sporită. Într-adevăr, atunci când este considerat în ansamblu, grupul din cimitirul Sribar (Bozic 1992, 29-30, pl. 3-4) prezintă o consistență cronologică puternică și poate fi atribuit unui număr de morminte de înhumare LT DI.

Fig. 2. Tezaur de la Plavecke Podhradie-Pohanskd (după Pieta 2010).

Descoperirea din așezarea Krizni vrh deasupra Beli Gric din Dolenjska slovenă, un sit aparținând grupului Mokronog, ar putea oferi, de asemenea, unele dovezi cronologice. Unealta (Pl. l/3c) este destul de fragmentară; cu toate acestea, forma mânerului, capătul în formă de lingură și fragmentul de lamă conservat (Dular et al. 1991, pl. 46/20) sunt în concordanță cu uneltele noastre. A fost găsită în interiorul ruinelor unei case, împreună cu un set de descoperiri din La Tene târzii, cea mai importantă dintre acestea fiind o fibulă de tip Magdalenska gora, varianta 2 (Pl. l/3a, Dular et al. 1991, 132, pl. 46/19; Dizdar-Bozi6 2010, 157) și un pandantiv de curea din bronz (Pl. l/3b, Dular et al. 1991, 132, pl. 46/18). Fibulele de tip Magdalenska gora sunt o descoperire tipică pentru faza Mokronog III, așa cum au menționat deja Dular și colab. (1991, 146, șanțul 1) și, mai precis, aparțin fazei Mokronog Illa, corespunzătoare LT DI central-europene (Bozic 1999, 198, 200). Pandantivul de curea din bronz aparține aceleiași perioade de timp (Bozic 1999, 198, coloana din

dreapta, Anhänger). Prin urmare, descoperirea de la Krizni vrh, deasupra Beli Gric, poate fi datată în mod clar la LT DI.

Mai general, descoperirile din oppida și așezare nu ar intra în conflict cu datarea LT DI. Prin urmare, se pare că cronologia LT D a lui Bozic (1993, 151) ar trebui acceptată și că poate fi rafinată în continuare la LT DI.

Cuțitul (sau poate o brici?) găsit în cimitirul Fäntänele-Ddmbu Popii din Transilvania (Pl. 1/4) contrastează cu acest scenariu cronologic în general omogen. Mormântul nr. 17, căruia îi aparține, este atribuit LT Cl, ultima fază a cimitirului (Rustoiu 2015, 23, fig. 20); prin urmare, cuțitul pare considerabil mai vechi decât celelalte exemplare. Cu toate acestea, acest artefact interesant este, de asemenea, destul de diferit de acele unelte. În primul rând, lama sa este proporțional mult mai lată decât cele înguste și alungite ale celorlalte exemplare. O a doua diferență, mai izbitoare, constă în structura terminalului în formă de lingură. Ca și în cazul multor alte cuțite, axa lingurii este oblică față de spatele cuțitului. Oricum, doar la acest cuțit axa lingurii coboară, în timp ce la toate celelalte exemplare terminalul aplatizat se ridică din spatele cuțitului sau, cel puțin, se află la același nivel. Mai mult, celelalte exemplare au un capăt simplu și aplatizat, în timp ce, în mod ironic, doar acest cuțit are un capăt literalmente în formă de lingură, cu o concavitate orientată în jos. Acest lucru ridică, de fapt, unele semne de întrebare cu privire la oportunitatea unei definiții mai potrivite pentru această clasă de unelte.

În general, datele actuale privind cuțitele cu mânere în formă de lingură oferă o datare consistentă, concentrându-se cu siguranță pe faza LT DI, deși variația dintre aceste cuțite ridică încă semne de întrebare cu privire la oportunitatea de a le considera un grup omogen. Fiecare specimen dintr-un context sigilat susține o astfel de datare. Dovezile prezentate aici arată că prezența lor ar putea fi utilă în evaluarea cronologică a potențialelor grupuri descoperite și nu ar trebui trecută cu vederea.

Anexa 1

Găsiți lista

Elveția:

Basel-Gasfabrik, 1 sp. (Pl. 2/10; Maior 1914,7, fig. 2/e)

Germania:

Tauberbischofsheim-DzsteZ/iausen, 1 sp. (Pl. 2/1; Frank 1992,88, pl. 46/C 10)

Manching, 6 dormitoare (Pl. 1/lb; 2/7,17-18,23; 3/2,11; Jacobi 1974,285, pl. 22/365-369; Lorenz 2004, pl. 100/10) Polonia:

Grotniki (Ducatul Poloniei Mari), 1 dormitor. (Pl. 3/13; Kostrzewski 1919,160, fig. 160; Bochnak 2010, 67, fig. 1/4, din arhivele Kostrzewski)

Slovenia:

Visnja Gora-Stari grad, 1 dormitor (Pl. 3/17; Svajncer 2007, 95, fig.)

Sursa langa Sticna-Cvinger, 1 st. (Pl. 1/la; 3/6; Gabrovec 1994,171, pl. 14/2)

Beli Gnc-Krizni vrh, 1 sp. (Pl. l/3c; 2/9; Dular și colab. 1991, 132, pl. 46/20)

Bela Cerkev-Strmec, cimitirul Sribar, 1 st. (Pl. 3/15; Stare 1973, 66, cat. nr. 90, pl. 8/4; Bozie 1992, 29, cat. nr. 8, pl. 4/1)

undeva intre Crnomelj si Metlika, 1 sp. (Pl. 2/25; Istenic 1997, fig. 23/1)

Croația:

Osijek-Zeleno polje, 1 camera (Pl. 3/9; Spajic 1956, 51, pl. 12/2; Todorovic 1968, 142, pl. 14/12)

Republica Cehă, Boemia:

Stradonice-Hradiste, 1 camera (Pl. 3/21; Pic 1906, pl. 34/14)

Zâvist, 1 dormitor (Pl. 3/12; Motykova și colab. 1978, 294, 306, fig. 1/13)

Hrazany, 1 cameră (Pl. 2/12; Jansova 1988, 138, pl. 112/5)

Holubov-Trisov, 1 fl. (Bren 1966,129-130, pl. 27/2)

Köln, 2 dormitoare (Pl. 1/2; Rybovă-Motykovă 1983, 119-120, fig. 18/3; fig. 20/4)

Polepy (Cartierul Kolin), 1 st. (Pl. 3/8; Dvorak 1934,112, fig. 2; 114)

Ceske Lhotice-Hradiste, 2 sp. (Pl. 2/20, 24; Danielisovâ 2010, suppl. 4, pl. 5/4 și 21/2; 6/1)

Republica Cehă, Moravia:

Stare Hradisko, cel puțin 12 dormitoare. (Pl. 2/13, 21-22; 3/16, 20; Meduna 1961, 32, nr. cat. 602-783 până la 602788, 602-797, pl. 25/1-2, pl. 27/9; 59, nr. cat. 602-2328, 602-2330; 60, nr. 602-2337, pl. 16/8)

Loucka-Obirka, 2 dormitoare (Pl. 2/5,14; Cizmăr-Salas 2009, 71, fig. 8/2-3)

Hostyn, 3 camere (Pl. 2/16,19; 3/19; Skutil 1940, 23, fig. 13/1, pl. 1/8; Ludikovsky 1984, 22, cat. nr. 1296-H; 1297-H, pl. 7/4-3)

Kfenovice-Korab, 1 fl. (Pl. 2/15; Cizmărovâ 2004, 212, fig. 11)

Provodov-Rysov, 1 fl. (Pl. 2/4; Cizmârovă 2004,287-288, fig.; Cizmar et al. 2014,642, nr. 6.646, fig. 4/3) Slovacia:

Plavecke Podhradie-Po/ianskd, cel puțin 9 sp. (Pl. 2/8; 3/10; Pauli'k 1976,105, pl. 45/19; 127, pl. 51/3; 155, pl. 43/12 Pieta 2010, 212, tezaur 6, 403, fig. 27-28)

Zemianske Podhradie-Martâkovâ skala, 1 sp. (Pl. 2/6; Veliacik 2010,150-152, fig. 2/1; 3/1) Blatnica-Rovna, 1 sp. (Pl. 3/1; Pieta 2014,151, fig. 20/4)

Trencianske Bohuslavice-MaZovecke, 2 dormitoare (Pl. 2/2-3; Pieta 2010, 48, fig. 17/6; 163, fig. 69/19)

Liptovskâ Mara 1,1 sp. (Pl. 3/3; Pieta 2000.136.149, fig. 4/7)

Mâlinec, 1 cameră (Pl. 3/4; Pieta 2010,38, fig. 12/15)

Ungaria:

Halimba, 1 fl. (Pl. 3/7; Hunyady 1942, pl. 52/9; Torok 1961, 67, pl. 17/5)

Bolcske, 30,5 m (Pl. 3/5; Gaal 2003, 65, 72, fig. 3/3)

Szombathely - împrejurimile Reiszig-erdo, 35,5 m (Pl. 3/14; Ilon 2011, 185, fig. 128; 188)

Ucraina:

Galis Lovacka, 1 sp. (Pl. 2/11; Bochnak 2014,152; Kotigorosko 1995,270, fig. 46/19) România:

Lozna (Botoșani county), 1 sp. (Pl. 3/18; Teodor 1980,138-139, fig. 7/3)

Acknowledgements

Aș dori să le mulțumesc lui Sandor Berecki și Muzeului Județean Mureș pentru experiența minunată și atmosfera prietenoasă a Colocviului Internațional, precum și pentru răbdarea de care au dat dovadă în pregătirea prezentului articol și pentru ajutorul bibliografic. Recunoștința mea se îndreaptă către Drago Valoh și Mateja Belak de la Institutul de Arheologie al Centrului de Cercetare al Academiei Slovene de Științe și Arte pentru ajutorul deosebit în realizarea figurilor și planșelor, precum și pentru harta de distribuție. Îi sunt foarte recunoscător lui John Collis, care a corectat cu amabilitate textul. De asemenea, aș dori să-i mulțumesc lui Tomasz Bochnak pentru amabilitatea sa și în special pentru imaginile din arhivele Kostrzewskis, lui Maciej Karwowski pentru prețioasele sugestii bibliografice, lui Karol Pieta pentru indicațiile amabile de pe tezaurul de la Trencianske Bohuslavice și pentru informațiile suplimentare, lui Aurel Rustoiu pentru amabilitatea sa și pentru indicația interesantă a cuțitului de la Fântânele-Dâmbu Popii și lui Csilla Găti pentru ajutorul acordat în ceea ce privește literatura maghiară. Pentru ajutorul în colectarea

materialului bibliografic, mulțumirile mele se îndreaptă și către Alzbeta Danielisovâ, Marko Dizdar, Michel Feugere, Adrienne Frie, Claus-Michael Hiissen, Janka Istenic, Branislav Kovar, Bostjan Laharnar, Stephanie Raux, precum și către munca inestimabilă a bibliotecarilor Institutului de Arheologie al Centrului de Cercetare al Academiei Slovene de Științe și Arte, ai Narodni muzej Slovenije și ai Universității din Trieste, precum și către Civico Museo Archeologico di Storia ed Arte di Trieste. Mulțumiri speciale se îndreaptă către mentorul meu, Dragan Bozie, pentru amabilitatea sa și pentru supravegherea sa constantă.

Referințe

Rybovä-Motykovä 1983 Rybovâ, A.-Motykovâ, K., Depozitul de fier din perioada La Tène de la Kolin,

Stare, V., Prazgodovina Smarjete, Cataloage in monografije, 10, Ljubljana.

Svajncer, JJ, Meci, bodala, nozi, Logatec.

Teodor, S, Depozitul de scule de la Lozna (Kr. Botoșani), Dacia NS, 24, 133-150. Todorovic, J., Kelti u jugoistocnoj Evropi, Dissertationes, 7, Beograd.

Török, G., Römaikori fahăzak nyomai Halimbän, FolArch, 13, 63-71.

Veliacik, L., Depot zeleznych nästrojov z doby latenskej zo Zemianskeho Podhradia-Martäkovej skaly, Studijne zvesti, 47,149-155.

Weber, E, Locuințele preistorice din Karlstein lângă Reichenhall, Altbayerische Monatsschrift, 5,156-170.

Lista figurilor

Fig. 1. Distribuția cuțitelor cu mâner în formă de lingură.

Fig. 2. Tezaur de la Plavecke Podhradie-Pohanské (după Pieta 2010).

Lista plăcilor

pl. 1. a. Vir lângă Sticni-Zvinger (după Gabrovec 1994); b. Manching (după Jacobi 1974); 2. Koiin (după Rybovä-Motykovä 1983); 3. Descoperiri de metal din casa Late-La Tene de la Krizni vrh deasupra Beli Gric (după Dular et al. 1991); 4. Cuțit de la Eantanele-Dambu Popii, mormântul 17, din arhivele IAHA Cluj-Napoca, transmis cu amabilitate de Aurel Rustoiu.

pl. 2. 1. Tauberbischofsheim-Diste/Ziausen; 2-3. Trencianske Bohuslavice-Ma/ovecke; 4. Provodov-Rysov;

5,14. Loucka-Obir/ca; 6. Zemianske Podhradie-Martakovd skala; 7,17-18,23. Manching; 8. Plavecke Podhradie-Pohanskd; 9. Beli Gric-Krizni vrh-, 10. Basei-Gasfabrik; 11. Galis Lovacka; 12. Hrazany; 13, 21-22. Stare Hradisko; 15. Kfenovice-Korab; 16, 19. Hostyn; 20, 24. Ceske Lhotice-Hradiste; 25. intre Crnomelj si Metlika. Pentru originea ilustrațiilor vezi lista de găsire.

pl. 3. 1. Blatnica-Rovnd; 2, 11. Manching; 3. Liptovskä Mara I; 4. Malinee; 5. Bölcske; 6. Vir pri Sticni- Cvinger; 7. Halimba; 8. Polepy; 9. Osijek-Ze/eno polje; 10. Plavecke Podhradie-Pohanskä; 12. Zävist; 13. Grotniki; 14. Szombathely-Reiszig-erdo; 15. Bela Cerkev-Strmec; 16,20. Stare Hradisko; 17. Visnja Gora-Stari grad; 18. Lozna; 19. Hostyn; 21. Stradonice-Hradiste. Pentru originea ilustrațiilor vezi lista de găsire.

3a

Salariu 1. a. Vir lângă Sticni-Zvinger (după Gabrovec 1994); b. Manching (după Jacobi 1974); 2. Kolin (după Rybova-Motykova 1983); 3. Descoperiri de metal din casa Late-La Tene de la Krizni vrh deasupra Beli Gric (după Dular et al. 1991); 4. Cuțit de la Fantanele-Duwbu Popii, mormântul 17, din arhivele IAHA Cluj-Napoca, transmis cu amabilitate de Aurel Rustoiu.

Planșa 2. 1. Tauberbischofsheim-Dwtel/taMsen; 2-3. Trencianske Bohuslavice-Ma/ovecfcé; 4. Provodov-Rysov; 5, 14. Loucka- Obirka; 6. Zemianske Podhradie-Martâkovâ skala; 7,17-18, 23. Manching; 8. Plavecké Podhradie-Pohanskd; 9. Bell Gric- Krizni vrh; 10. Basei-Gasfabrik-, 11. Galis Lovacka; 12. Hrazany; 13, 21-22. Staré Hradisko; 15. Krenovice-Korab; 16, 19. Hostyn; 20,24. Ceské Lhotice-Hradisté; 25. intre Crnomelj si Metlika. Pentru originea ilustrațiilor, consultați lista de descoperiri.

Planșa 3. 1. Blatnica-Povnâ; 2, 11. Manching; 3. Liptovska Mara I; 4. Malinee; 5. Bölcske; 6. Vir pri Sticnï-Cvinger; 7. Halimba; 8. Polepy; 9. Osijek-Ze/eno polje; 10. Plavecké Poàhradïe-Pohanskâ; 12. Zavist; 13. Grotnici; 14. Szombathely- Reiszig-erdö; 15. Bela Cerkev-Strmec; 16, 20. Staré Hradisko; 17. Visnja Gora-Stan grad; 18. Lozna; 19. Hostÿn; 21. Stradonice-Hradistë. Pentru originea ilustrațiilor vezi lista de găsire.

O comparație între cronologia Epocii Fierului
în partea estică a Bazinului Carpatic
și în sud-vestul Germaniei, sau mai degrabă, Baden-
Württemberg. O prezentare generală

Tiberius BADER

Muzeul Celtic Hochdorf/Enz Germania tib.bader@web.de

Cuvinte cheie: cronologie, comparație, Württemberg, Transilvania

După mai bine de treizeci de ani de arheologie în partea estică a Bazinului Carpatic, și anume în Transilvania, și după aproape treizeci de ani de arheologie în sud-vestul Germaniei, anume în Württemberg, mă simt îndreptățit să compar aceste două mari zone geografice și istorice din punct de vedere arheologic, atât pentru epoca bronzului, cât și pentru epoca fierului, și chiar pentru perioada medievală (timp de trei ani am fost directorul de săpături al așa-numitelor săpături de amploare de pe Münsterplatz-ul medieval din Ulm).

Și încă un criteriu pentru comparația noastră arheologică. Din punct de vedere geografic, această zonă vastă din Europa Centrală, de la Rin până la Carpați, formează o unitate clară, iar clima este, de asemenea, destul de uniformă. Mentalitatea psihologică a oamenilor este destul de similară. Diferența dintre sudul și nordul Germaniei este mult mai mare decât cea dintre Württemberg și Transilvania. Un alt factor este, de asemenea, important: în ambele regiuni se vorbește șvaba.

În mai multe perioade ale preistoriei europene, în această regiune au apărut civilizații și culturi uniforme, cum ar fi Cultura Tumulus și Cultura Câmpurilor de Urne, până la celți, care au dominat această regiune de la Rin până la Carpați. Sunt analizate pe scurt conținutul și poziția cronologică a patru etape și perioade individuale.

Prima etapă. Vom începe subiectul cu epoca bronzului. În epoca bronzului mijlociu, în sudul Germaniei a predominat o cultură tumulară unificată. Și în partea estică a Bazinului Carpatic, în Transilvania? Aici, arheologii au descoperit mai multe culturi și chiar mai multe grupuri (grupuri și grupețe). Un exemplu este așa-numitul grup Cehăluț-Pișcolt din epoca bronzului târziu, cunoscut sub mai multe denumiri și separat de cultura otomană (fondatorii acestui grup sunt J. Nemeti și C. Kaeso). Dar există multe alte exemple. Arheologii sunt încântați când

își descoperă propriul grup!1 Așadar, în sudul Germaniei, avem de-a face cu o cultură tumulară unificată, în timp ce în partea estică a Bazinului Carpatic avem mai multe culturi și grupuri arheologice.

A doua etapă. Perioada Câmpurilor de Urne (cca. 1300 - 800 î.Hr.) din sud-vestul Germaniei este împărțită în patru etape, atât cronologic, cât și din punct de vedere al conținutului, și bazate pe utilizarea ceramicii și bronzurilor: perioada timpurie a Câmpurilor de Urne, Ha A1; perioada mijlocie a Câmpurilor de Urne, Ha A2; perioada mai tânără a Câmpurilor de Urne, Ha B1; și perioada târzie a Câmpurilor de Urne, Ha B3 (Pare 1999, 299).

În Bazinul Carpatic Oriental, perioada Ha AB este considerată de unii cercetători, precum A. Mozsolics și cercetătorii maghiari în general în Ungaria, de V. Furmanek în Slovacia și de M. Petrescu-Dîmbovița și M. Rusu în Transilvania, ca fiind epoca bronzului târziu. Pentru alții, în special cei ai școlii de la București, precum B.A. Vulpe, este deja vorba despre o nouă eră, epoca fierului (legată de sfârșitul perioadei miceniene în Grecia). Din punct de vedere al conținutului, ceramica canelată predomină în diverse culturi din partea estică a Bazinului Carpatic Oriental, deși cultura Gäva este în general acceptată în întreg Bazinul Carpatic Oriental.

Și cum rămâne cu regiunile sudice ale Bazinului Carpatic, Balcanii de Nord? R. Vasic a identificat Orizontul 1 al Epocii Fierului Timpuriu în Serbia în Ha B3/C1, pentru perioada 880/750 - 650 î.Hr. (Vasic 1977). După o analiză detaliată a descoperirilor, tezaurelor și locurilor de înmormântare, precum și a fibulelor de ochelari, torques-urilor, spiralelor de braț și costumelor din această zonă geografică, S. Pabst de la Universitatea din Marburg a concluzionat că primul orizont al Epocii Fierului Timpuriu din Balcanii central-nordici se întinde pe cel puțin 150 de ani, de la 850 la 700 î.Hr. (Pabst 2008, 591-654).

A treia etapă: Epoca timpurie a fierului în sud-vestul Germaniei. Cronologic, perioada Hallstatt este împărțită în: perioada Hallstatt timpurie - Ha C - sfârșitul secolului al VIII-lea î.Hr. - secolul al VII-lea î.Hr.; perioada Hallstatt mai tânără sau târzie - Ha D - secolul al VI-lea î.Hr. - prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr. (Bittel et al. 1981, 60).

Caracteristice acestei perioade târzii a Hallstattului sunt așezările fortificate de pe dealuri, reședințele princiare (Heuneburg, Hohenasperg, Glauberg, sud-vestul Germaniei, Mont Lassois în estul Franței și „Üetliberg”, cantonul Zurich, Elveția), precum și mormintele princiare (Hochdorf, ca cel mai vechi, apoi Schöckingen, Vix, Kleinaspergle, Glauberg).

În ceea ce privește conținutul, o cultură Hallstatt târzie unificată poate fi găsită în această perioadă în sud-vestul Germaniei, adică în Baden-Württemberg-ul de astăzi, în estul Franței și nordul Elveției. Această cultură a așa-numiților celți timpurii este în general acceptată de cercetătorii din aceste trei țări. Reședințele princiare și mormintele princiare sunt răspândite în sud-vestul Germaniei, nordul Elveției și estul Franței (Bittel et al. 1981, 61, fig. 16). Câteva exemple, situri reprezentative selectate, includ reședința princiară de la Hohenasperg cu mormântul princiar de la Kleinaspergle și mormintele princiare de la Vix și Hochdorf (fig. 1). Acest lucru ridică o întrebare cronologică importantă: importurile de

obiecte în mormintele princiare și reședințele princiare din țări sudice, cum ar fi Grecia și Italia, care sunt foarte importante pentru datarea cronologică absolută a așezărilor și mormintelor. Cel mai recent, Baitinger (2015, 13-23) de la RGZM Mainz a analizat și compilat acest subiect în detaliu.

Fig. 1. Cronologia perioadelor Hallstatt și La Tène în sud-vestul Germaniei (după Bittel et al. 1981).

Și ce avem în această perioadă Hallstatt târzie în Bazinul Carpatic de Est, în estul Ungariei și în Transilvania? Avem așa-numita „perioadă scitică", bine cunoscută prin cercetările lui N. Fettich (morminte bogate la Täpiöszentmärton și Zöldhalompuszta), M. Pärducz (Ärtänd, cu binecunoscutele și faimoasele hidrii grecești) și recent rezumată de T. Kemenczei în Ungaria.

M. Roska, I. Ferenczi și, mai târziu, V. Vasiliev, în Transilvania. O altă nouă sinteză a grupurilor culturale din Bazinul Carpatic în perioada scitică provine de la A. Rustoiu: I. grupul transilvan sau Ciumbrud (după cimitirul Ciumbrud - săpătura Ferenczi), II. grupul Tisa de Nord, III. grupul Vekerzug, de pe Marea Câmpie Maghiară, IV. grupul Kustanovice-Kärpätalja, V. grupul Transilvaniei Interioare.

A patra etapă. Aici intrăm în perioada La Tène a celților. În sudul Germaniei, această perioadă a devenit foarte cunoscută datorită cercetărilor lui K. Bittel, W. Krämer, F. Maier, iar în Württemberg, în special ale lui F. Fischer, W. Kimmig, J. Biel, H. Reim și S. Schiek. Unul dintre cele mai importante situri de cercetare din sudul Germaniei a fost, sine qua non, oppidumul din Manching, unde au fost efectuate săpături la scară largă de către Krämer, Maier și, mai recent, S. Sievers. Toți cei trei cercetători aparțin așa-numitei Școli de la Frankfurt. În ceea ce privește cronologia internă a acestei perioade, împărțirea este simplă: timpurie (LT AB), mijlocie (LT C), târzie (LT D) (Fig. 1). Din punct de vedere al conținutului și formei, civilizația celtică este unificată aici.

Fig. 2. Tabel cronologic pentru Transilvania de Sud-Est de la LT CI la Dl (după Rustoiu 2008).

Apoi, după cum se știe, a avut loc marea migrație a celților spre est, până în Asia Mică (Glauberg 2002, 47). Mai ales în secolul I î.Hr., centre urbane - oppida - au apărut în toată Europa celtică, de la Marea Britanie până în nordul Balcanilor (Zidovar,

Singidunum/Belgrad) și Galis-Lovacka lângă Munkacevo/Munkäcs, ultimul oppidum la est (Cunliffe 1991, 64). Sunt cunoscute și oppidumuri celtice în Transilvania? Din câte știu eu, nu și în ziua de azi. De ce? A. Rustoiu a sugerat că acest lucru se datorează faptului că dava dacică apăruse deja aici în perioada Burebista (răspunsul său personal la întrebarea mea imediat după prelegere).

Cercetările celtice din Transilvania au o lungă tradiție: de la M. Roska la V. Zirra, J. Nemeti și astăzi S. Berecki, A. Rustoiu și IV. Ferencz. Am avut norocul să particip la săpăturile lui V. Zirra la Ciumeți, la începutul anilor 1960, iar seara să discut în detaliu cu el despre cercetările celtice în general și în special în Transilvania. La acea vreme, cercetările celtice se aflau într-o situație dificilă. Un exemplu în acest sens a fost publicarea monografiei lui Zirra. Cimitirul Ciumeți din Baia Mare a fost amânat în mod repetat deoarece lucrarea lui I.H. Crișan, „Materiale Dacice", despre materialele dacice din siturile cimitirelor celtice, trebuia publicată prima. Celții aveau să urmeze probabil mai târziu.

Revenind la cronologie: una dintre ultimele reprezentări cronologice ale perioadei La Tène din Transilvania provine de la Berecki: În termeni absoluți, perioada celtică din Transilvania a durat de la 350 î.Hr. până la 175 î.Hr. (Berecki 2015, 30, fig. 1). Rustoiu a întocmit un tabel cronologic bun, sistematic și cuprinzător pentru sud-estul Transilvaniei, și anume pentru LT CI până la Dl, incluzând ceramica și tipurile de obiecte (Rustoiu 2008, 150, fig. 74). Această reprezentare a cronologiei așezărilor și mormintelor celtice din Transilvania nu necesită comentarii.

Deși această comparație între sud-vestul Germaniei, Württemberg și Bazinul Carpatic Oriental, Transilvania, nu a rezolvat problemele cronologiei epocii fierului în Transilvania, compararea celor două mari zone geografice și istorice are propriul său farmec.

literatură

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Cronologia perioadelor Hallstatt și La Tène în sud-vestul Germaniei (după Bittel et al. 1981).

Fig. 2. Tabel cronologic pentru Transilvania de Sud-Est de la LT CI la Dl (după Rustoiu 2008).

Cronologia relativă și absolută

din Celtic Oberleiserberg*

Maciej KARWOWSKI-Jifi MILITKY

Institutul de Preistorie și Arheologie Istorică, Universitatea din Viena, Departamentul de Preistorie, Muzeul de Istorie Naturală Viena, Austria maciej.karwowski@univie.ac.at

Archeologicky üstav AVCR, Praha, vvi Närodni muzeum - Historicke muzeum, Numismaticke odd. Praga, Republica Cehă militky.jiri@seznam.cz

Cuvinte cheie: Perioada La Tene, Cultura La Tene, Boii, cronologie, monede, fibule

Problemele legate de cronologia perioadei La Tene târzii, denumită și perioada oppida, în regiunea Dunării Mijlocii necesită urgent un studiu nou și aprofundat. Acest lucru se datorează în principal creșterii rapide a volumului de noi descoperiri din ultimii ani, atât din săpături sistematice, cât și din prospectări concentrate cu detectoare de metale. Pe de altă parte, o problemă vitală în zona Dunării Mijlocii continuă să fie lipsa completă a descoperirilor funerare care ar putea fi datate în perioada La Tene târzie.

Un sit în care s-au înregistrat progrese semnificative în ultimii ani, atât în recuperarea, cât și în analiza descoperirilor din perioada La Tene, este așezarea fortificată de pe dealul Oberleiserberg din Austria Inferioară (Fig. 1). În ciuda suprafeței sale limitate (aproximativ 8 ha), acest sit a scos la iveală descoperiri comparabile cantitativ și calitativ cu multe așezări majore din perioada La Tene târzie a culturii La Tene. Chiar și o examinare preliminară a materialelor de la Oberleiserberg arată că în perioada oppida (înțeleasă ca corespunzătoare fazei LT DI) aici a existat un centru principal de așezare din regiunea Dunării Mijlocii. Deosebit de semnificativă este prezența în acest ansamblu a celei mai mari serii de descoperiri cunoscute până în prezent din regiunea de la nord de Dunăre, care documentează contacte intense cu zona celtică de sud-est. Analiza noastră recentă detaliată a celor două categorii mai mari de descoperiri neceramice, și anume fibulele și monedele, a permis o determinare relativ precisă atât a cronologiei relative, cât și a celei absolute a acestui sit. De asemenea, s-a încercat corelarea descoperirilor noastre cu evenimente istorice cunoscute din sursele scrise și cu sistemele cronologice disponibile pentru regiunile de așezare a culturii La Tene, cu descoperiri funerare înregistrate datând din perioada La Tene târzie. În stadiul actual al cercetării, dorim să subliniem necesitatea sincronizării datării așezării de la Oberleiserberg cu dovezile obținute din alte centre majore de așezare din regiunea Dunării Mijlocii, cel mai important, cu datele din cel mai recent studiu al oppidumului din Bratislava, în sud-vestul Slovaciei.

Fig. 1. Amplasarea sitului Oberleiserberg din Austria Inferioară, în zona monetară Boii din cultura La Tene, și o vedere a sitului dinspre sud (grafic: M. Karwowski; foto: arhiva IUHA din Viena).

Bazându-se în principal pe descoperirile lui F. Fischer (1988) și R. Gebhard (1991, 97-104), mulți cercetători care studiază zona centrală și estică a culturii La Tene au ajuns să accepte că faza mai veche a perioadei La Tene târzii (LT DI, cunoscută și sub numele de perioada oppida) acoperă ultimul sfert al secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.Hr. (vezi de exemplu Urban 1998, 50-55; Brandt 2001, 60-67; Waldhauser 2001, 41; Venclova et al. 2013). Pentru așa-numita zonă monetară Boii (vezi Fig. 1), ar putea fi sigur să legăm

începutul acestei perioade de migrația Cymbrilor și a Teutonilor (vezi Dobesch 1999; Tomaschitz 2012). Aceste două popoare au plecat din Iutlanda, probabil în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr., și sunt consemnate de autorii clasici ca fiind prezente în anul 112 î.Hr. la Norea, fortăreața noricilor celtici, situată undeva în regiunea Alpilor de Est, probabil în Carintia de astăzi. Prin urmare, putem presupune că cymbrii și teutonii ar fi traversat teritoriul boilor celtici cu câțiva ani mai devreme. Cercetătorii propun să dateze la aproximativ aceeași vârstă declinul importantelor centre de așezare ale culturii La Tene, care anterior înfloreau de-a lungul „coridorului” așa-numitului Drum al Chihlimbarului: Nowa Cerekwia în Silezia Superioară (Bednarek-Rudnicki 2012; Rudnicki 2014), Nemcice nad Hanou în Moravia (Cizmar et al. 2008; Cizmar 2012a) și Roseldorf în Austria Inferioară (Holzer 2009; Kern 2012). Aceste așezări deschise au fost locul unei activități de producție și comerț active, dar cu siguranță au servit și ca centre administrative și de cult. Declinul lor este urmat de o schimbare observabilă în structura așezărilor culturii La Tene din Europa Centrală. Numeroase așezări fortificate pe dealuri iau naștere, unele dintre ele preluând rolul centrelor locale anterioare. În coridorul Drumului Chihlimbarului care se întinde de la Poarta Moraviei până la Dunăre, probabil cel mai bun exemplu în acest sens este oppidumul Stare Hradisko din Moravia, cu o suprafață de aproape 40 ha (Meduna 1970; Cizmar 2002; 2012b). De așezarea de la Nemcice nad Hanou, acest oppidum este separat de o distanță de doar aproximativ 30 de kilometri. Al doilea dintre marile oppida de pe Drumul Chihlimbarului, situat în zona actuală a Bratislavei (Pieta 2012; Cambal et al. 2015), a apărut abia la o dată ulterioară. În același timp, o serie de mici așezări fortificate, amplasate pe dealuri, iau forma în regiunea Dunării, probabil servind drept refugii (Karwowski 2015).

Datată la puțin timp după 50 î.Hr., sfârșitul fazei mai vechi a perioadei La Tene târzii (LT DI) coincide cu un conflict armat, consemnat în surse scrise antice, între triburile celtice aliate ale boiilor și tauriscilor, pe de o parte, și dacii conduși de Burebista, pe de altă parte (vezi Dobesch https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro)

1995; Aman-Lindinger 2012, 202; Grassl 2012). Conform lui Dobesch (1994, 65), aceste războaie, în care celții au suferit o înfrângere totală, au avut loc probabil după moartea lui Iulius Caesar în 44 î.Hr. Aproximativ în aceeași perioadă, oppida și așezările de pe dealurile culturii La Tene din Europa Centrală sunt abandonate, la fel și centrul de la Stare Hradisko și toate refugiile de pe Dunăre. Mai puțin clară este situația oppidumului din Bratislava, aproape sigur că a continuat să prospere, doar poate într-o realitate politică schimbată. Rămășițele arhitecturii din cărămidă descoperite recent la Bratislava au oferit o nouă bază pentru o discuție despre orizontul final al acestui oppidum (vezi Musilova et al. 2014; Cambal et al. 2015; Vrtel 2015). Pe de altă parte, rămân actuale întrebările privind rolul jucat de războaiele celto-dacice în declinul oppidumului din Bratislava și durata așezărilor celtice în această zonă după aceste evenimente.

Indiferent dacă o invazie armată a dacilor a fost cauza sau efectul prăbușirii evidente a structurilor de așezare din cultura La Tene într-o regiune vastă, în materialul arheologic datarea acesteia marchează linia de demarcație dintre inventarele caracteristice fazei mai vechi și cele caracteristice fazei mai tinere a perioadei La Tene târzii (LT DI și, respectiv, LT

D2). Prin urmare, trecerea de la unul la altul trebuie să coincidă cu perioada de după anul 50 î.Hr.

Presupunând că interpretarea istorică a perioadei oppida din teritoriul culturii La Tene cu zona monetară Boii propusă aici este corectă, faza LT DI care ne interesează aici se încadrează între aproximativ 120 și 40 î.Hr. și, prin urmare, durează aproximativ 80 de ani.

Chestiunea cronologiei așezării de pe dealul Oberleiserberg a fost abordată în numeroase ocazii în trecut de diferiți autori, dar nu a fost niciodată supusă unei analize mai amănunțite (Mitscha-Marheim-Nischer-Falkenhof 1929, 399-402, 430-431; Urban 1992, 120; Kern 1996, 388; Stuppner 2006, 19; Stuppner 2009, 204-206; Karwowski 2007, 425-426; Karwowski 2009, 119-120). Acest lucru se datorează în principal faptului că o mare parte din materialul arheologic din această așezare nu a fost încă publicat. Din necesitate, concluziile trase s-au bazat pe materiale selectate destul de aleatoriu.

Analiza cronologică prezentată aici este rezultatul unei examinări detaliate în paralel a două categorii majore de descoperiri: monede și fibule. Acestea nu sunt doar cele mai mari categorii de artefacte neceramice recuperate pe Oberleiserberg, ci reprezintă și markeri cronologici excepțional de buni. În prezent, din așezare avem o serie de 160 de monede din Perioada La Tene și un grup de 179 de fibule care au o poziție tipologică destul de bine determinată și datează din perioada de interes (Anexele 1 și 3; vezi și Karwowski-Militky 2014, 58-64, tabelul 2-4). Acest lucru face ca aceste două grupuri să fie comparabile din punct de vedere statistic. În același timp, este important de menționat că de la Oberleiserberg avem un total de 384 de fibule și fragmentele acestora pe care le putem atribui Perioadei La Tene. Pe de altă parte, o datare mai apropiată în Perioada La Tene a mai mult de jumătate dintre aceste exemplare este impracticabilă din cauza stării lor fragmentare.

Până în prezent, cele două categorii de descoperiri de la Oberleiserberg discutate au făcut obiectul unei analize destul de generale (Karwowski 2009, 118, fig. 7-8; Karwowski în curs de publicare a; Karwowski-Militky 2011; 2014; Militky 2011; 2012; 2015b, 187-188; Militky 2016). O catalogare și o analiză detaliată a tuturor monedelor și fibulelor La Tene din acest sit sunt în curs de realizare într-o publicație monografică, fiind în prezent în fazele finale de elaborare.

Pentru o navigare mai ușoară în materialul discutat, valoarea cronologică aproximativă a tuturor grupurilor tipologice de descoperiri de monede și fibule de la Oberleiserberg este prezentată în Anexele 1 și 3. Și, așa cum s-a menționat în introducere, materialul analizat plasează cu fermitate situl de pe Oberleiserberg în faza mai veche a Perioadei La Tene târzii (LT DI). Aceasta corespunde datării generale a majorității oppida și așezărilor de pe dealuri din regiunea estică a Culturii La Tene. În același timp, evaluarea monedelor și fibulelor făcută aici a condus la o serie de concluzii de natură cronologică, mai ample și mai detaliate.

Prezența în așezarea de pe Oberleiserberg a unor obiecte arheologice datate în perioada La Tene Mijlocie, dintre care cea mai notabilă este o serie destul de mare de brățări de sticlă

(vezi Karwowski 1999), a oferit baza unor conjecturi publicate în literatura de specialitate privind debutul mai timpuriu al ocupării acestui sit față de majoritatea așezărilor analoage din regiunea Dunării Mijlocii (Karwowski 2007, 425; Karwowski 2009, 119). Acest argument a fost acum contestat de datele statistice obținute pentru fibulele și monedele de pe situl nostru. În cazul fibulelor, cea mai veche datare a fost recunoscută pentru două exemplare de bronz deteriorate, cu un design al arcului lor compatibil cu construcția timpurie din perioada La Tene

(Anexa 3: Fl-2). Formele caracteristice fazei ulterioare a Perioadei La Tene Mijlocie (LT C2) includ fibule de fier, tip Kostrzewski A/B (Anexa 3: F81-84; Kostrzewski 1919, 14-18, fig. 1-2) și grupul Gebhard 22 (Anexa 3: F85-87; cf. Gebhard 1991, 21, fig. 7/22). Cu toate acestea, aceste forme, din care o mică serie a fost recuperată pe Oberleiserberg, este posibil să fi persistat în uz până la Perioada La Tene Târzie. În ceea ce privește monedele, singurele exemplare care oferă dovezi ale ocupării în timpul Perioadei La Tene Mijlocie (LT C2) sunt o variantă târzie a unui stater Athena Alkidemos 1/8 și cinci oboli, tip Roseldorf/Nemcice II (Anexa 1: Ml-6).

Această cantitate destul de mică de descoperiri datând din Perioada La Tene Mijlocie (sau chiar Timpurie), una reprezentând doar aproximativ 5%, ar putea fi considerată o dovadă a ocupației timpurii a sitului. Cu toate acestea, este mai probabil ca aceste exemplare să fi continuat să fie utilizate chiar și după perioada de cea mai mare popularitate a lor. Acest lucru este valabil cu siguranță și pentru brățările de sticlă. Nu este rar să găsești într-o așezare datată cu o oarecare încredere la sfârșitul Perioadei La Tene brățări de sticlă de un tip cunoscut din inventarele mormintelor din La Tene Mijlocie (vezi Gebhard 1989, 56; Venclova 1990, 151; Karwowski 2007, 423-424). Această situație ar putea fi explicată argumentând atât că aceste forme au continuat să fie utilizate mai mult decât perioada depunerii lor în morminte, cât și că, în fazele timpurii ale Perioadei La Tene Mijlocie, în mare parte din teritoriul Culturii La Tene, înmormântările dispar din arhiva arheologică.

Numărul de monede și fibule de la Oberleiserberg pe care le putem data în mod fiabil în perioada La Tene târzie este cu siguranță mult mai mare. Aproximativ 95% din oricare dintre descoperiri pot fi atribuite acestei faze cronologice. Discutând atât cronologia absolută, cât și cea relativă, este vital să se facă o interpretare cronologică aprofundată a ansamblului numismatic din perioada La Tene târzie.

Monede

O prezentare generală elementară a originii monedelor (Anexa 2) reprezentate pe Oberleiserberg arată clar că aproximativ 50% dintre acestea sunt alcătuite din emisiunile monetare boiene, 22% din didrahme și drahme bătute local (tipurile Oberleiserberg 1-6), 16% din monede taurice, 4% din monede pannonice și aproximativ 2% din monede norice și vindelice. Printre colecțiile monetare din oppida central-europeană de la nord de Dunăre, situl de pe Oberleiserberg este complet unic și lipsit de analogii. Importanța importurilor de monede din zona taurică și, într-o măsură mai mică, din Noricum și Pannonia a fost deja discutată (Karwowski-Militky 2011; 2014; Militky 2016).

Majoritatea absolută a monedelor celtice de la Oberleiserberg aparțin perioadei oppida (LT DI), iar majoritatea tipurilor reprezentate pot fi datate mai precis în a doua treime a secolului I î.Hr. (adică LT Dlb). Acestea includ tipurile de aur ale emisiunilor Boii (Anexa 1: M7-19), obolii de tip Karlstein (Anexa 1: M21-81), didrahmele emise local de tip Oberleiserberg (Anexa 1: M82-100) și monedele norice (Anexa 1: M119-121). Cronologia exactă a emisiunilor Tauriscane (Anexa 1: M123-146) și, într-o oarecare măsură, a celei Panonice (Anexa 1: M148-153) nu este încă complet clară.

Cronologia monedelor Boii, care constituie cea mai mare parte a ansamblului descoperirilor de la Oberleiserberg, a primit recent o nouă elucidare, datorită evaluării complete a descoperirilor monetare din oppidumul de la Stradonice din Boemia (Militky 2015a, 44-74, pl. 1-7). Cu această ocazie a fost elaborată o nouă secvență tipologică și cronologică a denominațiilor Boii din aur. Ambele statere de tip scoică găsite pe Oberleiserberg (Anexa 1: M7-8) pot fi datate în faza LT Dlb (Militky 2015a, 49). Acestea provin cu certitudine din teritoriul Boemiei. De asemenea, statrul unic de 1/3 din seria de scoici, tipul B, varianta Militky B/III-16 (Anexa 1: M9) este de origine boemă; Aceasta este însă anterioară monedelor menționate anterior, acestea fiind bătute cândva în faza LT Dla (Militky 2015a, 51-53). Cele patru piese de 1/8-stater din seria scoicilor (Anexa 1: MIO-13) aparțin grupelor IX și X ale noii clasificări, care au fost cu siguranță bătute în faza LT Dlb, dar posibil chiar până la LT D2 (Militky 2015a, 58-59). De asemenea, aceste piese ar fi putut fi importate din Boemia. Un grup separat în cadrul monedelor de aur descoperite pe Oberleiserberg este alcătuit din staterii de 1/8 de tip T. În cele șase piese reprezentate în ansamblu s-au distins cinci varietăți de bază (Anexa 1: M14-19). Acestea ar fi putut proveni din Moravia, deși producția lor locală pe Oberleiserberg este, de asemenea, probabilă. Cronologia acestor tipuri de monede nu a fost încă suficient studiată. Varianta 1 poate fi considerată cea mai veche. Tezaurul de la Trencianske Bohuslavice din vestul Slovaciei (Kolni'kova 1998, fig. 2/9) dovedește că varianta 3 și probabil și variantele 4 și 5 reprezintă fazele de producție ulterioare https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro ale staterilor 1/8 de tip T, care pot fi datate în faza LT Dlb. Chestiunea privind cronologia variantelor 1 și 2 rămâne deschisă; ipotetic, acestea ar putea fi ceva mai vechi, dar nu există dovezi concrete în acest sens. Singurul indiciu cronologic este prezența variantei 1 în ansamblul Slovensky Grob din sud-vestul Slovaciei, împreună cu drahmele de tip Simmering (Budaj-Cambal 2013), ceea ce ar indica o dată destul de târzie (adică LT Dlb-D2). Relația exactă a staterilor 1/8 de tip T cu restul ansamblurilor nu este, totuși, clară. Prezentarea generală face ca datarea LT Dlb a staterilor 1/8 de tip T să fie destul de plauzibilă.

Cel mai numeros grup monetar din ansamblul Oberleiserberg este cel al obolilor de argint Boii. Aceste monede au fost clasificate și studiate recent în recenta monografie a oppidumului Stradonice. Cel mai vechi, tipul B/Stradonice (Militky 2015a, 75-84, pl. 8-27), caracteristic în esență fazei LT Dla, este reprezentat pe Oberleiserberg printr-o singură piesă (Anexa 1: M20). Cea mai mare parte a colecției discutate este, pe de altă parte, alcătuită din obolii de tip Karlstein, adică tipul C din clasificarea boemă (Militky 2015a, 84-88). În ansamblu au fost distinse opt grupuri tipologice. Obolii de tip Karlstein (cunoscuți și sub numele de tipul Karlstein/Stradonice; Militky 2015a, 84-88) reprezintă cea mai recentă

etapă a monetizării Boii. Aceste cupiuri mici au fost produse în masă în multe oppidumuri la nord de Dunăre. Din acest motiv, există o mare variație în detaliile imaginii calului de pe verso, chiar și în cadrul producției pe situri individuale. Acest lucru poate fi considerat o dovadă a producției lor locale (cf. Militky 2015a, 84-85). Producția de oboli de tip Karlstein poate fi datată cu certitudine în faza LT Dlb, însă pentru o perioadă care ar putea dura până la LT D2 (Militky 2015a, 84-85). Putem presupune că majoritatea obolilor găsiți pe Oberleiserberg au fost, de asemenea, produși local. Prezența masivă a acestor monede în sit este importantă și pentru cronologia ocupării sale, care pare să fi culminat în timpul fazei LT Dlb.

Didrahmele și drahmele sunt emisiuni locale caracteristice așezării Oberleiserberg. În primul rând, sunt cunoscute trei didrahme din tipurile Oberleiserberg 1-3. Didrahmele (cca. 5 g) sunt o denominație foarte rară a monedelor celtice, care a fost studiată în mod repetat și intens (de exemplu, Gobl 1973; 1983a; 1983b; 1994; Karwowski-Militky 2011; 2014; Militky 2011; 2012; 2015b, 187-188).

Din primul grup de emisiuni locale, cinci piese au fost descoperite în sit. Acestea aparțin tipului Oberleiserberg 1 (Anexa 1: M82-86), din care se pot distinge două varietăți. Aversul lor imită tetradrahmele taurice de tip Frontalgesicht. A doua emisiune locală: tipul Oberleiserberg 2 (Anexa 1: M87-97) poartă pe avers o imitație reflectată orizontal a tetradrahmelor panonice sau a drahmelor de tip Kapos. Modelul imaginii de pe revers - un cal în stânga - nu este clar identificat. Unsprezece monede de acest tip sunt documentate în ansamblul Oberleiserberg: o dovadă convingătoare a producției lor locale. În a treia emisiune locală aparținând tipului Oberleiserberg 3 (Anexa 1: M98-100), aversul prezintă în stânga un cap laureat, a cărui execuție este foarte asemănătoare cu tetradrahmele noricane de tip Tinco-Stufe (Gobl 1973, pl. 2/B2/1-3; 3/B2/4-9). Tipul este extrem de rar - se cunosc doar trei monede, toate provenind din Oberleiserberg - și poate fi împărțit în două variante: 3a și 3b. R. Gobl (1994, 41) considera că didrahmele au fost toate bătute cu aceeași matriță, dar deja uzată, și din acest motiv le-a clasificat într-un grup separat B3 (Gobl 1973, pl. 3/B2/8). Această opinie nu este foarte probabilă, iar o comparație detaliată a scos la iveală clar că aversurile ambelor variante ale tipului Oberleiserberg 3 au fost bătute cu două matrițe diferite. Este important de menționat că motivul aproape identic al capului a fost reprezentat și pe aversurile drahmelor din tezaurul Totfalu din nordul Ungariei (Paulsen 1933, pl. 43/980-984). Vom reveni asupra acestui punct mai târziu. Reversurile poartă imaginea unui cal; cu toate acestea, pentru ele au fost folosite două ștanțe foarte diferite din punct de vedere stilistic. În varianta 3a (două piese existente), trăsăturile calului sunt destul de rudimentare. Foarte atrăgător este capul său liniar în formă de floare de crin, coama reprezentată ca un rând dublu de bile mici și trei apendice scurte și ascuțite sub burtă. Aproape identice sunt reprezentările cailor din drahmele de tip Totfalu (Paulsen 1933, pl. 43/980-983). Calul reprezentat pe reversul - până în prezent singurei - didrahme din varianta 3b este complet diferit. Urmează în mod clar modele taurice, cum ar fi tipul Samobor/B (Gobl 1973, pl. 23/4/1-10). Această inspirație taurică pentru zarul inversat este doar o altă dovadă a specificității variantei 3b. Din punct de vedere cronologic, tipul Oberleiserberg 3 este cel mai interesant dintre emisiunile locale. Legăturile sale strânse cu

tipul Totfalu, bătut la Bratislava alături de drahmele de tip Simmering (cf. Militky 2015a, 119-123) indică producerea sa cândva în faza LT Dlb (sau chiar până la LT D2), adică în anii 60 și 40 î.Hr. Aceasta este probabil și data emiterii tipurilor Oberleiserberg 1 și 2.

Cronologia emisiunilor locale

Tetradrahmele de tipul Oberleiserberg 4-6 (Anexa 1: M101-118) care imită tipul Kapos panonic sunt, dimpotrivă, pur ipotetice, neexistând puncte de ancorare cronologice fiabile.

Colecția monetară a oppidumului Oberleiserberg este îmbogățită în continuare de monede importate (Anexa 1: M119-160). Emisiunile taurisce sunt reprezentate de 26 de piese, inclusiv tetradrahmele fourrée de tip Gjurgjevac, tetradrahmele și obolii de tip Frontalgesicht, tetradrahmele de tip Brezelohr și obolii cu o imagine a unui cal pe revers. Importurile de monede taurisce la nord de Dunăre au fost recent revizuite în detaliu (Militkÿ 2015a, 142-144; Militkÿ 2016). Cronologia exactă a monedelor taurisce rămâne destul de neclară și, prin urmare, nu putem face o utilizare rezonabilă a acestor monede pentru întrebări privind ocuparea sitului.

Moneda noricană occidentală este reprezentată pe Oberleiserberg de doar trei oboli (Anexa 1: M119-121). Importurile lor în Europa Centrală transdanubiană au fost, de asemenea, discutate recent (Militkÿ 2015a, 139-142; Militkÿ 2016). Din punct de vedere cronologic, aceste monede aparțin orizontului cel mai târziu al așezării de pe Oberleiserberg. Începutul emisiunii lor este căutat în mod tradițional cândva la mijlocul secolului I î.Hr., deși prezența lor în oppida zonei monetare Boii ar putea sugera o dată inițială mai veche (Militkÿ 2015a, 141). În orice caz, prezența lor în ansamblul Oberleiserberg corespunde bine cu faza LT Dlb.

Un alt grup de monede importate din perioada La Tène târzie din Oberleiserberg nu poate fi datat mai precis. Șase dintre acestea provin din Pannonia, sunt de tipurile Kapos și Velem (Anexa 1: M148-153). Deși aceste emisiuni aparțin probabil cronologic și fazei LT Dlb, nu există dovezi lipsite de ambiguitate. Același lucru este valabil și pentru tetradrahma scordiscă (Anexa 1: M154), patru quinari sud-germane de tip Biischel (Anexa 1: M155-158) și un singur quinar al arvernilor galici (Anexa 1: M159). Monedele mediteraneene sunt reprezentate pe Oberleiserberg printr-o singură descoperire: emisiunea nord-africană a regelui Massinissa și a succesorilor săi, datată 208-148 î.Hr. (Anexa 1: M160), deși este posibil să fi ajuns la fața locului mult mai târziu (de exemplu, Militkÿ 2015a, 151).

Fibule

În analiza acestui grup, este important de menționat că, analog cu descoperirile monetare, fibulele recuperate pe Oberleiserberg includ forme caracteristice debutului fazei mai vechi a perioadei La Tène târzii, adică faza LT Dla. Există o similaritate atât în ceea ce privește numărul de exemplare recuperate, cât și în diversitatea lor tipologică. Aproximativ 1/3 din exemplarele cunoscute din ambele grupuri pot fi atribuite fazei LT Dla. În ceea ce privește tipologia lor, grupul include fibule atât din bronz, cât și din fier, având un design La Tène mijlociu: tipurile Podzemelj (Anexa 3: F3; cf. Bozic 1987, 865-866; Bozic 2001, 188-190; Balen-Letunic 2000, 31) și Blankenfelde (Anexa 3: F4-5; cf. Brandt 2001, 87-88, 330, pl.

17:4; Karwowski în curs de publicare b), grupurile Gebhard 4 și 21b (Anexa 3: F6-7, F88-106; cf. Gebhard 1991, 4, 20, fig. 1/4; 7/21b), varianta Beltz J (Anexa 3: F8; cf. Beltz 1911, 685, fig. 50), iar unele exemplare cu o curbură în formă de bandă având doar o poziție tipologică specificată în linii mari (Anexa 3: F107-115; vezi de exemplu Sedlmayer 2009,14, 232, pl. 1/4-5). Unele dintre aceste fibule au continuat să fie utilizate mai mult timp, pe întreaga durată a fazei mai vechi a Perioadei La Tène târzii, deci și în faza LT Dlb. Acest lucru se aplică în primul rând tuturor exemplarelor clasificate ca varianta Beltz J. Gebhard grupa 21b și, probabil, și fibulelor cu o curbură în formă de bandă. O altă caracteristică notabilă a ansamblului de fibule de la Oberleiserberg este un grup destul de mare (19 exemplare) de fibule mici din sârmă de fier, grupa Gebhard 21b (Anexa 3: F88-106). O fibulă analogică a apărut la oppidumul din Manching, Bavaria, într-un context al porții de est datată dendrocronologic în 104 (±10) î.Hr. (Van Endert 1987, 70; Gebhard 1991, 86). Merită reamintit, în acest moment, că multe dintre monedele recuperate pe Oberleiserberg au intrat în circulație la începutul secolului I î.Hr. Similar fibulelor din grupul Gebhard 21b, practic toate aceste tipuri de monede au continuat să fie utilizate mai mult timp, în faza LT Dlb. Fibulele atribuite debutului perioadei La Tène târzii includ și tipurile menționate anterior, care apar deja în perioada La Tène mijlocie, dar se observă că persistă (de exemplu, exemplare de tip Kostrzewski A/B și grupul Gebhard 22; Anexa 3: F81-87).

Debutul Perioadei La Tène târzii (LT Dla) este, de asemenea, o perioadă de popularitate crescândă a fibulelor cu un design La Tène târziu. În ansamblul discutat, aceste forme sunt reprezentate în principal de trei exemplare clasificate ca tip Nauheim (Anexa 3: F40-42; cf. Striewe 1996; Demetz 1999, 78-84) și o serie de exemplare de fier clasificate ca grupe Gebhard 26c și 27 (Anexa 3: F146-152; cf. Gebhard 1991, 23-25, fig. 8/26c; 8/27). Tipul Nauheim este considerat de mulți cercetători (de exemplu, Fischer 1988, 237;

Bozic 2008, 144-145) ca unul dintre principalii markeri ai fazei LT Dla în cultura La Tene, deși aceste forme au fost înregistrate și în contexte ulterioare. Alte două forme observate pe parcursul întregii faze LT DI sunt fibulele de fier clasificate ca grupuri Gebhard 26c și 27.

O formă asociată cu faza mai veche a perioadei La Tene târzii (LT Dlb) este cea mai tipică pentru această perioadă, și anume tipul Almgren 65 (Anexa 3: F44-52; cf. Almgren 1923, 35, pl. IV/65-66; Demetz 1999, 27-30). Ansamblul de la Oberleiserberg include nouă dintre aceste fibule, reprezentative pentru diferite variante, una dintre cele mai mari colecții ale acestor forme din regiunea estică a culturii La Tene. Patru Schüsselfibeln (Anexa 3: F54-57; cf. Krämer 1971, 122; Demetz 1999, 65-68), unul dintre ele, un exemplar mic din argint, putând fi, de asemenea, atribuit aceluiași orizont cronologic, la fel ca și o fibulă de tip Vinkovci (Anexa 3: F43; cf. Dizdar 2001, 110; Dizdar 2003; Majnaric-Pandzic 2009, 238), evident un import din sudul Panoniei.

Unele dintre fibulele de fier recuperate pe Oberleiserberg aparțin, de asemenea, fazei LT Dlb. Acestea includ, în special, un grup de 70 de exemplare clasificate ca fiind de tip J, conform Kostrzewski (Anexa 3: F163-232; cf. Kostrzewski 1919, 31-32, fig. 16),

echivalentele din fier ale Schüsselfibeln. Singurul ansamblu la fel de mare al acestor fibule este cunoscut din oppidumul Stradonice (Bren 1964, 237-239; Rybovä-Drda 1994, 129, pl. 17). Exemplarele clasificate ca grupe Gebhard 31 și 33/34 (Anexa 3: F153-162) aparțin, de asemenea, aceluiași orizont cronologic.

Până în prezent, nu avem dovezi solide pentru a restrânge cronologia fibulelor din bronz turnat descrise ca având un design pseudo-La Tene Mijlociu (Karwowski în curs de publicare c; vezi și Karwowski-Militky 2011, 134). O serie destul de mare a acestor forme a fost recuperată pe Oberleiserberg: 26 de exemplare clasificate ca fiind de tip Oberleiserberg (Anexa 3: F14-39; cf. Karwowski-Militky 2011, 133-135, fig. 3-4) și exemplare individuale de tip Velem (Anexa 3: F12; cf. Karwowski în curs de publicare c) și Schauboden (Anexa 3: F13; Dizdar-Bozic 2011, 149). Întrucât majoritatea acestor fibule sunt produse locale, interpretarea lor cronologică pare a fi cheia pentru rafinarea cronologiei ocupării sitului. În ceea ce privește stilul și designul lor, aceste fibule sunt evident înrudite cu tipul Magdalenska gora (Dizdar-Bozic 2011, 148-153, fig. 4), care este cunoscut în principal de pe teritoriul așa-numitului grup Mokronog, identificat cu tauriscii celtici din Slovenia. În lumina unei analize a ansamblurilor funerare, D. Bozic (Dizdar-Bozic 2011, 152-153; Bozic 2008, 145) a concluzionat că fibulele de tip Magdalenska gora aparțin orizontului mai vechi al fazei Mokronog Illa, care corespunde aproximativ fazei LT Dla din Europa Centrală. În datarea ansamblului din Oberleiserberg, și în special a fibulelor de tip Oberleiserberg, suntem ajutați de analiza seriei monetare discutate anterior. Momentul emiterii tuturor tipurilor de monede Boii și a monedelor locale de la Oberleiserberg coincide cu o perioadă cuprinsă între două și patru decenii, în jurul mijlocului secolului I î.Hr. Aceasta înseamnă că așezarea s-a bucurat de cea mai mare prosperitate în această epocă și, de asemenea, că a menținut contacte vii cu sudul și sud-estul. Pare greu de crezut că producția locală de fibule, echivalente celtice orientale ale fibulelor Almgren de tip 65, populare în zona alpină și adriatică, a început mai devreme de baterea monedelor locale, mai ales că fibulele de fier Kostrzewski de tip J produse local la Oberleiserberg nu pot fi datate mai devreme decât faza LT Dlb.

Ar trebui să atribuim fazei LT Dlb, posibil segmentului său final, și un număr mic de forme de fibule care au fost înregistrate în contexte chiar mai ulterioare. Acest lucru este valabil pentru exemplarele clasificate ca tip Almgren 18 (Anexa 3: F58-59; cf. Almgren 1923, 4, pl. 1/18) și tip Kostrzewski M (Anexa 3: F233-236; cf. Kostrzewski 1919, 37, fig. 25). Singura fibulă de la Oberleiserberg cu o cronologie evident mai ulterioară este un exemplar clasificat ca tip Demetz Knotenfibel lb (Anexa 3: F53; cf. Demetz 1992; 1999, 38-39, pl. 7). Orice inventar funerar înregistrat în zona alpină și care conține această formă de fibulă este atribuit, prin prezența sa, în mod ferm perioadei post-cezariene.

***

Pe baza dovezilor analizei prezentate aici, așezarea de pe dealul Oberleiserberg a apărut la începutul fazei LT Dla, perioada în care majoritatea oppida și așezărilor fortificate de pe deal au fost construite în regiunea estică a culturii La Tene. Schimbarea structurii așezărilor, exprimată prin trecerea către situri natural defensibile, a avut loc probabil în legătură cu

noua situație politică declanșată de migrația cymbrilor și teutonilor din Iutlanda spre sud-est. Aceste popoare trebuie să fi traversat teritoriul boilor (sau, mai degrabă, teritoriul unde se afla zona monetară boiilor

(se găsește), extinzându-se de la Poarta Moraviei, prin Moravia până la Dunăre în ultimele decenii ale secolului al II-lea î.Hr. Propunem să datăm provizoriu aceste evoluții în jurul anului 120 î.Hr.

Pe de altă parte, materialul arheologic și numismatic examinat aici sugerează că, în perioada inițială, așezarea de pe Oberleiserberg nu a putut fi utilizată intensiv. La fel ca multe alte așezări de pe dealurile din regiunea Dunării în timpul fazei LT Dla, Oberleiserberg ar fi putut servi drept loc de refugiu, având doar o mică așezare. Această situație s-a schimbat dramatic între fazele LT Dla și Dlb, adică în primele decenii ale secolului I î.Hr., probabil în jurul anului 80 î.Hr. Creșterea evidentă a numărului de descoperiri arheologice și numismatice trebuie să fi fost asociată cu unele evoluții politice semnificative. O astfel de intensificare târzie a ocupării așezării de pe Oberleiserberg diferențiază acest sit de majoritatea oppida din zona monetară boii, adică din Boemia și Moravia. Ca urmare a acestei schimbări, Oberleiserberg devine un loc unde se emit monede locale, doar că acest lucru nu era în tradiția monedelor boii, ci mai degrabă în conformitate cu tradiția monetară a zonei alpine estice și a zonei celtice sud-estice. Această tradiție este aparent continuată și în fibulele de tip Oberleiserberg produse local. Se poate concluziona cu siguranță că, în paralel cu aceste forme, în aceeași așezare au fost fabricate fibule de fier de tip J, de tip Kostrzewski. Această formă de fibulă este caracteristică în special zonei monetare Boii și zonelor din nord colonizate de culturi germanice (Harasim 2011, 230-231, harta 4; Macialowicz 2015, 284, fig. 8). Din perspectiva așezării culturii La Tene din faza LT Dlb, se poate spune că Oberleiserberg a luat forma unui oppidum.

De asemenea, este important de menționat că perioada de activitate intensă a așezării de pe Oberleiserberg este convergentă cu perioada emiterii monedelor în oppidumul din Bratislava și, probabil, cu perioada de cea mai mare prosperitate a sa. Deși analiza materialului arheologic și numismatic de la Oberleiserberg sugerează că nu au existat niciun contact cu oppidumul din Bratislava, faptul că, în aceeași epocă, aceste două așezări au experimentat aparent aceeași schimbare majoră nu pare a fi o întâmplare. Absența din ansamblul de la Oberleiserberg a monedelor bătute la Bratislava (vezi, de exemplu, Kolnîkovâ 1991; 2012; Gobl 1994; Militky 2015a, 119-123) sugerează existența în timpul fazei LT Dlb a unei diviziuni teritoriale interne în zona Dunării Mijlocii a Culturii La Tene. Ceea ce este remarcabil, în același timp, este faptul că aceste două centre contemporane sunt separate de o distanță, în linie dreaptă, de doar aproximativ 70 km. Unii autori au atribuit începutul activității monetare la Bratislava venirii la Dunăre a unei părți a boilor care au participat la cucerirea Noreei din Alpii de Est (de exemplu, Gobl 1994, 41; Urban 1994, 19-20; Cambal și colab. 2015, 239). Este important de menționat în acest moment că cercetătorii slovaci atribuie faza monetară de la Bratislava fazei LT D2a (de exemplu, Cambal 2014, 37; Vrtel și colab. 2014, 65), fază care corespunde însă în datarea sa absolută fazei LT Dlb pe care am identificat-o pe Oberleiserberg.

Perioada de prosperitate a oppidumului Oberleiserberg se încheie destul de brusc în jurul mijlocului secolului al II-lea î.Hr., sau doar puțin mai târziu. Compoziția ansamblului de monede boii din acest sit corespunde destul de bine cu cel mai recent orizont al descoperirilor de monede din oppidumul Stradonice și din alte oppidumuri din Boemia (Militky 2015a, 168-169). Dacă acceptăm argumentul că Oberleiserberg a încetat să mai fie ocupat în legătură cu înfrângerea celților în conflictul armat cu dacii, atunci putem adopta provizoriu anul 40 î.Hr. ca dată de încheiere pentru faza LT Dlb. În materialul supus analizei, doar o mână de descoperiri au o datare ulterioară acestei perioade. Cu toate acestea, acestea nu par să documenteze persistența acestei așezări în cadrul acelorași structuri de așezare, ci mai degrabă funcționarea sa într-o formă alterată, cu siguranță mult „sărăcită" și în cadrul unei noi realități cultural-politice. În decursul multor ani de cercetări arheologice efectuate asupra așezării Oberleiserberg, nu am reușit să recuperăm dovezi ale distrugerii care să confirme că așezarea a intrat în declin din cauza unui eveniment militar.

Un punct important pentru interpretarea tranziției discutate aici este dacă și, dacă da, care tipuri de monede au fost bătute în oppidumul din Bratislava în faza sa finală, adică după înfrângerea militară a celților. O discuție mai detaliată a acestor probleme este în afara domeniului de aplicare al prezentului studiu. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că, prin determinarea mai detaliată a relației cronologice dintre activitatea monetară de pe Oberleiserberg și activitatea monetară din Bratislava, putem spera să aducem o contribuție majoră la înțelegerea proceselor care ne interesează aici. Pe de altă parte, ceea ce pare cert în etapa actuală este că, din perspectiva numismatică, declinul oppidumului din Oberleiserberg a fost destul de bine sincronizat cu declinul oppida din Boemia.

Anexa 1

Oberleiserberg. Cronologia tipurilor de monede din perioada La Tene

Anexa 2

Oberleiserberg. Originea monedelor din perioada La Tène

Anexa 3

Oberleiserberg. Cronologia tipurilor de fibule din perioada La Tene

Brandt, J„ Jastorf und Latene.

Budaj, M.-Cambal, R., Drahme de tip simmering cu inscripția NONNOS din Slovacia, Pravek NR, 21, 223-233.

Cambal, R., Cercetări arheologice ale Castelului Bratislava între 1958 și 1966, cu accent pe perioada La Tène târzie, IN: Musilovä, M.-Barta, R-Herucovä, A. (eds.), Castelul Bratislava. Istorie, cercetare și restaurare, Bratislava, 31-43.

Cambal, R.-Bazovsky, I.-Budaj, M.-Kovär, B „Așezare boiană în Oppidumul Bratislava și hinterlandul său", IN: Karwowski, M.-Salac, V.-Sievers, S. (ed.), Boianii între realitate și ficțiune, Colocvii de preistorie și istorie timpurie, 21, Bonn, 225-242.

Cizmaf, M„ Keltske oppidum Stare Hradisko, Archeologicke pamätky stfedni Moravy, 4, Olomouc.

Cizmaf, M., Nemcice nad Hanou, Republica Cehă, IN: Sievers, S.-Urban, OH-Ramsl, PC (eds.), Lexicon de arheologie celtică: LZ, MittPK, 73, 1359-1360.

Cizmaf, M., Stare Hradisko, Republica Cehă, IN: Sievers, S.-Urban,

O. H.-Ramsl, PC (ed.), Lexicon de arheologie celtică: LZ, MittPK, 73, 1772-1775.

Cizmaf, M.-Kolnkiovä, E.-Noeske, H.-Ch„ Nemcice-Vicemefice - un nou centru comercial și industrial al perioadei La Tène în Moravia.Raport preliminar, Germania, 86, 2, 654-700.

Demetz, S., Broșe înnodate cu borduri decorative. O contribuție la formele succesoare vest-alpine ale broșei La Tène târzii. Almgren 65, IN: Lippert, A.-K. Spindler, K. (ed.), Festschrift pentru cea de-a 50-a aniversare a Institutului pentru Preistorie și Istorie Timpurie de la Universitatea Leopold-Franzens din Innsbruck, UPA, 8, Bonn, 107-119.

Demetz, S., Fibule din perioada La Tène târzie și perioada imperială romană timpurie în țările alpine, Arheologie istorică și provincială romană timpurie - Materiale și cercetare, 4, Rahden/Westf.

Gebhard, R., Ornamentele de sticlă din oppidumul din Manching, Săpăturile din Manching, 11, Stuttgart.

Gebhard, R. „Fibulele din oppidumul din Manching", Săpăturile din Manching, 14, Stuttgart.

Dizdar, M„ Nalazista latenske kulture na vinkovackom podrucju, Prilozi Instituta za arheologiju, 18,103-134.

Dizdar, M., Prilog poznavanju kasnoga latena u istocnoj Slavoniji, Opvscvla archaeologica, 27, 337-349.

Dizdar, M.-Bozic, D., O nekim oblicima fibula s kasnolatenskog naselja Virovitica-Kiskorija sjever, Prilozi IAZ, 27 (2010), 145-160.

Dobesch, G., Despre datarea regelui dac Burebista, IN: Göbl, R., Monetăria hexadrahmică a Gross-Boien: proces, cronologie și relevanță istorică pentru Noricum și zonele învecinate, Viena, 51-68.

Dobesch, G., Boii și Burebista, IN: Tejral, J.-Pieta, K.-Rajtär, J. (eds.), Celți, triburi germanice, romani în regiunea Dunării Mijlocii de la sfârșitul civilizației La Tène până în secolul al II-lea, Brno-Nitra, 15-19.

Dobesch, G., Câteva observații suplimentare despre mișcarea cimbrilor, IN: Anreiter,

P. -Jerem, E. (ed.), Studia Celtica et Indogermanica. Festschrift pentru Wolfgang Meid cu ocazia împlinirii a 70 de ani, Archaeolingua, 10, Budapesta, 1779-1999.

Fischer, E., Sud-vestul Germaniei în ultimul secol î.Hr. Observații asupra stării cercetării în perioada La Tène târzie, IN: Planck, D. (ed.), Arheologie în Württemberg. Rezultate și perspective ale cercetării arheologice din paleolitic până în epoca modernă, Stuttgart, pp. 235-250.

Majnaric-Pandzic 2009 Majnaric-Pandzic, N., Despre populația sud-panonică în epoca fierului târzie,

Fig. 1. Amplasarea sitului Oberleiserberg din Austria Inferioară, în zona monetară Boii din cultura La Tene, și o vedere a sitului dinspre sud (grafic: M. Karwowski; foto: arhiva IUHA din Viena).

Morminte timpurii ale războinicilor din La Tene

DE LA UNTERPREMSTÄTTEN-ZETTLING

ȘI DOBL-ZWARING (STIRIA/AUSTRIA)

Mitja GUSTIN-Boris KAVUR

Universitatea Primorska Piran, Slovenia mitja.gustin@upr.si boris.kavur@upr.si

Cuvinte cheie: Stiria, La Tene timpuriu, înmormântări, săbii de tip Hatvan-Boldog

Prezentul articol este dedicat prezentării a două inventare funerare din vecinătatea orașului Graz din Stiria (Austria). Acestea sunt considerate de o importanță deosebită datorită prezenței tecilor de săbii special fabricate și bogat decorate. Pe baza caracteristicilor lor

tipologice, ambele săbii ar putea fi incluse în grupul mai larg de săbii cunoscut sub numele de tipul Hatvan-Boldog (Petres-Szabo 1985).

Acest tip de sabie a fost discutat în ultimii ani în Slovenia de M. Lubsina Tusek și B. Kavur, datorită descoperirii unei sabii decorate în mormântul 9 de la Srednica, lângă Ptuj (Lubsina Tusek-Kavur 2009, 133-138, fig. 14; Lubsina Tusek-Kavur 2011, 47-50; Kavur 2014, 26-29). În discuția lor, au menționat și ambele săbii de la Burgmuseum Deutschlandsberg, care vor fi prezentate aici pentru prima dată.

Unterpremstätten-Zettling mormânt 1

La începutul anilor 1980, Anton și Günther Steffan au efectuat săpături de probă în Unterpremstätten-Zettling, în Stiria, pentru a defini un cimitir celtic. Un mormânt de războinic din epoca La Tene timpurie, cu arme și ceramică provenite din aceste săpături, a fost transferat la muzeul Burgmuseum din Deutschlandsberg. Mormântul a fost desemnat drept Lieboch in Styria, conform numelui așezării din apropiere din catalogul inițial din 1992 al lui Bernhard Hebert, „Spuren der Vergangenheit; Archäologische Funde aus der Weststeiermark”, cu numerele de catalog 3/64a-c (Hebert 1992, 69, 73-75). Au fost prezentate sabia, un cuțit, o fibulă și un bol ceramic. Datorită decorațiunii sale, sabia a fost menționată de mai multe ori în literatura științifică (Berndt-Bernhard 1998, 42; Lubsina Tusek-Kavur 2009, 135; Lubsina Tusek-Kavur 2011, 47, fig. 4; Tiefengraber 2015, 603).

În timpul revizuirii din 2015 a colecției arheologice a Burgmuseum Deutschlandsberg și a unor inventare de morminte celtice, locația cimitirului Lieboch a fost reconsiderată. S-a decis că, având în vedere circumstanțele reale ale descoperirii, ar fi mult mai corect să se menționeze locația descoperirii ca Unterpremstätten-Zettling, numită după așezarea din apropiere. Revizuirea a revizuit, de asemenea, inventarul complet al bunurilor funerare prezentat inițial.

În inventarul Burgmuseum Deutschlandsbergs, înmormântarea a fost descrisă ca fiind descoperită sub un tumul scund, într-o groapă funerară, pe fundul căreia era poziționată o sabie împreună cu alte obiecte metalice, înconjurată de cenușă și oase umane incinerate. Lângă aceasta au fost descoperite trei vase cu urme de arsură, indicând posibilitatea ca vasele să fi fost poziționate anterior în apropierea...

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 65-74

rug. În groapa funerară au fost descoperite și numeroase pietre prefabricate, care au fost interpretate de excavatori ca făcând parte din ritualul funerar. Următoarele obiecte sunt păstrate în prezent din mormântul 1 de la Unterpremstatten-Zettling (Pl. 1):

Sabie de fier cu teacă de fier decorată, de tip Hatvan-Boldog. Teaca are secțiune transversală pătrată și un mâner circular. Teaca sabiei se subțiază ușor pe toată lungimea sa. Teaca este formată din două plăci arcuite - placa frontală se suprapune peste cea inversă, marginile plăcii mai late pliate peste marginile celei mai înguste. Gura tecii este campanulată, cu laturi concave. De-a lungul marginilor sale se desfășoară o linie incizată. Câmpul ornamental este

decorat cu cârcei cu brațe neidentice și ramificații realizate în alt relief. Pe partea frontală sunt atașate două discuri laterale concave. Vârfurile lor, sudate de discuri, sunt ridicate în centru și decorate cu patru elemente geometrice în formă de picătură, care înconjoară un punct central într-un pătrat și sunt înconjurate de un cerc hașurat profilat. Sub discuri se află un câmp ornamental de formă triunghiulară în partea de sus și de formă semicirculară în partea de jos, umplut cu un trischelet realizat în alt relief. Marginea inferioară este decorată cu o incizie în formă de ghirlandă. Bucla de suspendare are o formă arcuită și a fost probabil sudată de placă. Plăcile buclelor sunt ovale și nedecorate. Capătul capei este inelar - de tip inelar deschis. Este scurt, cu două cleme circulare la capătul superior și o punte dreaptă în spate. Clemele superioare sunt ușor concave și decorate cu două incizii circulare care înconjoară un punct central. Clemele capei sunt de tip rotund. Pe partea frontală sunt ușor concave și decorate cu un cerc profilat hașurat și un punct la mijloc. Are 67,2 cm lungime, iar teaca are 4,4 cm lățime. Nr. inv. 1227/1 (Pl. 1/1).

O fibulă din sârmă de fier, de tip La Tene timpuriu, cu piciorul îndoit înapoi. Are trei spirale mari pe fiecare parte și un coardă exterioară. Arcul este înalt și arcuit simetric, cu o urcare bruscă și o coborâre scurtă, dar abruptă. La capătul piciorului se află o globulă masivă, ușor biconică. Pe partea superioară, spiralele și arcul sunt decorate cu incizii transversale puțin adânci. Are 8,8 cm lungime. Nr. inv. 1227/3 (Pl. 1/2).

Un cuțit din fier cu mâner alungit. Are secțiune transversală conică, care se subțiază spre muchia ascuțită. Mânerul are secțiune transversală dreptunghiulară. Are 30,2 cm lungime. Nr. inv. 1227/2 (Pl. 1/3).

Bol ceramic semisferic, lucrat manual, din lut cu granulație grosieră. Are o înălțime de 3,3 cm și un diametru de 12,7 cm. Nr. inv. 1227/6 (Pl. 1/4).

Un vas fragmentat cu gât conic, cu omfalos la bază și o margine răsturnată. Pe umăr și pe gâtul vasului se află două nervuri orizontale joase. Vasul prezintă urme semnificative de arsură secundară. Are o înălțime de 18,2 cm și un diametru al corpului de 18,5 cm. Nr. inv. 1227/4 (Pl. 1/5).

Un bol cu profil în formă de S și omfalos în partea de jos. Pe gât se află o nervură orizontală joasă. Bolul prezintă urme semnificative de arsură secundară. Are 7,7 cm înălțime și un diametru de 23 cm. Nr. inv. 1227/5 (Pl. 1/6).

Mai multe bile de piatră mari cât un pumn. Nr. inv. 1227/7.

Dobl-Zwaring, mormântul 1

În anii 1980, în necropola Dobl-Zwaring, din epoca fierului târziu, a fost descoperită o înmormântare plată. Descoperirile din mormânt au ajuns pe piața de antichități și au fost ulterior achiziționate de Burgmuseum Deutschlandsberg. Bunurile funerare din înmormântare, desemnate ca mormântul 1, au fost descoperite într-o groapă pătrată, interpretată ca fiind rămășițele unei cutii de lemn de 0,5 până la 0,7 metri. Sub descoperiri se afla un strat de rămășițe incinerate cu o grosime de până la 0,5 centimetri. Obiectele de

fier, sabia, împreună cu un vârf de suliță, un inel de curea și o fibulă, au fost descoperite pe partea estică a gropii funerare.

Burgmuseum Deutschlandsberg a achiziționat o parte din inventarul funerar format din următoarele articole (Planșa 2):

Sabie de fier cu teacă de fier decorată, de tip Hatvan-Boldog. Cuțitul are secțiune transversală pătrată și are terminații aripioare. Ambele aripi sunt decorate pe partea superioară cu cârcei cu ramificații. S-a păstrat un singur nit din mânerul organic - acesta are două capete ușor concave. Teaca sabiei se subțiază foarte puțin pe toată lungimea sa. Teaca este formată din două plăci bombate - placa frontală se suprapune peste cea inversă, cu marginile plăcii mai late pliate peste marginile celei mai înguste. Gura tecii este campanulată, cu laturi concave. Partea superioară a câmpului ornamental este mărginită de o bandă îngustă hașurată, care se întinde de-a lungul capătului gurii. Câmpul ornamental este decorat cu cârcei și ramificații realizate în alt relief. Armătura frontală este formată din două discuri laterale concave adiacente. Acestea sunt fixate de laturile foilor prin două cleme. Capetele lor puternic corodate, sudate de discuri, sunt ridicate în centru și decorate cu elemente florale, cu cârcei și lăstari. Lateral, clemele sunt decorate sub formă de nervuri verticale din plastic, decorate cu ornamente hașurate incizate. Bucla de suspendare are o formă arcuită, iar plăcile buclei au formă circulară. Capătul capei este inelar - de tip inelar deschis. Este scurt, cu două cleme circulare la capătul superior și o punte dreaptă și lată în spate. Clemele circulare sunt ușor concave și decorate cu linii hașurate. Sub punte se află un câmp semicircular înconjurat de o linie dublă incizată, umplută cu linii verticale hașurate. Clemele capei sunt de tip rotund. Pe partea din față sunt plate și decorate cu cârcei și lăstari, în timp ce pe partea din spate sunt decorate cu un cerc profilat și un vârf la mijloc. Sabia are 66,3 cm lungime, iar teaca are 4,0 cm lățime. Nr. inv. 1226/1 (Pl. 2/1).

O fibulă grea din fier corodat, de tip La Tene timpuriu. Are trei spirale mari pe fiecare parte și un cordon exterior. Arcul îngroșat este înalt și arcuit simetric, cu o înălțime accentuată și o coborâre scurtă, dar abruptă. Are 7,8 cm lungime. Nr. inv. 1226/4 (Pl. 2/2).

Cui de fier, vârful este decorat cu motivul unei svastici în interiorul unui cerc. Tija cuiului este îndoită. Diametrul vârfului este de 1,2 cm. Nr. inv. 1226/5 (Pl. 2/3).

Placă circulară plată din fier, cu decor incizat pe ambele părți, constând din incizii convexe care înconjoară o perforație centrală. Diametrul plăcii este de 4 cm. Nr. inv. 1226/3 (Pl. 2/4).

Vârf de suliță din fier cu soclu, cu o lamă lungă și lată. Lama are o formă biconică, cu muchii drepte. Nervul central este extrem de pronunțat - extinzându-se de la începutul soclului până la vârf. Are 28 cm lungime. Nr. inv. 1226/2 (Pl. 2/5).

Pietre prețioase, mari cât un pumn. Nr. inv. 1226/6.

***

Cele mai importante caracteristici ale mormintelor de la Unterpremstatten-Zettling și Dobl-Zwaringa sunt săbiile decorate de tip Hatvan-Boldog, care ilustrează poziția lor cronologică. Pentru acest grup de săbii de tip La Tene timpuriu, capelele circulare sau în formă de vatră sunt deosebit de caracteristice. Pentru a le aranja tipologic, E. Petres și M. Szabo au propus o împărțire bazată pe formele descoperite în cimitirul maghiar de la Kosd, tipurile A aparținând formelor circulare, tipul B formelor alungite circulare, tipul C formelor conice și tipul D formelor deltoide. Aceștia au subdivizat în continuare primul tip în funcție de lățime și lungime în grupurile Kosd Al și A2 (Petres-Szabo 1985, 91, Abb. 7).

Pentru distribuția lor vestică, J.-J. Charpy (1987) a propus un model tipologic pentru împărțirea tecilor cu capete similare. Studiile sale au fost rezumate și completate cu analize ale elementelor individuale ale tecilor, cum ar fi buclele de suspensie și întăriturile frontale ale tecilor, de către T. Lejars (1994), care a propus propria sa împărțire a descoperirilor descoperite la Gournay-sur-Aronde. În analiza sa asupra dezvoltării armelor celtice, observând armamentul la o scară mai mare, A. Rapin (1995, 276, 277) a propus o diviziune diferită în care a inclus acest tip de săbii într-un grup denumit A2. Ulterior, concentrându-se asupra decorării tecilor, a acceptat propunerea lui Petres și Szabo conform căreia două forme și stiluri diferite de decor sunt caracteristice pentru grupul A2 și ar trebui subdivizate și denumite în continuare, după exemplele maghiare, Kosd Al și Kosd A2 (Rapin 2000, 99-104).

După cum a rezumat T. Stbllner, săbiile de tip Hatvan-Boldog / Munsingen (adăugând și Munsingen pentru a sublinia prezența importantă a acestui tip în Europa Centrală și de Vest) își au originea în perioada LT Bl, în teritoriul dintre Marna, sudul Germaniei, Elveția și Austria, urmând ca ulterior să fie exportate odată cu migrațiile celtice în Bazinul Carpatic și Italia (Stollner 1998, Liste Nr. 4, Beilage 3).

Harta distribuției, atât geografică, cât și cantitativă, a început să se modifice în 2002, odată cu prezentarea celui mai mare corpus de săbii de acest tip de către P. Ramsl, care a publicat cimitirul din Pottenbrunn. El a demonstrat că toate săbiile cu capete circulare (nu aveau cleme laterale de întărire) erau îndoite - distruse violent și prezente în morminte de incinerare (mormintele 23, 426, 854, 855, 975 și 1005). Autorul le-a datat în LT Bl (Ramsl 2002a, 139-146).

Unul dintre elementele formale ale acestor săbii din Stiria sunt clemele laterale de întărire, bine decorate, prezente și în Bazinul Carpatic (Fig. 1) - decorate în basorelief și cu cârcei pe teci de la Gava-Katohalom și Hatvan-Boldog, precum și cu decor plastic cu linii hașurate de la Kosd și Szob (Szabo-Petres 1992, pl. 13; 18; 70-72). În cazurile lui Gava-Katohalom și Hatvan-Boldog, bucla de suspendare face parte din clemele laterale, în timp ce buclele de suspendare de pe teci de la Szob și Kosd sunt elemente separate, la fel ca săbiile din Stiria.

De asemenea, trebuie menționat că grupul de săbii stiriene este mai lung, între 66-69 cm, în comparație cu săbiile de tip Kosd A din zona Genunchiului Dunării, cu o lungime între 51-58

cm. Numeroasele săbii de tip Hatvan-Boldog de la Pottenbrunn au în trei cazuri între 61,5 și 63,6 cm lungime, în șase cazuri între 68,5 cm și 75 cm lungime și chiar 83 cm lungime într-un caz (Ramsl 2002a, 75). Tendința spre dezvoltarea unor săbii mai lungi de tip Hatvan-Boldog este observabilă și la sabia Mannersdorf cu capă circulară larg deschisă din mormântul 180, care avea 76 cm lungime (Ramsl 2011, 91, Taf. 184-187).

În discuția despre sabia de la Srednica, lângă Ptuj, Lubsina Tusek și Kavur au demonstrat că clemele de întărire ar trebui considerate elemente stilistice ale Stilului Plastic al Artei Celtice (Lubsina Tusek-Kavur 2009). În prezentarea sa despre acesta din urmă, M. Szabo a propus că impulsul a fost inițiat de atelierele boeme, dar popularitatea stilului s-a răspândit rapid în toată Europa - ca unul dintre exemplele sale majore, a menționat teaca sabiei de la Szob (Szabo 1990, 285, pl. XI/1; Szabo 2001, 66-68). Aceste săbii făceau parte din moda internațională, demonstrând legături mai strânse cu lumea celtică orientală și elita sa socială. Datorită concentrărilor majore de descoperiri similare pe teritoriul din jurul genunchiului Dunării, putem presupune că defunctul a fost unul dintre imigranții veniți din nordul Ungariei sau sudul Slovaciei (Megaw-Megaw 2012, 402).

Pe săbiile de la Gava-Katohalom și Hatvan-Boldog, câmpul ornamental de deasupra și clema de întărire sunt decorate cu cârcei cu brațe și lăstari neidentici. Astfel de cârcei din Bazinul Carpatic au fost descrise ca ornamente post-Waldalgesheim și datate în LT B2 și Cl (Szabo-Petres 1992, 25-28). Aceste ornamente, realizate în altorelief, se limitează doar la câmpul ornamental în cazul Srednica, Unterpremstatten-Zettling și Dobl-Zwaring. Aceeași poziție cronologică ar putea fi propusă și pentru discurile concave ale armăturii frontale, decorate cu cârcei plastici, care apar deja în LT Bl și devin extrem de populare în fazele LT B2 și LT C (Szabo 2008, 223).

Fig. 1. Distribuția estică a săbiilor de tip Hatvan-Boldog: grupul cu capăt circular nedecorat, larg deschis (tipul Kosd A după Petres-Szabo 1985) sau decorat, și cleme laterale de întărire bine decorate, cu două discuri concave decorate sub gura tecii (o - doar capăt circular larg deschis).

Conform caracteristicilor lor tehnologice și stilistice, săbiile de la Unterpremstatten-Zettling și Dobl-Zwaring din Stiria, precum și de la Srednica lângă Ptuj, ar trebui incluse în grupul de săbii Kosd A, conform propunerii lui Petres și Szabos. Pentru datarea lor, am putea adăuga și mormântul Kosd 16 din Bazinul Carpatic și mormântul Pi§colt 36 din Transilvania.

Fibula de fier din mormântul 1 de la Unterpremstatten-Zettling ar putea fi utilizată ca element cronologic diagnostic pentru datarea lor (Pl. 1/2), fiind similară cu descoperirea din mormântul 9 de la Srednica în ceea ce privește trăsăturile sale stilistice (Lubsina Tusek-Kavur 2009; 2011). Astfel de fibule sunt cunoscute din zona mai largă din jurul regiunii centrale dunărene, precum și de la marginea sudică a Alpilor Orientali.

Fibula asociată cu un picior îndoit înapoi și un glob pe picior este unul dintre principalele elemente culturale care caracterizează sfârșitul perioadei La Tene timpurii, conform lui R.

Gebhard (1989, 76-120). Szabo (1989, 27) a susținut că fibulele cu o mărgele mare pe picior apar după ultimele fibule de tip Duchcov, iar conform analizei ample a fibulelor celtice din Slovacia realizată de Bujna (2003, 48-51, 94, fig. 62) putem presupune că, într-o perspectivă mai largă, astfel de fibule ar putea fi datate în LT B2, așa cum a fost sugerat și de Ramsl (2011, 143) pentru apariția lor la Mannersdorf.

Bujna (2003, 94, 48-51) a propus în continuare ca fibulele să fie datate în perioada sa LT B2b, observând că mai târziu, în perioada LT B2c, mărgelele de la picior sunt decorate în Stilul Plastic. Forma generală a spiralelor, arcul arcuit și piciorul îndoit înapoi, precum și proporția elementelor individuale rămân neschimbate pentru o perioadă mai lungă, dar ar trebui să acordăm atenție unui alt detaliu - așa cum a subliniat Gebhard (1989, 74-76, 118-127), unele fibule de la sfârșitul perioadei La Tene timpurii au deja o schemă La Tene Mijlocie, cu piciorul îndoit înapoi fixat pe arc. Printre acestea, exemplele cu decor incizat transversal sunt rare - poate cea mai bună comparație cu descoperirea de la Unterpremstatten-Zettling este fibula din mormântul din Branisovice, Moravia (Cizmarova 2004, 140-141).

În concluzie, conform caracteristicilor tipologice și elementelor stilistice ale decorațiunii lor, săbiile din mormintele de la Unterpremstatten-Zettling și Dobl-Zwaring, precum și mormântul 9 de la Srednica, lângă Ptuj, susțin datarea grupului în LT B târziu (LT B2).

În lucrările conferinței Celții Răsăriteni (Gustin-Jevtic 2011), am propus pe scurt câteva corecții la datarea absolută a perioadei LT B2 (Kavur-Gustin 2011, 129-130). Concluziile s-au bazat pe considerații anterioare privind cea mai timpurie prezență celtică pe teritoriul Balcanilor centrali și de sud, precum și în Marea Egee (Blecic Kavur-Kavur 2012; Kavur-Blecic Kavur 2014) și am propus că cea mai timpurie sosire a populațiilor celtice pe teritoriul Stiriei a avut loc între anii 340 și 320 î.Hr.

Această propunere sugerează o datare actualizată a LT B2 în regiunea poalelor Alpilor Orientali, susținută de datarea cu radiocarbon pentru cimitirul La Tene de la Pottenbrunn, în Austria Inferioară. Mormântul numărul 1005, datat la sfârșitul LT Bib, a produs rezultate absolute între 380 și 350 î.Hr. (Ramsl 2002b, 359-361). O datare cu radiocarbon din mormântul de incinerare 458 de la Novo mesto-Kapiteljska njiva este cu câteva decenii mai târziu și conținea părți din proeminența dreptunghiulară a scutului din fier La Tene, marginea scutului și mânerul scutului, precum și obiecte tradiționale precum un topor din fier cu gaură de ax, o fibulă din bronz de tip Certosa și vase ceramice aruncate manual (Stipancic et al. 2014).

Referințe

Bernd, S.-Bernhard, A., Die Kelten im Südweststeirischen Teil des Königreiches Norikum, Deutschlandsberg.

Blecic Kavur, M.-Kavur, B., Grob 22 iz beogradske nekropole Karaburma: retrospektiva i perspektiva, Starinar, 60, 57-84.

Bujna, J., Spony z Keltsỳch hrobov bez vỳzbroje z uzemia Slovenska, SlovArch, LI/1, 39-108.

Charpy, J.-J., Les épées latèniennes à bouterolle circulaire et ajouré de IVe—IIIe siècles avant JC en Champagne, ÉC, 24, 43-102.

Lista figurilor

Fig. 1. Distribuția estică a săbiilor de tip Hatvan-Boldog: grupul cu capăt circular nedecorat, larg deschis (tipul Kdsd A după Petres-Szabo 1985) sau decorat și cleme laterale de întărire bine decorate, cu două discuri concave decorate sub gura tecii (o - doar capăt circular larg deschis).

Lista plăcilor

PL 1. Descoperiri din Mormântul 1 de la Unterpremstàtten-Zettling: 1-3. fier, 4-6. ceramică.

PI. 2. Descoperiri din Mormântul 1 de la Dobl-Zwaring: tot fierul.

Planșa 1. Descoperiri din Mormântul 1 de la Unterpremstatten-Zettling: 1-3. fier, 4-6. ceramică.

Planșa 2. Descoperiri din Mormântul 1 de la Dobl-Zwaring: în întregime fier.

Centuri de fier feminine din La tene mijlociu în sud-

PARTEA ESTICĂ A BAZINULUI CARPATIC - ESTE CEVA
LOCAL ȘI/SAU GLOBAL?

Institutul de Arheologie Marko DIZDAR Zagreb, Croația marko.dizdar@iarh.hr

Cuvinte cheie: La Tène Mijlocie, curele de fier, costum feminin, Bazinul Carpatic

Scordisci, identitate, creativitate, contacte

O parte caracteristică a costumului feminin din La Tene Mijlocie din partea de sud-est a Bazinului Carpatic, locuită de scordisci, sunt diversele tipuri de curele din fier și bronz, care pot fi puse în legătură cu tipuri contemporane din alte regiuni ale Bazinului Carpatic și,

uneori, și cu cele documentate în Europa Centrală și Alpii de sud-est. Costumul feminin din La Tene Mijlocie al scordiscilor este, de asemenea, caracterizat prin diverse tipuri de fibule din bronz și, mai rar, din fier. Pe lângă diferitele forme de curele, catarame și fibule, un segment important al identității vizuale a femeilor scordisce îl reprezintă combinațiile caracteristice de inel-bijuterie, constând din brățări, brățări de gleznă, inele și mărgele. Interesant este că obiectele de bijuterie sunt prezente în mormintele feminine din La Tene Mijlocie ale scordiscilor mai rar decât în faza anterioară a moștenirii lor materiale (faza LT timpurie/LT B2), o situație destul de similară cu alte cimitire contemporane din Bazinul Carpatic. Mormintele femeilor conțin uneori și alte obiecte funerare, cum ar fi cuțite de fier, fusaloace ceramice și vase ceramice. Toate acestea confirmă un rol specific al femeilor ca și creatoare de costume și ca grup de gen, care devine din ce în ce mai vizibil în moștenirea materială a scordiscilor, în special prin dezvoltarea multor noi tipuri de descoperiri asociate cu costumele și bijuteriile lor.

Din păcate, pentru majoritatea centurilor din La Tene mijlociu din siturile scordisce ne lipsesc date despre circumstanțele descoperirii, cu excepția faptului că acestea provin probabil din înmormântări de incinerare distruse. Acest lucru este coroborat de descoperirile de centuri de bronz, care prezintă foarte adesea urme de ardere. Unul dintre cele mai bune exemple a fost descoperit la Hrtkovci, un sit care a scos la iveală o așa-numită centură de tip maghiar, compusă din segmente cu celule dreptunghiulare (Jovanovic 1983a; 1983b).

Doar în câteva morminte feminine din faza La Tene Mijlocie a scordiscilor (ex. Vatin, Feudvar, Osijek) au fost documentate ansambluri funerare închise cu descoperiri de centuri de fier de diferite tipuri, care au analogii bune cu alte cimitire contemporane din Bazinul Carpatic. Toate ansamblurile funerare cunoscute pot fi datate în LT Cl, în timp ce mormintele din faza LT C2 sunt practic necunoscute în acest moment (Bozic 1981a, 318). Interesant este că, în cel mai mare cimitir al scordiscilor din Karaburma, care a scos la iveală mai multe înmormântări de războinice din faza La Tene Mijlocie (LT Cl), un singur mormânt feminin poate fi datat în faza LT Cl.

Probabil cel mai bogat mormânt feminin din perioada La Tene Mijlocie din partea de sud-est a Bazinului Carpatic a fost descoperit în cimitirul Vrsac-At (Pl. 1/1). O înmormântare de incinerare conținea o centură de fier, formată din segmente inelare, șase fibule de bronz și o singură fibulă de fier, un inel de braț din bronz și argint și un vas lucrat manual, folosit drept urnă (Jovanovic 1975a; 1975b). Pe baza diferitelor tipuri de fibule, mormântul de la Vrsac poate fi datat în LT Cl. Mormântul feminin 1 de la Feudvar (Pl. 4/1) conținea o centură de fier de tip Dalj, o cataramă de bronz, probabil ca parte a centurii, și fragmente dintr-un inel de braț și un vas din sticlă arsă (Kull 1992, 154, pl. 58). Cel mai mare număr de morminte feminine scordisce din perioada La Tene Mijlocie a fost descoperit în cimitirul Zeleno polje din Osijek. Conform unei clasificări cronologice realizate de Bozic, în faza Belgrad 2a (LT Cl) pot fi datate mormintele feminine (morminte fără arme) 9, 26 și 27 (Bozic 1981a, 318-319; Bozic 1981b, 48,52; Gustin 1984a, 323). Din păcate, multe morminte publicate de E. Spajic (1954; 1956; 1962) nu sunt de fapt ansambluri funerare închise. Poate cel mai bun exemplu

este mormântul 9, care conține un grup de descoperiri, probabil din mai multe morminte feminine distruse, ce pot fi datate de la LT Bl (fibulă zoomorfă din bronz și centură astragală) până la LT Cl (brățară de gleznă, fibule din bronz și fier) (Spajic 1954, 12-14, pl. IV/25-28; V/29). Mormântul 27 reprezintă, de asemenea, un grup de descoperiri care pot fi datate în LT B2 (fibule de tip Karaburma 63) și LT Cl (o fibulă de bronz cu decor pseudo-filigran și o brățară de gleznă) (Spajic 1962, 39-40, pl. XIV/8; XV/9-11). Doar mormântul 26, cu o curea astragală și o fibulă de bronz cu capătul piciorului în bucle în formă de opt, împreună cu alte câteva descoperiri, poate fi atribuit LT Cl (Spajic 1962, 37-39, pl. XIII/1-6; Bozic 1981a, 318, fig. 3; Bozic 1981b, 52, fig. 3/21). Poate că mormântul 4, cu o curea astragală cu cataramă în formă de clopot și un pandantiv de bronz în formă de clopot, ar putea aparține aceleiași faze (Spajic 1954, 10, pl. 11/11-12). Mormântul 6, care conținea o curea din lanț de fier, două fibule de bronz, două inele de bronz și un braț de fier (Spajic 1954, 10-11, pl. 11/15—18; III/18; Majnaric-Pandzic 2007), ar putea fi, de asemenea, datat în LT Cl (Pl. 3/2).

Pe lângă mormintele menționate, de-a lungul anilor, teritoriul scordisc a oferit numeroase descoperiri din La Tene Mijlocie, colectate de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în situri din Slavonia de Est, Srem, Backa de Sud și Banat, precum și din nordul Serbiei, probabil din siturile unor cimitire distruse (de exemplu, Dalj, Vukovar, Sotin, Boljevci, Kupinovo, Novi Banovci, Surcin etc.) (de exemplu, Todorovic 1968; 1971; 1974; Majnaric-Pandzic 1970). Printre aceste descoperiri se pot distinge numeroase obiecte din costumul și bijuteriile feminine din La Tene Mijlocie. Deși ne lipsesc datele contextuale despre descoperirea acestor obiecte, analogiile cu descoperiri contemporane din cimitirele din Bazinul Carpatic fac posibile diferite ipoteze, care pot fi testate după fiecare nouă investigație, ceea ce va oferi noi oportunități de a reconsidera perspectiva actuală. Prin urmare, cunoștințele documentate despre costumul feminin scordiscan din La Tene Mijlociu sunt rezultatul unei faze de cercetare momentană, ceea ce face posibilă formularea unor idei generale, care vor fi ulterior completate cu o analiză a înmormântărilor feminine contemporane din regiunea mai largă.

Deosebit de important în această reconsiderare este studiul combinațiilor de articole care aparțin costumului feminin scordiscan din perioada La Tene Mijlocie - curea - fibulă(e) -, care oferă o conștientizare importantă a purtătorului lor. De asemenea, ne putem aprofunda înțelegerea prin analize ale combinației inel-bijuterie, care includea în mare parte brățară(i) și/sau bijuterie(i), chiar dacă funcția decorativă a bijuteriilor era probabil cea mai importantă (Furman 2012). De asemenea, analizele de distribuție pentru diferite articole pot indica o(i) direcție(i) și o(i) intensitate(i) a contactelor. De exemplu, prin analiza costumului și bijuteriilor feminine din cimitirele scordisce, s-a stabilit că, pe lângă descoperirile larg răspândite, existau și articole create după gustul propriu și care erau purtate în combinații specifice. Desigur, ne putem aștepta la unele diferențe locale pe teritoriul scordiscilor, unde un rol important ar putea fi jucat de selecțiile individuale de articole în combinațiile create. În final, pe baza studiului pieselor care aparțin costumului feminin scordiscilor din perioada La Tene medie, încercăm să înțelegem diferite aspecte ale

identității acestora, care a marcat partea de sud-est a Bazinului Carpatic în secolul al III-lea și prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr.

Primele descrieri ale diferitelor forme de curele din fier și bronz datează încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pe măsură ce numărul descoperirilor a crescut, acestea au fost urmate în prima jumătate a secolului și la mijlocul secolului al XX-lea de primele analize detaliate. J. Filip (1956, 169-174) a împărțit curelele din fier și bronz în patru tipuri, dar prima clasificare detaliată a acestor curele a fost propusă de J. Reitinger. El a împărțit curelele din bronz compuse din segmente conectate cu inele, prevăzute cu catarame zoomorfe, în cinci tipuri de bază, pe baza formei segmentelor, pe care a considerat-o caracteristică pentru regiuni distincte (Reitinger https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro).

1966, 213, 235-236). În același timp, el a descris și câteva tipuri de centuri din fier. După aceea, centurile din fier și bronz au fost clasificate într-o diviziune cronologică a descoperirilor din cimitirele culturii La Tene din Bazinul Carpatic (Bujna 1982). Cea mai detaliată clasificare a centurilor din fier, bronz și bimetale a fost publicată și de J. Bujna. Luând în considerare elementele legate de construcție și compoziție, centurile au fost împărțite în trei mari grupe și apoi într-o serie de grupe de bază, multe dintre acestea fiind împărțite în continuare într-o serie de tipuri și variante. De asemenea, a fost prezentată o analiză cronologică detaliată a tuturor formelor distincte (Bujna 2011, 2-8, 65-66). Au fost analizate și centuri din fier cu diferite forme de catarame din cimitirele scordisce, acestea fiind puse în legătură cu forme din alte situri din Bazinul Carpatic (Todorovic 1968; Majnaric-Pandzic 1970).

Centurile de fier, împreună cu diferite forme de centuri de bronz, reprezintă unul dintre cele mai importante elemente ale costumului feminin scordisc. În cultura lor materială din perioada La Tene medie, în prezent, se distingeau patru tipuri de centuri de fier, care apar și în cimitirele contemporane din Bazinul Carpatic:

Curele compuse din inele în formă de bandă cu diametru mai mic;

Curele compuse din segmente în formă de opt conectate cu inele. Segmentele din partea centrală erau fixate cu un inel de fier;

Curele cu lanț compuse din forme de opt răsucite dublu și segmente conectate;

Curele compuse din două câte două segmente răsucite în formă de tijă, conectate cu inele (tipul Dalj).

Curele compuse din inele în formă de bandă cu diametru mai mic

Mormântul feminin bogat echipat de la Vrsac-At conținea fragmente dintr-o curea de fier compusă din inele în formă de bandă, de diametru mic, de aproximativ 1 cm, în timp ce catarama nu s-a păstrat (Pl. 1/1). Inelele prezintă urme de arsură, sugerând că probabil a fost arsă odată cu femeia decedată (Jovanovic 1975a, 21, fig. 1; Jovanovic 1975b, 169). Numărul de descoperiri descoperite în mormânt (fibule, inele de braţ, oală folosită ca urnă)

sugerează că acesta este un ansamblu funerar extraordinar, care poate fi datat în LT Cl. Deocamdată nu există alte descoperiri cunoscute ale acestui tip de curea din situri scordisce.

Filip (1956, 172) a clasificat centurile de fier compuse din inele de diametru mai mic în a patra grupă de centuri, în timp ce Reitinger (1966, 230-232) a menționat și el această formă. În cimitirele din Bazinul Carpatin aceste centuri sunt reprezentate cu numeroase variante și au fost datate în faza Dux fibulae mai tânără (LT B2b). Deoarece apar în morminte fără arme, sunt considerate o parte caracteristică a costumului feminin, cu excepția mormântului războinic 38 din cimitirul Chotin (Bujna 1982, 331, fig. 4/18). La cimitirul Maña, tipul menționat a fost datat în faza b, adică în faza timpurie a LT B2 (Gebhard 1989, 77, fig. 23/15), în timp ce la cimitirul Chotin au fost găsite în morminte masculine din faza a (LT B2 timpuriu) (Gebhard 1989, 85, fig. 27/4). A. Rapin (1995, 280, Fig. 3A/9) a subliniat că în mormintele feminine din Bazinul Carpatic au fost găsite curele compuse din inele mai mici, adică aceste curele au apărut la celții orientali în LT B2 (Schónfelder 1998, 86, fig. 6/4). O clasificare detaliată a curelelor de fier, compuse din inele mai mici, a fost propusă de Bujna, care le-a distins în grupa Gk-A, cu patru tipuri, împărțite în funcție de diferențele în modul de conectare dintre inele, prezența inelelor cu diametru mai mare în compoziție și diferitele forme ale cataramelor. Tipurile timpurii (Al și A2) au fost datate în LT B2, în timp ce tipul A4 este caracteristic pentru LT Cl (Bujna 2011, 67-74,128,133, fig. 29-32).

În cazul curelei din mormântul de la Vârșeț, din cauza conservării sale fragmentare și a faptului că îi lipsește catarama, este foarte dificil de sugerat o clasificare exactă în ceea ce privește apartenența la un tip din grupa Gk-A. O conservare similară, slabă și parțială, este caracteristică multor descoperiri de curele compuse din inele mai mici.

O analogie pentru centura din mormântul de la Vârșeț este documentată în cel mai vechi mormânt feminin, LT 58, din cimitirul Zvonimirovo, situat în valea Dravei Centrale. Centura are o cataramă în formă de opt, datată de o fibulă de bronz de tip Dux din LT B2 (Dizdar 2011, 101-102). Un vas ceramic folosit ca urnă în mormântul de incinerare feminină 132 din cel mai mare cimitir din regiunea alpină de sud-est - Kapiteljska njiva din Novo Mesto - conținea o centură de fier compusă din inele mai mici, cu...

Cataramă parțial conservată, care se termina cu un cârlig (Pl. 1/2). Mormântul conținea, de asemenea, fibule din bronz și fier, un brațar din bronz, o fusaloză și vase (Kriz 2005, 56, pl. 19/8). Pe baza formelor fibulelor, mormântul a fost datat în LT Cl.

Cu toate acestea, un număr mare de curele din cimitirele din Bazinul Carpatic și Europa Centrală sunt păstrate doar fragmentar, mai precis se cunosc doar inele, în timp ce cataramele lipsesc foarte des. Acesta este un motiv pentru care unele curele nu pot fi clasificate în tipuri și variante conform clasificării propuse de J. Bujna. De exemplu, un mormânt feminin din cimitirul Kaposvár-Megyez Konyvtár, datat în LT B2, conținea un fragment dintr-o curea compusă din inele mai mici, în formă de bandă (Németh 1998, 71, fig. 4, pl. II/7). Aceeași dată a fost atribuită mormântului feminin scheletic 401 din cimitirul Horny Jatov-Trnovec nad Váhom, care a scos la iveală și fragmente dintr-o curea compusă

din inele mai mici (Benadík 1957, 30, fig. 5/10, pl. IX/6-7; Bujna 2011, 71, fig. 31/8). Mormântul scheletic feminin 112 din cimitirul Maňa, datat în LT B2, a scos la iveală o curea care pe o parte are o cataramă, iar pe cealaltă parte se află un inel cu diametru mare (Benadík 1983, 51, pl. XL/3; Bujna 2011, 69, fig. 30/2). Curea menționată este clasificată în varianta Gk-A2-A, cunoscută sub numele de tipul Maňa (Bujna 2011, 69). În același cimitir, fragmente de curele compuse din inele mai mici, datate tot în LT B2, sunt documentate în mormintele scheletice feminine 140 (Benadík 1983, 65, pl. LVI/7; Bujna 2011, 71, fig. 31/1) și 141 (Benadík 1983, 65, pl. LVI/8; Bujna 2011, 71, fig. 31/2). Pe de altă parte, o curea din mormântul scheletic feminin 10/71 din cimitirul Chotin a fost datată în LT Cl pe baza descoperirii unei perechi de brățări de gleznă din bronz cu patru cupole (Ratimorská 1981, 29, pl. IXA/2).

O datare similară a curelelor compuse din inele mai mici este documentată în cimitirul Ciumeți. Mormântul scheletic 18, datat în LT B2, împreună cu o curea de fier compusă din multiple segmente răsucite (tipul Karaburma III), a scos la iveală o curea compusă din inele mai mici cu o cataramă și un inel la capete (Zirra 1970, 129, fig. 5/8). Pe de altă parte, fragmente ale unei curele cu inele similare au fost găsite în mormântul de incinerare 19, care este datat în LT Cl (Zirra 1970, 129, fig. 20/5). În cimitirul Pișcolt, curele de fier compuse din inele mai mici au fost găsite în morminte de incinerare feminine datate în LT Cl. Mormântul 47 a scos la iveală o curea care conține un singur inel mai mare, în timp ce capătul curelei este decorat cu pandantive. În același mormânt au fost găsite și o cataramă în formă de suliță și o brățară de gleznă din bronz cu patru cupole (Németi 1992, 65, fig. 4/1). O curea similară a fost găsită în mormântul contemporan 49, unde s-a păstrat și un singur inel mai mare (Németi 1992, 65, fig. 5/4). Mormântul 61 a scos la iveală o curea compusă, pe lângă inele mai mici, și din inele mai mari (Németi 1992, 70, fig. 8/5).

Curele de fier compuse din inele mai mici cu catarame de diferite forme au fost găsite și în morminte feminine din cimitirele din Bavaria, care au fost datate în LT CL. Mormântul scheletic 22 din cimitirul Manching-Hundsdrucken a scos la iveală o curea cu cataramă și două pandantive din bronz (Krämer 1985, 97, pl. 36/4; Bujna 2011, 73, fig. 32/7). Cureaua din mormântul de incinerare 16 din cimitirul München-Obermenzing are o cataramă în formă de frunză și două pandantive (Krämer 1985, 123, pl. 61/6; Bujna 2011, 73, fig. 32/6). Curele similare au fost găsite în mormântul scheletic 2 din cimitirul St. Ottilien (Krämer 1985, 116, pl. 52/4) și într-un mormânt scheletic IV din cimitirul Straubing-AZburg, care se încheia, de asemenea, cu două pandantive din bronz (Krämer 1985, 152, pl. 122/4; Gebhard 1989, 109, fig. 42/11; Tappert 2005, 41, fig. 14/7).

Pe lângă mormintele feminine, în mai multe morminte de războinici datate în LT B2 s-au găsit centuri de fier compuse din inele mai mici, care uneori includeau și inele mai mari și diferite catarame. De exemplu, mormântul de incinerare 1005 din cimitirul Ludas-Varjú-dülo conținea fragmente dintr-o centură compusă din inele mai mici. Centura include și un inel mai mare, în timp ce catarama este păstrată doar parțial. Centura a fost descrisă ca fiind de tipul A9 (Szabó-Tankó 2012, 59, 111, fig. 162, pl. XXXIII/4), care reprezintă o formă modestă de centură de la începutul dezvoltării lor (Rapin 1995, 279-280, fig. 4C). În

cimitirul Chotin, în mormântul războinicului scheletic menționat 38/72 (Ratimorská 1981,70, pl. XXVIIA/6,12) a fost găsită o curea cu cataramă (Ratimorská 1981,70, pl. XXVIIA/6,12), în timp ce cureaua din mormântul 60 din cimitirul Holubice-Di7ce include, de asemenea, inele mai mari și o cataramă cu un cârlig care se termină cu un buton (Cizmárová 2009,74, pl. 24/6-7; Bujna 2011,69, fig. 30/4).

Centura din mormântul de la Vârșez, fără cataramă, a fost datată în LT Cl pe baza celorlalte descoperiri din mormânt, în special diferite tipuri de fibule și - în acest moment - reprezintă o descoperire unică în teritoriul scordisc. Pentru datarea mormântului sunt importante, pe lângă o fibulă de fier și trei

fibule din bronz, o pereche de fibule din bronz cu arc oval mai lat și trei proeminențe conice (Pl. 1/1). La capătul piciorului există alte două proeminențe similare, una de formă ovală, similară cu cea de pe arc, și o alta mai mică, care este poziționată aproape de capătul piciorului și care are o singură proeminență. Piciorul este fixat de partea centrală a arcului cu o agrafă decorată cu caneluri oblice, care sunt, de asemenea, situate între proeminențe. Fibula unică este complet conservată, în timp ce a doua este arsă și se păstrează doar un fragment din arc, împreună cu o spirală formată din patru spirale cu o coardă externă (Jovanovic 1974a, 299-300, fig. V.194; Jovanovic 1974b, 38—39; Jovanovic 1975a, 21, fig. 4/1, 3; 5/2; Jovanovic 1975b, 169, fig. 14; 16). Fibulele menționate au o analogie în mormântul de incinerare feminină 34 din cimitirul Ciumești, care este datat și în LT Cl (Pl. 2/1). Fibula are un arc de formă emisferică și o spirală formată din patru spirale cu o coardă externă. Piciorul are o singură proeminență destul de similară cu cele de pe fibulele din mormântul de la Vârșeț, la fel ca și canelurile oblice de pe picior, situate între proeminență și încuietoare (Zirra 1970, 124, fig. 22/2). Pe baza numeroaselor combinații posibile din compoziție, care includ și inele mai mari și catarame de diferite forme, se poate concluziona că aceste curele reprezintă un grup eterogen de descoperiri, ceea ce este foarte dificil pentru o clasificare tipologică precisă, mai ales dacă curelele nu sunt complet conservate. Deși cele mai numeroase sunt curelele compuse din inele mai mici și o cataramă (grupa Gk-A4), doar în mod excepțional, de exemplu la cimitirul Maña, apar curele care pe ambele margini au inele mai mari. Cel mai mare număr de curele din cimitirele din Moravia și Slovacia au apărut în morminte feminine datate în LT B2, dar uneori au apărut și în morminte de războinici contemporani. Apariția lor este confirmată și în timpul LT Cl în cimitirele din nordul Ungariei și nord-vestul României până în Bavaria, în special a curelelor cu catarame de diferite forme. Pe de altă parte, în prezent, acestea au fost rareori documentate în mormintele din partea de sud-est a Bazinului Carpatic și din regiunea alpină de sud-est, unde au fost găsite în mormintele feminine LT Cl din Vârșeț și din Kapiteljska njiva din Novo Mesto.

Curele compuse din segmente în formă de opt

Cimitirele din Kupinovo și Ritopek au scos la iveală fragmente de curele de fier compuse din segmente în formă de opt, conectate cu inele de fier mai mici, cu secțiune transversală de tip curea. Segmentele au fost fixate în partea centrală cu un inel/cingătoare de fier. Kupinovo a scos la iveală un fragment de curea cu mai multe segmente conservate și o cataramă de

bronz compusă din două părți în formă de inimă și cu o îngroșare ovală la mijloc (Pl. 2/2). La un capăt, catarama este îndoită într-un cârlig care se termină cu un buton, în timp ce pe cealaltă parte, catarama este încolăcită într-o buclă (Majnaric-Pandzic 1970, 28, 82, pl. X/1; Drnic 2015, 89, pl. 38/3). Din cimitirul din Ritopek se cunoaște un singur segment (Todorovic 1971, 163, pl. LXXIV/2).

Acest tip de curea a fost determinat de Filip (1956, 173). Tipul a fost ulterior subdivizat în trei variante. Curelele erau în mare parte fabricate din fier sau dintr-o combinație de fier și bronz (segment de fier și brâu de bronz), în timp ce doar câteva exemple erau fabricate din bronz (Reitinger 1966, 204-205, 233-234, fig. 8/6-7; 10/15-16). În opinia lui Bujna, curelele compuse din segmente de fier în formă de opt, care au un brâu de bronz la mijloc, uneori însoțit de o cataramă de bronz, sunt caracteristice mormintelor feminine (tipul 34) și datate în LT Clb (Bujna 1982, 337, fig. 4/34). În ultima clasificare Bujnas, aceste curele sunt clasificate în grupa Gk-D, care poate fi împărțită în trei tipuri în funcție de materialul din care au fost fabricate segmentele, în timp ce cataramele au formă de frunză (Bujna 2011, 83-86, fig. 35). În orice caz, aceste curele au fost găsite în morminte feminine datate din LT B2 până la sfârșitul LT Cl (Bujna 2011, 128, 135, 137). Curele de fier compuse din segmente în formă de opt au fost documentate în cimitirul Pi^colt și recunoscute ca fiind de tip E5 din cea mai tânără fază a cimitirului (faza IV / LT Cl), deși au fost găsite și în unele morminte mai vechi (Németi 1993, 128, fig. 3/7; Teleagá 2008, 108). Aceste curele au apărut în morminte feminine...

mormintele celților orientali, în special în Boemia și Moravia (Rapin 1995, 280, fig. 3A/10). Rustoiu a subliniat că aceste curele erau reprezentative pentru înmormântările feminine din perioada LT B2b și LT Cl, când apar în combinație cu brățări de gleznă din bronz, foarte rar în mormintele războinicilor, posibil dând peste ceva mai mult timp pe teritoriul grupului Padea-Panagjurski kolonii. Segmentele sunt realizate în mare parte din fier, rareori din bronz. Curele erau cunoscute din cimitirele din Bazinul Carpatic până în Boemia și Moravia din vest (Rustoiu 2006, 44-46, fig. 3; Rustoiu 2008, 18-19, 169-170, fig. 4). O concluzie similară, ca parte a costumului feminin, a fost înaintată de Teleagă, care a datat și centurile din LT B2-C1, cu distribuție din Bavaria și Boemia la vest până în Bazinul Carpatic (Teleagă 2008, 108-110, fig. 11).

Segmentele din cimitirele Kupinovo și Ritopek sunt realizate în întregime din fier și aparțin tipului Gk-DB, conform clasificării propuse de Bujna. Conform lui Majnaric-Pandzic, doar o cataramă din Kupinovo este realizată din bronz.

Din teritoriul grupului Mokrong este cunoscut un singur segment din Malunje, care a scos la iveală și alte descoperiri, probabil din morminte distruse, care pot fi datate în LT C1-C2 (Majnaric-Pandzic 1970, 34, 87, pl. XXI/8). Centuri de acest tip au fost găsite în cimitirele din Bazinul Tisei. Din cimitirul Bodroghalom, mormântul incinerator feminin 12 a scos la iveală o centură compusă parțial din segmente în formă de opt, în timp ce restul centurii constă dintr-o serie de segmente răsucite de două câte două în formă de tijă, caracteristice tipului Dalj (Pl. 2/3). Mormântul conținea și fibule de bronz cu bucle în formă de opt pe arc, care confirmă datarea mormântului în LT Cl (Hellebrandt 1999, 189, 193, pl. LXIX/1;

LXX/10-11). Un alt mormânt contemporan, mormântul de incinerare 17, parțial distrus, a scos la iveală o centură compusă în mare parte din segmente în formă de opt și două segmente răsucite în formă de tijă (Hellebrandt 1999, 191, 193, pl. LX/10-11). O centură de tipul menționat a fost găsită în mormântul de incinerare feminin LT Cl 9 din cimitirul Tiszavasvári-Városfoldje-Jegyzotag (Almássy 1998, 59, 68, pl. VII/6). La cimitirul Izkovce, centuri de fier compuse din segmente în formă de opt cu catarame și pandantive din fier sau bronz au fost descoperite în mai multe morminte de incinerare feminine datate în LT Cl. Mormântul scheletic feminin 2/1958 din cimitirul Nitriansky Hrádok-Zúmece/c conținea o centură, împreună cu fibule de bronz și un brâu din sticlă din grupa 8b, care datează mormântul în LT Cl târziu (Brezinová 2012, 262, pl. 2/4-6). O centură de fier a fost descoperită și în mormântul scheletic feminin 9 din cimitirul Nitra-Af/yndrce (Bujna 2011, 85, fig. 35/6). În cimitirul Chotin, au fost găsite centuri cu segmente complet din fier în morminte scheletice feminine care au fost datate în LT B2(b), deși Bujna (2011, 85), pe baza conservării lor, consideră aceste centuri fără o clasificare tipologică detaliată, adică un brâu ar putea fi realizat și din bronz. Centuri compuse din segmente în formă de opt au fost găsite în mormântul 21/72, bogat echipat cu cantharoi (Ratimorská 1975, 87, 89-90, pl. IV/8; Ratimorská 1981, 44, pl. XVIA/1; Bujna 2011, 85), precum și în mormântul 31/72, care a scos la iveală și un curea compusă din inele mai mici, în formă de bandă (Ratimorská 1981, 60-62, pl. XXIVA/2; Bujna 2011, 69, fig. 30/3). Mormântul scheletic feminin 233, bogat echipat, din cimitirul Horny Jatov-Trnovec nad Váhom, care conținea fragmente dintr-o curea din lanțuri, a fost, de asemenea, datat în LT B2 (Benadík 1957, 23, fig. 5/5-8; Bujna 2011, 85). Pe lângă curelele compuse din segmente în formă de opt cu brâuri de bronz și datate în LT B2, mormântul dublu 14A din cimitirul Maña a scos la iveală o curea completă din fier, care a fost datată pe baza celorlalte descoperiri (o pereche de brățări de gleznă din bronz cu patru cupole) din LT Cl (Benadík 1983, 18; Bujna 2011, 85). În aceeași fază au fost datate curele de fier din mormintele incineratoare feminine 22 și 28 (C și E) din cimitirul Ponétovice-PodiTy (Meduna 1962, 120, fig. 1/5; 10/4; 12/2; Cizmárová 2011, 140, 143, pl. 43/7; 45/14), precum și centura din mormântul scheletic feminin 3 din cimitirul Klobucky-Pod Louckami (Cizmárová 2013, 129, pl. 21/8).

O curea de fier compusă din segmente în formă de opt cu cataramă a fost găsită în mormântul incinerator 1/1961 cu cască din cimitirul Ciumești. Catarama în formă de suliță era decorată cu un motiv de cercuri concentrice și se termina pe o parte cu un cârlig, în timp ce pe cealaltă parte se află un inel. La capătul curelei se află două pandantive. Mormântul a fost datat în LT B2/C1 (Nemeti 1975, 243-244, fig. 1/1; 2/1; Rustoiu 2006, 44-46, fig. 2/2; Rustoiu 2008, 18, fig. 2/2; Rustoiu 2012a, 162, fig. 2/2), deși nu putem exclude posibilitatea ca centura să aparţină înmormântării unei femei care ar fi putut fi înmormântată alături de un războinic proeminent sau ca aceasta să fi fost găsită într-un alt mormânt din cimitir. Centura din mormântul incinerator 11 din cimitirul Apahida (Pl. 3/1) poate fi datată și în LT Cl (Zirra 1976, 137, fig. 7/2). În cimitirul Pișcolt, centuri cu segmente de fier au fost descoperite în numeroase morminte incineratoare feminine (48, 68, 79, 101, 106 și 109). Centurile au catarame în formă de frunză și au fost descoperite în morminte cu bijuterii inelare. Acestea au fost definite ca fiind de tip E5 din faza IV'h (LT Cl) (Nemeti 1992, 107, fig. 5/2; 10/3; 12/2; 15/6; 16/4; 19/5; Nemeti 1993, 128, fig. 3/5), deși apariția lor a fost

observată și în unele morminte mai vechi din LT B2 (mormântul 196). La cimitirul Curtuiușeni au fost găsite curele de fier în mormintele scheletice feminine 1 și 2 și în mormântul de incinerare 18. În mormântul 1 a fost descoperită o curea cu cataramă în formă de suliță, datată în LT B2-C1, în timp ce mormintele 2 și 18 au fost datate în LT Cl (Nänäsi 1973, 31, pl. 1/5,7; Teleagă 2008,108-109, pl. 2/2.3; 9/18.2).

O curea de fier compusă din segmente în formă de opt, cu o cataramă de fier în formă de suliță, a fost găsită în mormântul scheletic feminin 96 din cimitirul Mannersdorf. Cureaua a fost descoperită la nivelul pieptului și, împreună cu alte descoperiri (de exemplu, fibule de bronz cu bucle în formă de opt la picior), a fost datată în LT Cl (Ramsl 2011, 64, 105, pl. 105/4; Bujna 2011, 85, fig. 35/8). Curele de fier au fost găsite și în cimitirele din Bavaria, care au scos la iveală un număr mare de curele cu brâu de bronz, care pot fi datate în mare parte în LT B2 (Krämer 1985, 93, pl. 28/19; Bujna 2011, 85). O curea de fier găsită în mormântul scheletic feminin 33 din cimitirul Manching-Steinbichel a fost datată în LT Cl (Krämer 1985, 85, pl. 19/6; Gebhard 1989, 50; Bujna 2011, 86), în timp ce cureaua din mormântul scheletic feminin 5/6 din cimitirul Straubing a fost datată cu bijuterii din formă de inel în LT B2 (Krämer 1985, 150, pl. 85/12; Bujna 2011, 86).

Centurile de fier compuse din segmente în formă de opt, cu brâie de fier la mijloc și conectate cu inele de fier cu secțiune transversală de curea, sunt o parte caracteristică a costumului feminin. Centurile apar cu diferite forme de catarame, uneori în morminte cu alte forme de segmente. Aceste centuri sunt deosebit de frecvente în cimitirele din Bavaria și Republica Cehă, în partea de vest până la nord a Bazinului Carpatic, în special în mormintele de incinerație din valea Tisei Superioare. Pe baza celorlalte descoperiri în morminte, centurile pot fi datate din LT B2 până la LT CL. În prezent, în teritoriul scordisc, acestea sunt cunoscute doar din cimitirele din Kupinovo și Ritopek, în timp ce centura din mormântul războinicilor 62 de la Karaburma reprezintă o formă excepțională. Un segment din Ritopek poate fi probabil datat în LT Cl pe baza celorlalte descoperiri din cimitir, care este și data majorității descoperirilor din cimitirele din valea Tisei Superioare.

Curele de lanț compuse din segmente în formă de opt, răsucite dublu

Mormintele scordiscane feminine din La Tene mijlociu conțin în mod caracteristic curele din lanțuri de fier compuse din figuri de opt răsucite dublu și segmente conectate. Curelele au o cataramă la un capăt și o buclă la celălalt (Rapin 1995, 282, fig. 3; Schönfelder 1998, 86-87, Abb. 6/10). Curele de acest tip sunt cunoscute, în primul rând, din cimitirul din Osijek, în timp ce din celelalte cimitire scordiscane sunt cunoscute doar din Kupinovo (Drnic 2015, 68, pl. 30/1), fără un ansamblu funerar, ca o singură descoperire de curea fără buclă.

Curelele din lanț de fier din cimitirul Osijek apar în două variante, care pot fi distinse în funcție de complexitatea compoziției. Varianta mai simplă constă dintr-o curea compusă doar din segmente răsucite, în timp ce cealaltă variantă este caracterizată printr-o verigă care lega două părți ale curelei, una mai lungă cu cataramă și o buclă, și una mai scurtă cu două bucle la capete. Bucla părții mai lungi și una dintre buclele părții mai scurte sunt unite printr-o verigă formată din două plăci nituite împreună la mijloc.

O curea din lanț de fier compusă din segmente dublu răsucite a fost găsită în mormântul 6 din Osijek, datată de alte descoperiri (de exemplu, fibule de bronz cu două noduri) din LT Cl (Pl. 3/2). Cureaua are o cataramă în formă de coardă la un capăt și o buclă la celălalt (Spajic 1954, 10-11, pl. 11/17; Majnaric-Pandzic 2007, 116, fig. 2/1). La cimitirul Zvonimirovo, curelele de această formă au fost distinse ca fiind de tipul LT 12, numite după un mormânt triplu în care au fost găsite, datat în LT C2, dar au fost găsite și în alte morminte feminine contemporane din cimitir (Dizdar 2013, 214, fig. 74/3, pl. 25/1; 31/3). În cimitirele din grupul Mokronog, aceste centuri au fost distinse ca fiind de tipul Brezice 2 și au fost găsite în morminte de războinici din faza Mokronog Ila (LT Cl) și se consideră că au fost folosite pentru suspendarea unei sabii în teacă. Aceleași curele apar însă în mormintele feminine contemporane și continuă să fie purtate în timpul fazei de eliberare Mokronog (LT C2) (Pl. 3/3) (GuStin 1977, 71, pl. 7/1; 11/3; 12/11; Gustin 1984a, 330, 333, fig. 18/7; Bozic 1987, 874, 876, fig. 44/4; Bozié 1999, 210).11 Aceleași curele apar în mormintele feminine din LT Cl din Bazinul Carpatic (Németh 1998, 73, pl. III/5-6; Horváth-Németh 2009, 140, fig. 9/7), de exemplu la cimitirul Maña (Benadik 1983, 61, pl. LIII/13). O curea de fier compusă din segmente răsucite a fost găsită în mormântul incinerator feminin 62 din cimitirul Fíntínele-Dámbu Popii, datat tot în LT Cl (Rustoiu-Megaw 2011, 220, fig. 3/2; Rustoiu 2013, 90, fig. 4A/6). Contemporană este și mormântul scheletic feminin 151 din cimitirul Mannersdorf, în care a fost descoperită o curea la nivelul pieptului (Ramsl 2011, 83,105, pl. 158/4).

Cimitirul din Osijek a scos la iveală și o parte dintr-o curea de fier din a doua variantă, compusă din segmente răsucite și cu o verigă trecută printr-o buclă conservată. Un nit din mijloc leagă două părți ale verigii, pe baza căruia se poate presupune că acestea sunt rămășițele unei curele cu o verigă centrală care leagă două părți ale curelei (Spajic 1956, 52, pl. XII/4; Dizdar 2013, 220, fig. 76/3). Curele de acest tip au fost găsite în morminte feminine din cimitirul din Zvonimirovo, unde au fost distinse ca fiind de tipul LT 6. O parte mai lungă are o cataramă și o buclă, iar una mai scurtă are două bucle la capete (Dizdar 2013, 218-221, fig. 74/1-2, pl. 11/1; 13/1). Bujna (2011, 81, fig. 34/5-7) a clasificat centurile de acest tip în grupul Gk-C3. Cele mai apropiate analogii au fost documentate în mormintele feminine din cimitirele grupului Mokronog și din partea de vest a Bazinului Carpatic, unde au fost datate în LT C1-C2 (Dizdar 2013, 219-221, fig. 76, harta 20).

Centurile din lanțuri de fier din ambele variante descrise - Zvonimirovo LT 12 și LT 6 - compuse din segmente în formă de opt, răsucite dublu și conectate, din cimitirul Osijek, reprezintă articole caracteristice costumului feminin datat în LT Cl, chiar dacă astfel de centuri pot apărea și în alte cimitire, cum ar fi la Zvonimirovo în timpul LT C2. Există numeroase analogii documentate în cimitirele din grupul Mokronog și din Transdanubia, ceea ce indică anumite trăsături comune ale costumului feminin din La Tene Mijlociu în zona mai largă a Pannoniei de vest și a Alpilor de sud-est în timpul secolului al treilea și al primei jumătăți a secolului al II-lea î.Hr.

Curele de tip Dalj compuse din segmente răsucite în formă de tijă, două câte două

Centurile de fier de tip Dalj sunt una dintre cele mai comune caracteristici ale costumului feminin din La Tene de Mijlociu pe teritoriul scordiscilor. Aceste centuri de fier erau

compuse din două câte două segmente răsucite în formă de tijă, cu bucle la capete, conectate cu inele. Cataramele de fier sau bronz, care fac parte și ele din centuri, apar în mai multe forme, deși cele cu două părți în formă de frunză sau suliță și o îngroșare centrală sunt cele mai comune. La un capăt, catarama este îndoită într-un cârlig care se termină cu un buton, prin care se fixa centura, în timp ce la celălalt capăt catarama este încolăcită într-o buclă care se poate termina și ea cu un buton. Prin această parte încolăcită cu bucla, prin care se trece un inel, se atașează catarama.

față de restul centurii, care este compusă dintr-o serie de segmente. Capătul centurii era uneori împodobit cu pandantive de diferite forme. Centurile de tip Dalj apar cel mai frecvent în cimitirele scordisce, deși au fost documentate și în morminte feminine din partea de nord-est a Bazinului Carpatic, în Transilvania și în cimitirele din Europa Centrală. Centurile din cimitirele scordisce și alte cimitire din partea de est a Bazinului Carpatic au fost datate în LT Cl, în timp ce apariția lor în cimitirele din Europa Centrală a fost documentată deja în LT B2 târziu (Dizdar-Drnic în curs de publicare).

Istoricul cercetării acestei forme caracteristice de costum feminin este prezentat în detaliu (Dizdar-Drnic în curs de publicare), încă de la prima descriere de către W. A. Jenny (1932, 240) și apoi mai târziu de către J. Reitinger (1966, 203, 231, fig. 8/3), care a dat un nume acestei forme specifice. Conform clasificării lui Bujnas, centurile de tip Dalj au fost atribuite grupului de centuri compuse din segmente conectate cu inele, adică în grupul Gk-G cu două variante, în care una constă din centuri cu segmente de fier, în timp ce în cealaltă segmentele sunt din bronz. El a datat centurile la începutul secolului al XIX-lea (LT Cl) (Bujna 2011, 97, 139, fig. 40). Centuri de formă similară se găsesc și la vest de Alpi, dar în morminte de războinici (Rapin 1991, 325; Rapin 1995, 278, fig. 3A/6; Mathieu 2013, 84, fig. 2).

Majoritatea descoperirilor cunoscute până în prezent de centuri de tip Dalj provin din cimitire scordisce. Cu toate acestea, contextul lor este necunoscut, excluzând mormântul incinerator feminin 1 de la Feudvar (Pl. 4/1) (Kull 1992, 154, pl. 58/11-12; Rustoiu 1996,112, fig. 68/1-2; Rustoiu 1997,153, fig. 3/1-2; Rustoiu 2002, 94, fig. 54/1-2), ceea ce arată că și alte centuri au aparținut probabil mormintelor feminine scordisce datate în LT Cl (Dizdar-Drnic în curs de publicare).

Situl omonim din Dalj, probabil un mormânt de incinerare feminină, a scos la iveală o curea și o cataramă de fier cu două părți în formă de frunză și o îngroșare discoidală cu nervuri la mijloc, care, foarte probabil, au aparținut aceleiași curele (Pl. 4/2) (Jenny 1932, 240, fig. 1/3; 2/1; Filip 1956, fig. 42/4; Reitinger 1966, 196, 203, fig. 8/3). Cimitirul din Kupinovo a scos la iveală două curele de fier de acest tip (Majnaric-Pandzic 1970, 28, 82, pl. X/9; Drnic 2015, 89-90, pl. 38/1-2) și o cataramă de fier compusă din două părți în formă de frunză și conectată la mijloc cu un buton care probabil aparținea uneia dintre curele (Pl. 4/3) (Majnaric-Pandzic 1970, 28, 82, pl. X/7; Todorovic 1974, fig. 119/jos; Drnic 2015, pl. 38/2). Cimitirul a scos la iveală o altă cataramă cu o jumătate conservată în formă de frunză și o îngroșare dreptunghiulară la mijloc, decorată cu un motiv în formă de X, în timp ce cealaltă

jumătate în formă de frunză era probabil perforată (Drnic 2015, 90, pl. 38/4), la fel ca și catarama de la Subotiste (Todorovic 1968, pl. XLIII/1; Todorovic 1974, fig. 19; Todorovic 1975, 217, fig. 20). Cimitirul din Surcin a scos la iveală o curea cu catarama de fier compusă din două părți rombice alungite, conectate printr-un buton la mijloc (Majnaric-Pandzic 1970, 47, 97, pl. XLV/3; Todorovic 1974, fig. 120; Drnic 2015, 90-91, fig. 24/1). Pe o foaie este reprezentată o figură antropomorfă, compusă dintr-o serie de puncte perforate, iar pe margine există o altă decorațiune identică. Reprezentările picioarelor, rochiei, corpului și capului stilizate și, probabil, și ale brațelor, sunt clar vizibile (Drnic 2015, fig. 24/la; Dizdar-Drnic în curs de publicare). Alte două curele provin din Arandelovac sau din împrejurimi. O curea conține o cataramă de fier formată din două părți în formă de frunză cu un buton de bronz la mijloc. O altă cataramă de fier are o formă similară, doar că corpul cataramei este decorat cu puncte perforate (Vukmanovic 1994, 57, fig. 1—la). O curea de fier de la Ritopek-Dalekovod are o cataramă compusă din două părți trapezoidale înguste, decorate cu cercuri concentrice și cu un buton sferic între ele (Todorovic 1967, 156, pl. V/14; Todorovic 1968, 148, pl. XXXIV/2; Todorovic 1971, 159, pl. LXXIII/1; XCII/58; Todorovic 1974, pl. VIII, fig. 57; Skordisci 1992, 123, nr. cat. 44, pl. XII).

Pe lângă cimitirele scordisce, centuri de tip Dalj au fost găsite în cimitirele din Bazinul Tisei Superioare și datate în LT Cl. Interesant este că anumite centuri sunt realizate dintr-o combinație de segmente răsucite în formă de tijă și segmente în formă de opt (Hellebrandt 1999, 193; Rustoiu 2002, 93-94), așa cum se întâmplă în mormintele incineratorii feminine 12 și 17 menționate anterior din cimitirul Bodroghalom (Pl. 2/3) (Hellebrandt 1999, 189, 191, 193, pl. LXIX/1; LXX/10-11). Același cimitir a descoperit și o altă centură, care constă din segmente răsucite în formă de tijă, de două ori pe două (Hellebrandt 1999, 185-186, 193-194, pl. LXV/la-c, 4; Bujna 2011, 97, fig. 40/4). Mormântul de înmormântare feminină 8, deteriorat, din cimitirul Vac, a scos la iveală segmente răsucite în formă de tijă, conectate cu inele, în asociere cu o pereche de brățări de gleznă din bronz cu trei cupole (Hellebrandt 1999, 59, 87-88, pl. XXVI/3; Bujna 2011, 97, fig. 40/3). Părțile conservate ale centurii din mormântul de incinerare feminină 654 din cimitirul Ludas-Varjü-dülö, care a scos la iveală și o fibulă din bronz cu bucle în formă de opt pe picior, au segmente conectate cu inele. Rămășițe ale unei catarame care se termină cu un buton la un capăt, în timp ce celălalt se termină probabil cu un inel. Centura a fost atribuită tipului Rapin A6/A7 (Szabo-Tankö 2012, 15, 111, fig. 163, pl. 1/5).

Un rol important în datarea centurilor de fier de tip Dalj îl joacă descoperirile din situri românești, cu diferențe notabile în forma cataramelor. Mormântul incinerator feminin 62 din cimitirul Fäntänele-Ddmbu Popii a scos la iveală o curea de fier și o cataramă dreptunghiulară îngustă, care este îndoită la un capăt într-un cârlig care se termină cu un buton, în timp ce celălalt capăt prezintă un inel. Cureaua se termină cu două pandantive suspendate de ultima pereche de segmente (Rustoiu 1996, 112, fig. 113/1; Vaida 2006, 301, fig. 7/1; Rustoiu-Megaw 2011, 220, 226, fig. 3/3; Rustoiu 2013, 90, fig. 4B/7). Mormântul a fost datat în LT Cl și, având în vedere numeroasele descoperiri, acesta indică înmormântarea unui membru proeminent al comunității (Rustoiu-Megaw 2011, 226; Rustoiu 2013, 90). Aceeași datare a fost atribuită și curelei din mormântul incinerator

feminin 8 din cimitirul Orosfaia, care a scos la iveală și o brățară de bronz pentru gleznă (Pl. 5/1). Catarama seamănă cu cea din cimitirul Fäntänele (Vaida 2000, 138, 143-144, fig. 9/4). Mormântul incinerator feminin 67 din cimitirul Pișcolt a scos la iveală o curea, clasificată ca fiind de tipul E6. Mormântul conținea și fibule de bronz și o brățară de gleznă cu patru cupole, datând mormântul în LT Cl (Nemeti 1992, 70, 107, fig. 9/5; Nemeti 1993, 128; Rustoiu 1996, 112, fig. 68/3; Rustoiu 1997, 153, fig. 3/3; Rustoiu 2002, 93, fig. 54/3). O curea de bronz de acest tip este menționată din cimitirul Remetea Mare (Rustoiu 1996, 112; Rustoiu 1997, 153; Rustoiu 2002, 94).

Mormântul incinerator feminin 2/74 din cimitirul Drha din Slovacia, datat la sfârșitul LT B2, a scos la iveală segmente răsucite în formă de tijă, cu inele (Furmänek-Sankot 1985, 281, 284-285, fig. 10/7-12), care aparțin probabil unei curele de tip Dalj, chiar dacă mormântul conținea și o cataramă de fier în formă de suliță. Două segmente răsucite cu bucle la capete, provenite din situl Slatina nad Bebravou, au fost atribuite unei curele de acest tip (Pieta 2010, Abb. 4/14-15; Bujna 2011, 97, fig. 40/1).

Centuri de fier de tip Dalj au fost documentate și în situri din afara Bazinului Carpatic. În mormântul 103 de la Kapiteljska njiva din Novo Mesto, rămășițele incinerate au fost puse într-un vas ceramic pe care a fost plasată o centură de fier (Pl. 5/2). Catarama este ovală în partea din față, cu capătul încolăcit într-un cârlig, în timp ce pe cealaltă parte are un mic inel, care lega catarama de restul centurii. Deși mormântul nu a scos la iveală nicio altă descoperire care să ajute la datarea sa cu o precizie mai mare (Kriz 2005, 43, fig. A la p. 34, pl. 2/2), probabil că aparține LT Cl.

Curele de fier cu segmente de aceeași formă, doar cu catarame de forme diferite, au fost găsite și în cimitirele de la nord de Alpi. De exemplu, mormântul de înmormântare feminină 24 din cimitirul Manching-Steinbichel conținea o curea cu segmente răsucite în formă de tijă pe pieptul femeii decedate. Cureaua prezintă o cataramă zoomorfă din bronz cu un inel nervurat la mijloc. Cureaua are două pandantive la capăt. Mormântul a fost datat la sfârșitul LT B2 - începutul LT Cl (Krämer 1985, 81, pl.13/1; Bujna 2011, 97, fig. 40/5). Dintr-unul dintre mormintele distruse din cimitirul Manching-Hundsrucken provine o parte a unei curele de fier compuse din două câte două segmente răsucite, înguste și lungi, conectate cu inele (Krämer 1985, 97, pl. 36/9). Centurile menționate sunt datate în faza 5 a Bavariei de Sud, adică la sfârșitul LT B2 (Gebhard 1989, 108, fig. 40/20). Pe lângă Manching, o centură de fier de acest tip

Centuri feminine din fier de tip La Tene Mijlociu în partea de sud-est a Bazinului Carpatic | Tipul 85 cu cataramă de bronz a fost găsit și în mormântul 216 de la Diirrnberg, care conținea o înmormântare feminină într-un mormânt cu mai multe persoane decedate. Centura este formată dintr-o pereche de segmente răsucite și în formă de opt, combinate într-un aranjament neregulat. Catarama are un inel nervurat în partea centrală. Mormântul este datat la începutul secolului LT C (Moser et al. 2012, 112, 197-198). Centura menționată de la Diirrnberg, precum și cele de la Manching, ar putea fi comparate cu descoperiri din cimitirele din Ungaria și România, precum și cu descoperiri scordisce, existând însă diferențe notabile în formele cataramelor.

Centurile de fier de tip Dalj, cu catarame de fier sau bronz, sunt o caracteristică recognoscibilă a costumului feminin din La Tene Mijlociu din partea de est a Bazinului Carpatic, inclusiv la scordisci. Se pot distinge mai multe variante în ceea ce privește forma cataramelor, două dintre ele fiind caracteristice scordiscilor. Majoritatea centurilor prezintă o cataramă de fier compusă din două părți în formă de frunză cu o îngroșare la mijloc. Un capăt este îndoit într-un cârlig, iar celălalt este înfășurat într-o buclă, ambele terminându-se cu butoni - varianta Feudvar, fiind cea mai comună variantă în siturile scordisce. Părți perforate în formă de frunză se găsesc pe cataramele de la Kupinovo și Subotiste - varianta Subotiste. Centuri de tip Dalj au fost găsite și în cimitirele din Bazinul Tisei Superioare. Interesant este că cimitirul Bodroghalom a scos la iveală centuri care, pe lângă o pereche de segmente răsucite, conțin și segmente în formă de opt. O astfel de combinație apare și pe centura din mormântul 216 din Diirnberg. Din păcate, cataramele curelelor din cimitirele din Bazinul Tisei nu s-au păstrat. În Transilvania (Fantanele-Dămbu Popii și Orosfaia) și în cimitirul Pi^colt există curele cu catarame înguste cu un inel în partea inferioară - varianta Fântânele, care a fost, de asemenea, datată în LT Cl. Curelele cu catarame de bronz care au un inel nervurat în partea centrală aparțin unei alte variante - varianta Manching. Aceste curele au fost datate în LT B2-C1 târziu. Interesant este că centura de la Kapiteljska njiva, fiind în prezent singura descoperire de pe teritoriul grupului Mokronog, se apropie de descoperirile de la Manching și Diirnberg prin capătul cataramei cu un inel mic, însă catarama de fier are o formă oarecum diferită.

Chiar dacă contextul lipsește pentru majoritatea descoperirilor din cimitirele scordiscilor, bazate pe descoperirea din mormântul 1 de la Feudvar, dar și în situri românești, centurile de tip Dalj pot fi datate în LT Cl. Apariția lor, însă, a fost documentată deja spre sfârșitul LT B2 (mormântul 24 de la fAanching-Steinbichel și mormântul 2/74 de la Drna), deși numărul lor este cel mai mare în LT Cl (Rustoiu-Megaw 2011, 226).

Având în vedere că informațiile despre descoperirile asociate în morminte lipsesc pentru aproape toate centurile din aria de distribuție a scordiscilor, cu excepția mormântului 1 de la Feudvar, nu se mai poate concluziona nimic despre poziția socială a femeilor care le-au purtat. În cimitirele Vac și Bodroghalom, centurile de tip Dalj au fost găsite în morminte alături de doar câteva alte obiecte, în timp ce, pe de altă parte, mormântul 654 din cimitirul Ludas se remarcă prin numărul de descoperiri, indicând înmormântarea unei persoane proeminente. O concluzie similară se poate trage și despre mormântul 62 din cimitirul Fântânele, precum și despre alte descoperiri din cimitirele românești și mormântul de la Drna. Toate acestea arată că nu putem afirma cu tărie că centurile de tip Dalj erau purtate exclusiv de femeile care dețin o poziție proeminentă în comunitate. Diferențele notabile în formele cataramelor, pe de altă parte, mărturisesc puternica individualizare a costumului feminin din perioada La Tene medie, precum și regionalizarea acestuia.

***

Scordiscii, care s-au stabilit în partea de sud-est a Bazinului Carpatic, în contact cu diferite comunități indigene, au dezvoltat o identitate specifică și recognoscibilă, deși împărtășeau multe trăsături comune cu alte comunități celtice orientale. Cultura materială a scordiscilor

din perioada La Tene medie, în acest moment, este cunoscută mai ales din investigațiile cimitirelor și din abundența de descoperiri rătăcite care probabil provin din cimitire distruse, adică în special din Syrmia și Slavonia de Est (Todorovic 1968; 1971; Majnaric-Pandzic 1970). În acest moment nu există multe morminte feminine din La Tene Mijlociu din cimitirele scordiscilor care aparțin LT Cl (Bozic 1981a): mormintele Osijek 6 și 26 (Spajic 1954; 1962; Majnaric-Pandzic 2007), mormântul Karaburma 34 (Todorovic 1972), mormântul Rospi Cuprija 28 (Todorovic 1956; 1963), mormântul Feudvar 1 (Kull 1992) și Vrsac ca cel mai bogat ansamblu de morminte feminine cunoscut (Jovanovic 1975a; 1975b). Însă, cunoștințele despre costumele și bijuteriile feminine scordisce din La Tene Mijlociu au fost completate de numeroase descoperiri din cimitirele distruse menționate. Pe de altă parte, mormintele războinice contemporane sunt mult mai bune

cunoscute (de exemplu, Karaburma, Ritopek, Rospi Cuprija, Brestovik, Cirikovac, Mislodin, Vucedol, Cubarsko brdo etc.) (Bozic 1981a; Gustin 1984a), în timp ce doar un mormânt cu căruță de la Odzak (Gustin 1984b) și morminte distruse de la Syrmia (Popovic 2010) pot fi datate în LT C2.

Costumul și bijuteriile feminine din La Tene Mijlociu ale scordiscilor indică în mod clar similarități cu siturile din Bazinul Carpatic, lucru deja remarcat în La Tene Timpuriu, când un rol mai important este jucat de numeroase și diferite forme de bijuterii inelare și fibule care, împreună cu curele și catarame, generează informații despre purtători, poziția lor socială și relația cu alte grupuri etnice sau culturale (Furman 2012, 273). Aceasta înseamnă că bijuteriile inelare și fibulele reprezintă baza studiilor diferitelor straturi de identități în La Tene Timpuriu. În La Tene Mijlociu, un rol mai important este jucat de diferite forme de curele din fier și bronz, precum și de fibule, în timp ce bijuteriile inelare apar într-un număr mai mic de forme diferite. Așadar, în perioada La Téné Mijlocie, combinațiile caracteristice de costume compuse din diferite forme de curele și fibule devin markeri ai identității, în timp ce studiile ansamblurilor funerare, în special combinațiile documentate - ce forme apar și în ce mod sunt purtate - oferă date importante despre statutul social al purtătorilor, locurile de origine și existența contactelor (Furman 2012, 279).

Examinările efectuate au arătat că descoperirile de costume și bijuterii feminine din La Tene Mijlocie din cimitirele scordiscane din Slavonia de Est și Srem de Vest au prezentat cele mai apropiate analogii cu siturile din vestul Ungariei și sud-vestul Slovaciei, ceea ce coroborează existența unei importante rețele de comunicații de-a lungul Dunării (de exemplu, curele de bronz cu segmente în formă de liră, curele din lanț de fier, curele astragale, brățări de gleznă de tip Osijek, o brățară de sticlă de tip 15 etc.). Pe de altă parte, obiectele din cimitirele din Srem de Est, sudul Backa și Banat și nordul Serbiei demonstrează asemănări cu siturile situate de-a lungul râului Tisa din estul Ungariei și Transilvania (de exemplu, curele de tip Dalj, fibule din mormântul Vârșeț etc.). Un segment important al costumului feminin scordiscan din La Tene Mijlocie îl reprezintă câteva articole răspândite, cum ar fi curelele de fier compuse din inele mici sau curelele de fier compuse din segmente în formă de opt, care au început să apară deja în timpul LT B2, dar erau încă purtate în LT Cl, așa cum s-a

demonstrat în cimitirele scordiscane. Acestui grup îi aparţin şi alte obiecte caracteristice La Tene Mediu, cum ar fi fibulele de bronz cu bucle în formă de opt pe picior, brăţări de gleznă din bronz cu trei şi patru cupole etc. Unele dintre aceste grupuri de descoperiri mai larg răspândite includ variante locale, cum ar fi forme specifice de fibule de bronz cu decor pseudo-filigran (Breznanova 2008) sau fibule de bronz cu email (Dizdar 2014), care indică în mod clar existenţa unor ateliere scordisce locale din La Tene Mediu. De asemenea, în cultura lor materială a fost posibil să se identifice anumite forme corespunzătoare caracteristicilor costumului feminin din La Tene Mediu din regiuni îndepărtate, care mărturisesc contactele stabilite şi/sau mobilitatea între diferite identităţi (de exemplu, centură de bronz cu segmente în formă de tijă, centură de tip central-germană, centură de tip Nemcice-Velem). Toate aceste date indică existenţa unor reţele de comunicare diferite, care pot fi observate în analiza descoperirilor care aparţin costumului şi bijuteriilor feminine din La Tene Mijlociu ale scordiscilor, mult mai clar decât în mormintele războinice contemporane cu forme de armament mai uniforme şi mai larg distribuite. Analizele costumului şi bijuteriilor feminine din La Tene Mijlociu din Bazinul Carpatic demonstrează caracteristici regionale similare şi dezvoltarea unui stil oriental propriu (Hauschild 2010, 173). Obiectele, în special centurile şi fibulele, sunt aranjate în combinaţii unice şi diferite, care indică existenţa unor reţele locale complexe şi crearea unui cod vizual specific (Rustoiu-Uru^tiu 2013, 77-78). Pe de altă parte, anumite combinaţii de acest gen, compuse dintr-o curea din lanţ de fier, un inel de braţ şi o pereche de brăţări de gleznă, apar foarte des în cimitirele din Bazinul Carpatic în timpul LT Cl (Rustoiu-Megaw 2011, 229), aşa cum s-a întâmplat probabil în cimitirele scordisce distruse.

Pe baza combinaţiilor documentate în ansamblurile funerare de până acum, se poate concluziona că costumul feminin, aşa cum îl cunoaştem, a fost probabil format în general pe teritoriul scordiscilor. Probabil cele mai bune exemple sunt mormântul de la Vârşeţ, cu o combinaţie unică de numeroase fibule, braţe din argint şi bronz, şi mormântul 26 din cimitirul Osijek, cu o centură astragală şi alte descoperiri. Înainte de efectuarea unor analize mai complexe, este dificil de stabilit dacă unele părţi ale costumului au fost importate sau ar trebui atribuite mai degrabă sosirii femeilor străine - ca fiind matrimoniale.

conexiuni, care ar fi putut introduce articole vestimentare caracteristice comunităţii lor de origine, adăugând anumite elemente ale identităţii comunităţii în care proveneau (Arnold 2005). Căsătoria poate reprezenta una dintre modalităţile prin care se realizau contactele şi negocierile sociale între diferite elite (Rustoiu 2012b, 365). Poate că descoperirea unei centuri de bronz compusă din segmente în formă de tijă din cimitirul Osijek indică existenţa unor astfel de alianţe matrimoniale cu analogii directe în cimitirele situate în Bavaria (Dizdar 2015).

În concluzie, putem spune că costumele şi bijuteriile feminine din perioada La Tene medie ale scordiscilor, deşi sunt cunoscute în prezent pe baza câtorva ansambluri funerare conservate, alături de numeroase descoperiri provenite din cimitirele distruse din Sirmia şi Slavonia de Est, ne permit să recunoaştem identitatea caracteristică a scordiscilor mult mai clar decât în cazul mormintelor războinicilor contemporani. Scordiscii aparţin, conform

analizei articolelor de costume și bijuterii feminine, unui context mai larg al culturii La Tene din Bazinul Carpatic, adică celților orientali. Deoarece scordiscii erau stabiliți în partea de sud-est a Bazinului Carpatic, în contact cu diferite comunități indigene, aceștia au dezvoltat o cultură materială distinctă, deși aveau multe asemănări cu alte comunități vecine. Identitatea scordiscilor, la urma urmei, definește forme caracteristice care puteau fi create doar în ateliere situate pe teritoriul lor. Formele menționate includ centuri de fier de tip Dalj cu catarame de forme unice sau centuri de bronz compuse din segmente în formă de liră, în special centuri astragale, care își au originea în cultura materială indigenă locală. De asemenea, variante specifice de fibule de bronz cu decor pseudofiligran mărturisesc un concept decorativ comun al celților orientali, care s-a răspândit în părțile nordice ale Bazinului Carpatic doar prin intervenția scordiscilor.

Așadar, cele mai importante sarcini pentru investigațiile viitoare asupra costumelor și bijuteriilor feminine din La Tene Mijlociu ale scordiscilor vor fi descoperirea mai multor ansambluri funerare închise, care ar mărturisi creativitatea codului lor vizual specific și a identității, al căror apogeu a fost atins în timpul La Tene târziu.

Referințe

pl. 1. 1. Mormânt din Vrsac-At (după Todorovic 1974; Jovanovic 1974; 1975a; 1975b); 2. Mormântul 132 din cimitirul Novo Mesto-Kapiteljska njiva (după Kriz 2005). Scale diferite.

Pl. 2. 1. Mormântul 34 din cimitirul Ciumeți (după Zirra 1970; scări diferite); 2. O centură din

Cimitirul Kupinovo (după Drnic 2015); 3. Mormântul 12 din cimitirul Bodroghalom (după Hellebrandt 1999; scări diferite).

Pl. 3. 1. Mormântul 11 din cimitirul Apahida (după Zirra 1978; scări diferite); 2. Mormântul 6 din

cimitirul Osijek-Ze/eno polje (după Majnaric-Pandzic 2007); 3. Mormântul 195 din cimitirul Novo Mesto- Kapiteljska njiva (după Kriz 2005; diferite scări).

Pl. 4. 1. Mormântul 1 din cimitirul Feudvar (după Kull 1992). 2. O curea din cimitirul Dalj (după

Jenny 1932); 3. Curele din cimitirul Kupinovo (după Drnic 2015). Diferite scări.

Pl. 5. 1. Mormântul 8 din cimitirul Orosfaia (după Vaida 2000); 2. Mormântul 103 din cimitirul Novo Mesto-Kapiteljska njiva (după Kriz 2005). Scale diferite.

Planșa 1. 1. Mormânt de la Vrsac-At (după Todorovic 1974; Jovanovic 1974; 1975a; 1975b); 2. Morminte

132 din cimitirul Novo Mesto-Kapiteljska njiva (după Kriz 2005). Scale diferite.

Planșa 2. 1. Mormântul 34 din cimitirul Ciumești (după Zirra 1970; scări diferite); 2. O centură din cimitirul Kupinovo (după Drnic 2015); 3. Mormântul 12 din cimitirul Bodroghalom (după Hellebrandt 1999; scări diferite).

Planșa 3. 1. Mormântul 11 din cimitirul Apahida (după Zirra 1978; diferite scări); 2. Mormântul 6 din cimitirul Osijek-Ze/eno polje (după Majnaric-Pandzic 2007); 3. Mormântul 195 din cimitirul Novo Mesto-Kapiteljska njiva (după Kriz 2005; diferite scări).

Planșa 4. 1. Mormântul 1 din cimitirul Feudvar (după Kull 1992). 2. O curea din cimitirul Dalj
(după Jenny 1932); 3. Curele din cimitirul Kupinovo (după Drnic 2015). Diferite dimensiuni.

Planșa 5.1. Mormântul 8 din cimitirul Orosfaia (după Vaida 2000); 2. Mormântul 103 din cimitirul Novo Mesto-Kapiteljska njiva (după Kriz 2005). Diferite scări.

PERIODIZAREA ASEZĂRII DIN BALATON BOG LAR -
Berekre-Dulo în epoca fierului

Institutul de Științe Arheologice Andras JAKY, Universitatea Eotvos Lorand Budapesta, Ungaria j akyandras@gmail. com

Cuvinte cheie: Balatonboglar-Berefcre-du/b, Szolad-Kerte/c mdgott, Transdanubia de Sud, Hallstatt târziu, La Tene timpuriu, perioadă de tranziție, așezare plată, ceramică, olărit

Balatonboglar-Berekre-dulo este situat pe malul sudic al lacului Balaton (Pl. 1/1). La sfârșitul epocii bronzului/începutul epocii fierului, extinderea suprafeței apei era mult mai mare (Sumegi et al. 2007, 250, fig. 245), iar în mai multe zone existau mlaștini în jurul lacului. Situl a fost găsit pe un deal îngust, orientat nord-sud, mărginit de o mlaștină pe partea estică, iar suprafața apei era, de asemenea, aproape de sat în epoca fierului.

Descoperiri din epoca timpurie a fierului erau cunoscute la Balatonboglar încă de la începutul secolului al XX-lea (Kuzsinszky 1920, 20-23; Kocztur 1964,10; Honti et al. 1988, 8-9) - probabil Vdrhegy, „Castlehill” (Pl. 1/1) era centrul regiunii (Kocztur 1964,10; Draveczky 1970,8,59; Honti et al. 1988, 22). În Berekre-dulo, prima excavație de mică amploare a avut loc în 1981, când a fost deschis un mic șanț, din care a ieșit la iveală cel puțin o caracteristică din epoca timpurie a fierului (Pl. 5), printre altele (Honti et al. 1988,21). O suprafață mult mai mare a fost deschisă în timpul săpăturilor de salvare, în legătură cu construcția autostrăzii M7 în 1994-1995. Șase ani mai târziu, o altă excavație a avut loc pe o suprafață și mai mare, în perioada 2001-2003, deoarece traseul drumului a fost mutat în direcția nordică. În 2007, a fost publicat un volum despre toate excavațiile de salvare efectuate înainte de construirea autostrăzii M7 din județul Somogy, unde sunt disponibile și câteva informații de bază despre acest sit (Honti et al. 2007).

Dealul de la Berekre-dulo a fost locuit în multe epoci, de la Epoca Cuprului până în Evul Mediu, dar cele mai extinse așezări sunt datate în perioadele Câmpului de Urne, Hallstatt și La Tene. În jurul anului 1700 de elemente arheologice au fost descoperite în timpul săpăturilor, dintre care cea mai mare parte, aproape jumătate din obiectele databile au fost sortate de excavatori în perioada Epocii Fierului timpurii (Pl. 1/2). Prelucrarea acestei cantități uriașe de material nu este încă finalizată; doar o parte a așezării a fost analizată până în prezent: 60 de elemente arheologice, care erau situate în jurul unui spațiu gol circular în partea de nord-vest a sitului (Pl. 1/2-2014; 2). Pe lângă numeroasele gropi, caracteristici sunt clădirile cu planuri pătrate, ale căror dimensiuni variau de la 2 x 2 la 5 x 5 metri. Unele dintre ele aveau podele din lut observabile și găuri pentru stâlpi, iar majoritatea probabil funcționau ca ateliere, dar cele mai mari (de exemplu, Elementele 1005 și 1266) pot fi, de asemenea, considerate locuințe.

În timpul examinării materialului descoperit la fața locului, au fost descoperite câteva exemple de forme și decorațiuni ceramice remarcabile, indicând prezența unei faze Hallstatt târzii în Balatonboglar-Berefcre-du/o, care ar putea face obiectul unor cercetări ulterioare.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 97-118

Note privind stadiul cercetărilor arheologice din Transdanubia de Sud în epoca fierului

Stadiul cercetărilor și, prin urmare, intensitatea siturilor arheologice cunoscute este diferită între regiunile din Transdanubia în epoca timpurie a fierului și se poate afirma că regiunea situată în Transdanubia de Sud este una dintre cele mai neglijate zone din cercetarea arheologică. Dintre siturile de importanță majoră, de exemplu Nagyberki-Szalacska (M. Kabay 1960; Kemenczei 1974), Pecs-Jakabhegy (Torok 1950; Maraz 1979), se cunoaște doar puțin material publicat - excepțiile, de exemplu Szentlorinc (Jerem 1968), Beremend (Jerem 1973) și Szajk (Gati 2014) sunt concentrate în colțul sud-estic al Transdanubiei. Date suplimentare de pe alte site-uri au primit doar recent publicitate parțială sau generală, de exemplu Regdly-Strupka-Magyar birtok (Szabo-Fekete 2011; 2014; Stegmann-Rajtar 2014) și Letenye-Egyeduta (Horvath 2012).

Pe lângă acestea, săpăturile moderne au scos la iveală și așezările plate Balatonboglar-Berekredillo, Ordacsehi-Kis-toltes și cimitirul plat Szolad-Kertek mogott. Aceste trei situri sunt situate pe coasta de sud a lacului Balaton. Se pune întrebarea dacă lacul a avut un rol separat sau a fost o rută navigabilă - probabil a avut diverse roluri în diferitele faze ale epocii fierului. Majoritatea cercetătorilor presupun existența unui grup cultural în cadrul culturii Hallstatt de Est în Transdanubia de Sud în timpul epocii fierului timpurii (de exemplu, Terzan 1990, 152; Egg-Kramer 2005, 3, fig. 2), deși nu este clar dacă această grupare reflectă de fapt stadiul cercetării sau situația reală. Pe lângă numeroasele conexiuni care leagă cultura materială a acestei regiuni de teritoriile nordice și vestice, se pare că are o influență puternică și din regiunea sud-est-alpină, de exemplu în cazul Nagyberki-Sza/acska (Kemenczei 1974,11; Dobiat 1980,175, Abb. 20). În perioada timpurie a epocii fierului, nu există încă dovezi dacă coasta de sud a lacului Balaton a aparținut cultural mai mult

Transdanubiei de Nord decât Transdanubiei de Sud - prin urmare, se presupune că această regiune din județul Somogy este partea de nord a Transdanubiei de Sud în această perioadă.

Lipsa de cunoștințe se aplică și mai mult sfârșitului perioadei Hallstatt și perioadei de tranziție dintre epoca timpurie și epoca târzie a fierului din Transdanubia de Sud. Există unele descoperiri din a doua jumătate a epocii timpurii a fierului, de exemplu, fibulele arcuite mici de tip Velem de la Zamardi-Retfoldi dulo (Fekete 1986, 262, fig. 10/2), Zamardi-Szamdr-domb (Patek 1993, 138, fig. 111/3) și Nagyberki-Szalacska (Fekete 1986, 260, fig. 9/9), care pot fi datate în faza Ha D2-3 prin paralelele lor din Sopron-Krautacker (Fekete 1985b, 83; Fekete 1986, 261) și Zemendorf (Jerem 1996, 92-97), dar există o lipsă de situri cu descoperiri ceramice bine publicate din această perioadă în Transdanubia de Sud. În ultimele vremuri, doar două situri au fost descoperite în apropierea lacului Balaton, din a doua jumătate a perioadei Hallstatt: un cimitir plat din mogotul Szolad-Kertek și o așezare plată în Alsopahok-Hevizdomb (Horvath 2015).

Mormântul Szolad-Kertek este un alt rezultat al săpăturilor de salvare de pe autostrada M7 din județul Somogy, unde au ieșit la iveală câteva morminte longobarde în 2003. Ulterior, instituțiile maghiare și germane au început proiectul de a dezgropa restul cimitirului longobard în 2005-2007 și 2010. În timpul acestor săpături, în partea de sud a terenului au fost descoperite 12 morminte incineratoare din epoca timpurie a fierului în 2007 și încă patru în 2010. Aceste morminte orientate nord-sud și nord-vest-sud-est fac probabil parte dintr-un cimitir mai mare (Pl. 8). Din păcate, nu toate acestea erau suficient de adânci pentru a evita distrugerea agriculturii moderne sau efectele eroziunii, dar cimitirul era relativ bogat în bunuri funerare: printre vasele ceramice au fost găsite mai multe obiecte din bronz, fier, sticlă și lut. Prezentarea întregului cimitir ar depăși limitele acestei lucrări, prin urmare, mă voi concentra doar asupra aspectelor legate de materialul de la Balatonboglar-Berekre-du/d.

Mormintele de incinerație de la Szolad nu acoperă o perioadă lungă de timp, având în vedere similaritățile materialelor descoperite. Pe baza fibulelor din mormintele 8, 9 și 12 (din păcate, descoperirile metalice de la fața locului nu au fost încă restaurate), acest cimitir ar fi putut fi folosit în faza Ha D2. Fibulele arcuite mici (Pl. 3/1-3) sunt descoperiri frecvente în Transdanubia, deoarece majoritatea au fost probabil produse în centre locale și s-au răspândit în regiune de la începutul secolului al VI-lea î.Hr. într-o mare măsură (Fekete 1985b, 86-87). Paralele pentru două dintre ele (Pl. 3/1, 3) au fost găsite și în așezarea plană Ha D2 de la Alsopahok-Hev/zdomb (Horvath 2015, 238, fig. 4/4-6,11). Fibula cu arc bandat (Bandfibel) de la Szólád este probabil singurul exemplu de acest fel cunoscut până în prezent din Bazinul Carpatic. Are o formă foarte simplă, cu un arc plat nedecorat și un element discic între știft și arc (probabil avea și un buton/buton la capătul piciorului). Tipul își are originea în regiunea sud-est-alpină, unde majoritatea exemplarelor sale au ieșit la iveală împreună cu ansambluri ce pot fi puse în paralel cu Serpentina (de exemplu, din mormintele 48/154 și 48/179 din Sticna: Gabrovec et al. 2006, 362, Taf. 88/154/1; 377, Taf. 103/179/1; Gabrovec et al. 2010, 56), dar și cu faza fibulară Certosa (TERZAN 1976, 427-428; 346, fig. 10; 347, fig. 12; 350, fig. 15).

Un alt sit parțial publicat din a doua jumătate a perioadei Hallstatt este Alsópáhok-Hévízdomb, unde în 2009 a fost descoperită o așezare plată. Deși în lucrare au fost prezentate doar cele mai importante descoperiri databile, analiza viitoare a materialului ceramic din acest sit Ha D2 ar putea însemna un pas înainte în înțelegerea tradițiilor ceramice Hallstatt târzii din regiune (Horváth 2015).

Următorul orizont care poate fi observat prin materialul arheologic din Transdanubia de Sud este de la începutul epocii târzii a fierului, care este marcat de centuri de astragal și/sau Certosa-fibulae de la Szentlórinc, Beremend, Szárazd-Gerenyds puszta, Lengyel, Regoly (Jerem 1846-1948; 1973,77-79; Jerem 1981,107, fig. 2 Terzan 1976,434-435), Szajk-Szojki szántók (Gáti 2014,116), Paks-Gyapa (Szabó 2012, fig.2,-35,-35; nu departe de Szekszárd (Gaál 2001). Exemple bune de situri cu descoperiri ceramice publicate pot fi aduse doar din sudul extrem al acestei regiuni, de exemplu cimitirele Szentlórinc (Jerem 1968) și Beremend (Jerem 1973) și așezarea plată Szajk-Szo/Td száltók (Gáti 2014), dar comparațiile cu acestea se limitează la întreaga regiune, deoarece probabil au aparținut unei entități culturale diferite (Szabó 2012, 363; Gáti 2014, 115-116).

Siturile LT A și Bl sunt situate în partea de nord a Transdanubiei, în legătură cu mișcarea culturii La Tene (Jerem 1986, 365, pl. 4; Szabó 2014, 12, fig. 2). „Celtizarea părții de nord a Transdanubiei a fost completă în prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. - descoperirile din nisipul Rezi-Rezicseri (Horváth 1987, 154-172, pl. XV-XXXIII; 173, pl. XXXIV/4-11; Szabó-Petres 1992, 175, pl. 57, Sup. 3; Horváth 1997), Cserszegtomaj (Horváth 1987, 146, pl. VII/12-13) și Zalaegerszeg-András/nda (Horváth 1987, 177, pl. XXXVIII/1-13; Szabó-Petres 1992, 194, pl. 76) marchează granița sudică.” (Szabó 1992, 22; Horváth 1997, 90, fig. 8; Szabó 2014, 15). În teritoriul dintre Transdanubia de Nord și regiunea Baranya/Baranja, există o pauză în așezările și cimitirele bine-cunoscute, cu material ce ar putea descrie tradițiile ceramice din a doua jumătate a secolului al V-lea până în secolul al IV-lea î.Hr.

Următoarea fază este mai bine reprezentată în descoperirile arheologice din această regiune: de la începutul secolului al III-lea î.Hr., există morminte războinice la sud de lacul Balaton din Somogytúr (Szabó- Németh 2000), care se află în vecinătatea Balatonboglár; Szántód (Hunyady 1944, pl. XV/6-9), Magyarszerdahely (Horváth 2005), și Szabadi (mormântul 12, Horváth-Németh 2009, 155, fig. 14/1-3) care aparțin unui orizont de celți care pregătesc invaziunea;272 ; Szabó-Petres 1992, 65). Mai mult, un studiu recent a prezentat materiale de așezare LT B2-C1 din Transdanubia de Sud (de exemplu, din Ordacsehi-Csere/dM, o așezare de lângă Balatonboglár), care sunt în prezent cele mai vechi descoperiri ceramice de așezare La Tene din regiune (B. Szóllósi 2013). Cu toate acestea, materialul de așezare din fazele anterioare nu a fost încă definit. La așezarea Balatonboglár-Bere/cre-dñ/ó, una dintre întrebările mele a fost dacă această perioadă de tranziție poate fi observată în cultura materială, cu o atenție specială la descoperirile ceramice.

Periodizarea așezării Balatonboglár-Berekre-düló

Așezare Ha C2-D1

Din păcate, doar câteva descoperiri metalice au ieșit la iveală din epoca timpurie a fierului - bazându-se doar pe acestea, o periodizare exactă este foarte dificilă, dar acestea se încadrează în mare parte în fazele anterioare, epoca bronzului târziu și fazele Hallstatt timpurii (Pl. 3/5-8). Obiectele din fier erau rare și nu cu adevărat notabile din aceste structuri Hallstatt, de exemplu, mica pace de fier din Elementul 1090 (Pl. 3/5). Obiectele din bronz erau în general fragmentate: nu s-a păstrat nicio fibulă, ci doar părți din acele lor au fost găsite în structuri, de exemplu, cea din Elementul 1097 (Pl. 3/6), ceea ce le face dificil de utilizat pentru tipologie. Butoanele din bronz, de exemplu cel din Elementul 1005 (Pl. 3/7), sunt în general considerate părți ale hamurilor de cai sau ale carelor de luptă. Se cunosc butoane similare din mormintele cu tumul Ha C1-C2 de la Nagyberki-Sza/ucska (Kemenczei 1974, 9, fig. 6/7-8), https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Vaskeresztes (Fekete 1985a, 45, fig. 11/10) și Szazhalombatta (Holport 1985, 42, fig. 5/1-4), printre alții (Trachsel 2004, 467-468). Pentru acul de bronz (Pl. 3/8), cele mai apropiate paralele pot fi găsite într-un mormânt din epoca bronzului târziu de la Balatonboglar (Honti et al. 1988, 20, fig. 3/2), și în depozite de la Romand și Velem-Szentvid (Ri'hovsky 1983, Taf. 7-9/113-158), dar conform lui RIhovsky (1983, 24), acest tip a fost folosit și în fazele Hallstatt timpurii.

Din cauza rarității descoperirilor metalice, datarea caracteristicilor individuale trebuie să se bazeze pe formele și decorațiunile ceramice, care se schimbă mult mai lent, ale descoperirilor din așezarea din epoca fierului timpuriu. Paralelele cu tipurile de ceramică provin în mare parte din publicații fiabile despre așezările plate Ha C2-D1. Deși Balatonboglar aparține Transdanubiei de Sud, doar Letenye-Egyeduta (Horvath 2012) poate fi adusă ca exemplu în această fază din regiune; ceilalți, de exemplu Lebeny-Magasmart (Durkovic 2007, 15-18), Vaszar-Vdrospuszta (Mithay 1980), Koronco-Ujtelep (Mithay 1970), Vat-Bodon tabla (Molnar-Farkas 2010; 2011), Erd-Farkas-Hohelszu-Vasdekarszu 2008) și Ikervar-Pinkoci dido (Nagy et al. 2012) sunt situate în Transdanubia de Nord. O altă regiune bine publicată este marcată de așezările Wien-Oberlaa (Ranseder 2006), Gottlesbrunn (Griebl 2004), Horn (Griebl 1997), Michelstetten (Preinfalk 2012), Kalsdorf (Tiefengraber 2005) și Graschach (Hebert-Lehner 1996,154, fig. 3) din estul Austriei. Placa cu principalele forme din partea analizată a așezării prezintă relații clare cu ceramica din perioada anterioară, a câmpurilor de urnă din epoca bronzului târziu (de exemplu, Fig. 1/24,26), dar sunt prezente și în număr mare caractere Hallstatt, de exemplu butoni dubli pe oale (Fig. 1/7), Knickwandschale (Fig. 1/20), motive în zig-zag sau multiple în V în jurul butonilor (Fig. 1/33). Mai mult, prezența elementelor tipice din perioada Hallstatt târzie (de exemplu, grila fină de linii de grafit de pe bolurile cu margine inversată, bolurile cu mânere de corn și oalele în formă de situlă) este rară și incertă.

Fig. 1. Principalele forme ceramice din așezarea Balatonboglar-Berekre-du/d din epoca timpurie a fierului.

din această parte a așezării. Pe baza acestor informații, majoritatea caracteristicilor din secțiunea de așezare menționată anterior ar putea fi datate în perioada Ha C2-D1, deși atât descoperirile metalice, cât și cele ceramice din caracteristicile Hallstatt prezintă influențe puternice ale câmpurilor de urnă, prin urmare, o utilizare continuă a sitului din epoca bronzului târziu (și prezența unei perioade Ha Cl) nu poate fi exclusă și nici definită cu precizie încă. Cu toate acestea, câteva excepții au putut fi observate și pe această suprafață: Caracteristica 1268 (PL 6/1-4), de exemplu, aparține probabil unei faze Hallstatt mai tinere, pe baza materialului ceramic și a faptului că se suprapunea cu Caracteristica 1266 dintr-o fază Hallstatt anterioară (Pl. 6/5-28).

Așezare D2-3?

Deși majoritatea caracteristicilor pot fi datate în fazele anterioare, în Balatonboglar sunt prezente și unele tipuri ceramice, care reprezintă stilul de la sfârșitul perioadei Hallstatt - începutul perioadei La Tene. Aceste tipuri pot fi definite pe baza așezărilor cunoscute din această epocă în Transdanubia: Se-Doberdo (Gal-Molnar 2004), Szajk-Szajki szdntok (Gati 2014), Pilismardt-Szobi rev (Wollak 1979), Szombathely-Reiszig erlon (1979), Szombathely-Reiszig erlon (2014), Sopron-Krawtacker (Jerem 1981; Jerem et al. 1984; Schwellnus 2011), Csbnge-Kdi/is dornb (Fekete 1989), Menfocsanak (Molnar 2007; Durkovic 2015), Kony, Kajarpec-Kajarpec-Pokolfseadoli (Paraz. 1996, 368-376), în plus Inzersdorf-Walpersdorf (Ramsl 1998), Bratislava-Dubravka (Stegmann-Rajtar 1996), Hoste (Bujna-Romsauer 1984) și Vrbove (Romsauer 1980) din Austria și Slovacia.

Pe baza acestora, unul dintre tipurile Hallstatt târzii sunt bolurile cu mânere decorate cu ansa cornuta. K. Tanko a sortat aceste boluri cu mânere de corn în 4 grupuri (Tanko 2005, 154-157). Există 4 exemple ale acestui tip de bol în Balatonboglar-Berekre-dulo: unul dintre cioburi aparține tipului A (Pl. 4/1), a cărui formă are cea mai veche datare dintre toate (Ha C2-D1), și probabil provine din regiunea sud-est-alpină. Un alt bol se încadrează în grupul vaselor de tip C, care pot indica influențe Vekerzug și pot fi datate în mare parte în fazele Ha D2-3 (Pl. 4/2). Cele două fragmente de corn aparțin, de asemenea, acestei perioade Hallstatt târzii, cu distincția că cel cu terminație zoomorfă (Pl. 4/4) este înrudit cu bolurile de tip B din teritoriile slovene, în timp ce celălalt (Pl. 4/3) aparține probabil tipului C (Tanko 2005, 154-155). Astfel de boluri cu mânere de corn de tip C au fost prezente și în mogotul Szolad-Kertek (Pl. 9/5, 23) și chiar și în faza LT Al din Transdanubia, așa cum se poate observa în cazul lui Sopron-Krautacker (Jerem 1986, 364-365; Schwellnus 2011, 367, fig. 7). La Gybr-Menfocsanak, mânerele cu corn au fost prezente în elemente perturbate cu material Ha C2-D1, precum și Ha D - LT A în ele (Durkovic 2015, 133, fig. 9/4, 10).

Decorațiunea bucchero de pe vasele fine poate fi observată pe două cioburi din epoca timpurie a fierului de la Balatonboglar-Berekre-dulo (Pl. 4/6, 7). Este considerat a fi

caracteristic pentru sfârșitul perioadei Hallstatt în general, iar acest tip a ieșit la iveală mai ales din înmormântările și așezările Hallstatt târzii din Transdanubia, de exemplu în Se-Doberdo (Gal-Molnar 2004, 189, pl. 6/1), Sopron-Krautacker (Jerem 1981, 110, fig. 4/6), Bucany (Bujna-Romsauer 1983, 308, pl. IV/19), Boba (Lazar 1955, pl. XXIX/1,2,8), Kony (T. Nemeth 1996, 369, fig. 3/4), Keszthely-Fenekpuszta (Horvath 2014, 94, fig. 20/4). Alte exemple pot fi găsite și din așezările Saghegy (Lazar 1951, pl. XXIII/2), Szombathely-Reiszig erdo alatti duld (Ilon 2004, 250, pl. LXVI/5) și Ha C2-D1, de exemplu din Vat-Bodon (Molnar-Farkas, fig. 4270, 11 tabla, fig. sau Wien-Oberlaa (Ranseder 2006, pl. 40/4) - prin urmare acest tip de decor trebuie să fi apărut în Transdanubia cel târziu în perioada Ha DI.

Vasele în formă de situlă, sau situlele ceramice (Pl. 4/8-9), sunt, de asemenea, caracteristice pentru această perioadă Hallstatt târzie. Decorul tipic pe aceste situle este un rând orizontal de decorațiuni din plastic (în mare parte cu vârfuri degetale) pe umăr, care sunt prezente în materialele de așezare Hallstatt târzii/La Tene timpurii de la Se-Doberdo (Gal-Molnar 2004, 190, pl. 7/5), Sopron-Krautacker (Jerem et al. 1984, 159, fig. 10/2; Schwellnus 2011, 367, fig. 7), Vrbove (Romsauer 1980, CAST 2, 444, fig. 147/2) și Inzersdorf-Walpersdorf (Ramsl 1998, pl. 85/722).

Grila fină de linii grafitice din interiorul bolurilor (Pl. 4/5) este, de asemenea, considerată a fi un caracter Hallstatt târziu (Wollak 1979, 54; Gati 2014, 134, pl. 5; Gal-Molnar 2004, 196, pl. 13/4-5; Jerem 1986, 364-365).

Totuși, cea mai interesantă descoperire ceramică de la Balatonboglar-Berekre-dulo este un bol cu buză inversată, cu semne ale utilizării roții de olar (PI. 5/2). Acesta a fost găsit la săpăturile din 1981, într-o parte a unui vas biconic cu două mânere și două greutăți de război de război (PI. 5/1, 3-4). Editorii au descris bolul ca fiind unul dintre primele obiecte ceramice aruncate la roată din această regiune (Honti et al. 1988, 21; Honti et al. 2007, 175) - cu ideea că bolul a fost probabil construit manual și a fost învârtit pe roata lentă. Data exactă a primei introduceri a roții de olar în Bazinul Carpatic nu este încă clarificată, dar este legată de sciți, care au răspândit-o în prima jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. (Romsauer 1991, 365; Kemenczei 2001, 34). Totuși, în Transdanubia, situl arheologic

Cercetările nu iau în considerare apariția ceramicii aruncate la roată (de fabricație locală) până la sfârșitul perioadei Hallstatt, începutul perioadei La Tene (Gal-Molnar 2004, 179; Wollak 1979, 54; Durkovic 2015, 118). Numeroasele exemple de boluri identice din cimitirele Vekerzug, de exemplu Tapioszele (Bottyan 1955, pl. XXII/5,11,14,18, 20 etc.; Parducz 1966, 62, fig. 5/2) și Szentes-Vekerzug (Parducz 1954, 82, fig. 26/16; 84, fig. 28/5) sugerează că bolul provine din teritoriile scitice, prin urmare este posibil să fi ajuns în Transdanubia într-o fază anterioară a perioadei Ha D, ceea ce nu ar fi lipsit de precedent (Kemenczei 2010,104, Abb. 2/1; 109, Abb. 5/10,12; 103, Abb. 8/3).

Bolul descris mai sus nu este singurul exemplu de ceramică cu urme ale roții olarului din așezarea Hallstatt de la Balatonboglar-Berekre-du/d. Din partea deja analizată a așezării, elementele 1005 și 1084 din nord și elementele 1253, 1254, 1256, 1265, 1268 (Pl. 4/8),

1279 și 1440 din sud-vest (Pl. 2) au prezentat unul sau câteva astfel de fragmente ceramice, ceea ce înseamnă că fie aceste elemente nu conțin ansambluri apropiate și trebuie să numărăm un amestec de descoperiri din diferite faze - fie utilizarea acestor gropi și structuri s-a extins până în perioada în care această nouă tehnologie a apărut în regiune. Cu toate acestea, apropierea fizică a acestor elemente în colțul sud-vestic indică faptul că există o parte a suprafeței în acea direcție unde sunt de așteptat mai multe dovezi dintr-o fază mai tânără a așezării.

Pe lângă aceste caracteristici de pe obiectele ceramice, panglica ondulată pare a fi un motiv Hallstatt târziu pe oale, care apare la Inzersdorf-Walpersdorf (Ramsl 1998, pl. 34/90), Se-Doberdo (Gal-Molnar 2004, 191, pl. 8/6), Sopron-Krautacker (Jerem et al. 1984, 161, fig. 12/5) și Bratislava-Diibravka (Stegmann-Rajtar 1996, 460, fig. 5/10), dar până în prezent nu există un exemplu la Balatonboglar.

Așezarea La Tene

Există mult mai puține elemente (aprox. 115, cu o densitate mai mică la suprafață) din perioada La Tene, comparativ cu așezarea din epoca timpurie a fierului (Pl. 1/3). Dimpotrivă, aceste elemente erau mai bogate în fibule databile. Fibula reparată de bronz de tip Bujna BF-JB cu incrustații de corali (Pl. 7/6) și fibula de bronz cu doi butoni și incrustație de smalț (Pl. 7/18) din săpăturile din 1994-1995 au fost deja publicate și interpretate (Bondar et al. 2000, 107, pl. 4/3-4; Nemeth 2007, 181, fig. 170/1-2; Dizdar 2014, 101), dar și o altă fibulă Ornavasso / fibulă cu aripi timpurii din bronz a ieșit la iveală la Balatonboglar-Berekre-diilo în 2001 (Pl. IV/24). Cea mai apropiată paralelă cu fibula de tip Bujna BF-JB provine din cimitirul Holiare (Benadi'k et al. 1957, 89, fig. 28/5-6; Bujna 2003, 61, fig. 29/B), care este datată la sfârșitul perioadei de tranziție LT Cl - C1/C2 (Bujna 2003,106). Conform celor două paralele ale fibulei de bronz cu placă dreptunghiulară cu adâncitură în formă de clepsidră și incrustație de smalț colectate de Dizdar (2014,100-101), acest tip poate fi datat la tranziția de la perioada La Tene medie la cea târzie, în timp ce PG Nemeth a datat-o pe cea de la Balatonboglar la La Tene târzie (Nemeth 2007,182). Paralele apropiate cu fibula aripită timpurie Ornavasso I provin de la Nagyberki-Sza/acsA:« și Velem-Szentvzd (Hunyady 1944, pl. XXIII/5-7). O parte din picior lipsește, dar poate fi identificată după mica decorațiune cu perle, urmată de un buton triplu pe arc. Conform lui Patek (1942, 10, fig. 2), acest exemplar aparține celei de-a doua faze tipologice, spre fibula aripită Noricum-Pannoniană (Patek 1942, 79-83; Hunyady 1944, 84-85), ceea ce indică datarea în perioada La Tene târzie.

Descoperirile ceramice au fost examinate până în prezent doar din aceste trei elemente de pe sit (Pl. 7) și sugerează, de asemenea, că teritoriul a fost folosit la sfârșitul perioadelor La Tene Medie și începutul perioadei La Tene târzii, deși o dată exactă de sfârșit a așezării nu este încă clarificată (Fig. 2). Unele probleme legate de cronologia relativă a acestor faze își au rădăcinile în istoria cercetărilor maghiare, explicată de Szabo (2009) în legătură cu regiunea Transdanubiei de Sud. Trebuie subliniat faptul că există unele forme mai vechi, aruncate manual, printre altele în aceste trei elemente, de exemplu boluri cu margine de turban inversat (Pl. 7/4,13), fragment de bol decorat cu grilă de grafit (Pl. 7/8) sau o parte a

unei decorațiuni bucchero (Pl. 7/9) - deși în cazul Elementului 153, acest lucru poate fi explicat prin faptul că a tăiat un element Urnfield/Hallstatt mai vechi (celelalte două nu aveau nicio legătură cu alte structuri). În afară de aceste urme, nu există încă dovezi că această așezare a fost folosită în fazele La Tene Mijlocii (LT B2/C1 - Cl) - deși trebuie subliniat din nou că doar aceste trei caracteristici au fost examinate până în prezent în sit. Sunt necesare cercetări suplimentare pentru a clarifica problema apariției fazei B2-C1 în Balatonboglar-Berefcre-du/d, care a fost deja descrisă în regiunea sa (B. Szollosi 2013).

Fig. 2. Cadre cronologice pentru unele tipuri ceramice de la Balatonboglar-Berefcre-du/d.

La Balatonboglar-Berekre-du/o, trebuie să numărăm o așezare plană masivă Ha C2-D1 cu sute de caracteristici, o așezare La Tene târzie mai mică, dar la fel de semnificativă, și prezența sporadică a unei perioade intermediare, la sfârșitul fazei Hallstatt, pe baza informațiilor disponibile până în prezent. Deși până în prezent doar o parte a așezării din epoca timpurie a fierului (Pl. 2, Pl. 1/2/2014) a fost studiată amănunțit de la Balatonboglar-Berekre-du/o, restul materialului a fost, de asemenea, revizuit, pentru a obține o imagine generală a tradițiilor ceramice utilizate în această așezare plană. Pe suprafața cercetată anterior, cu 60 de caracteristici, majoritatea fenomenelor ar putea fi datate în perioadele Ha C2-D1. Totuși, suprapunerile în cadrul așezării din epoca timpurie a fierului și apariția caracteristicilor Hallstatt târzii pe ceramică (care se diferențiază din masa imensă de cioburi ceramice fără valoare în datarea precisă) indică o utilizare mult mai îndelungată a teritoriului, care ar putea ajunge până în perioada Ha D3, când ceramica aruncată la roată a început să apară pe situri din Transdanubia. Aceasta creează o situație similară cu așezarea de la Gyor-Menfocsanak, unde au fost definite și aceste două faze principale (Durkovic 2015, 120, 134). Următoarea fază cu ceramică de așezare bine descrisă este LT B2-C1 în regiune (B. Szollosi 2013), care pare să lipsească până în prezent din Balatonboglar, deoarece caracteristicile cu descoperiri de fibule aparțin mai degrabă epocii târzii La Tene. Dar - așa cum s-a menționat anterior - aceasta este perioada în care ceramica în stil La Tene a început chiar să se răspândească în Transdanubia de Sud (Szabo 1992, 22; Szabo 2014, 15). Prin urmare, există o problemă în descrierea culturii materiale dintre fazele Ha D3 și LT B2 în Transdanubia de Sud. Din păcate, nu există încă suficiente informații pentru a decide dacă faza Ha D3 ar trebui extinsă până la începutul epocii La Tene Medii, așa cum a sugerat Jerem (1968, 194-195), rămânând în limitele sistemului Reinecke; sau dacă ar trebui folosită o expresie diferită în acest teritoriu pentru această perioadă.

Deși materialele provenite din tot mai multe situri devin accesibile în timp, definirea culturii materiale din perioada de tranziție dintre perioada Hallstatt târzie și perioada La Tene timpurie din Transdanubia de Sud este încă o provocare pentru cercetarea arheologică, mai ales când aceasta se poate baza doar pe materialul ceramic cu schimbare mult mai lentă provenit din așezări. Prin urmare, este important să se specifice seturi potențiale de tipuri și forme ceramice care pot fi caracteristice pentru fiecare fază cronologică relativă din epoca

fierului. Acest lucru este necesar din cauza lipsei frecvente de descoperiri metalice databile din aceste așezări plate și din cauza limitărilor în utilizabilitatea datării cu radiocarbon (problema așa-numitului platou Hallstatt) în această perioadă de timp.

Perioada de tranziție La Tene timpurie din Hallstatt I târziu din această regiune este importantă pentru înțelegerea granițelor și conexiunilor dintre celți și panoni, deoarece tot mai multe înregistrări ies la iveală de la aceștia din urmă: pe lângă siturile cunoscute de mult timp de la Szentlorinc (Jerem 1968) și Beremend (Jerem 1973), Szajk (Gati 2014), mormântul 838 de la Paks-Gyapa (Szabo 2012, 359-360, fig. 9a-b) și mormântul 11/58.

din împrejurimile orașului Szekszard (Gaal 2001) marchează prezența lor în Transdanubia de Sud-Est. Este posibil ca în regiunea Balatonboglar, populația locală din perioada Hallstatt să fi dominat regiunea până la începutul fazei LT B2-C1. Aceasta nu înseamnă neapărat o utilizare continuă a sitului Balatonboglar-Bere/cre-du/o pe parcursul întregii epoci a fierului, având în vedere că nu există încă dovezi ale unei așezări celtice anterioare sfârșitului La Tene Mijlociu - deși se poate observa că schimbările în tradițiile de fabricare a olăritului au loc foarte lent de-a lungul secolelor, iar unele decorațiuni de pe ceramica aruncată manual ar fi putut supraviețui pentru o perioadă foarte lungă de timp. Prezența unei populații locale, care nu a abandonat complet acest deal și probabil Varhegy-ul Balatonboglar în fazele Hallstatt I târzii La Tene timpurii, poate fi dovedită doar prin analizarea materialului și suprapunerea tuturor caracteristicilor și definirea fazelor din așezarea sau așezările din epoca fierului care au fost prezente în Balatonboglar. Este o lucrare în curs de elaborare - scopul acestei lucrări a fost de a prezenta materiale din unele caracteristici ale Epocii Fierului, de a atrage atenția asupra problemei perioadei de tranziție dintre Epoca Fierului Timpurie și Epoca Fierului Târzie din Transdanubia de Sud și de a încerca să completeze o lacună în continuitatea tradițiilor ceramice cu un set de tipuri ceramice din Balatonboglar-Berekre-du/o (Fig. 2).

Mulțumiri

Prin prezenta, îmi exprim recunoștința față de Szilvia Honti pentru că mi-a permis să public materialul descoperit la Balatonboglar-Berekre-diilo și față de Tivadar Vida pentru că mi-a permis să public materialul descoperit la Szolad-KerteA: mogott. De asemenea, le mulțumesc lui Zoltán Czajlik și Karoly Tanko pentru comentariile care au îmbunătățit considerabil manuscrisul. Această cercetare a fost susținută de programul NRDIO 111058.

Referințe

Lista figurilor

Fig. 1. Principalele forme ceramice din așezarea Balatonboglár-Berekre-dü/ó din epoca timpurie a fierului.

Fig. 2. Cadre cronologice pentru unele tipuri ceramice din Balatonboglár-Berekre-dü/ó.

Lista plăcilor

pl. 1. 1. Localizarea Balatonboglár-Berekre-dú/ó; 2. Caracteristici Hallstatt; 3. Caracteristici La Tene.

De exemplu, 2. Schema secțiunii de așezare analizate din epoca timpurie a fierului de la Balatonboglár-Berefcredüló. Caracteristici cu marcaje gri, cu ciob/cioburi aruncate la roată.

pl. 3. 1-4. Fibulele din mormintele de incinerare Hallstatt din Szóládi-Kertek mogott. 1. Mormântul 8; 2-3. Mormântul 12; 4. Mormântul 9. 5-8. O selecție de descoperiri metalice din Balatonboglár-Berekre-dü/d.

De exemplu, 4. Descoperiri ceramice Hallstatt târzii de la Balatonboglár-Berekre-dülo. 1. Elementul 1362; 2. Elementul 947; 3. Elementul 58; 4. Elementul 53; 5. Elementul 116; 6. Elementul 1279; 7. Elementul 81; 8. Elementul 1268; 9. Elementul 1307.

pl. 5. Obiecte dintr-o groapă de la săpătura din 1981 de la Balatonboglár-Berekre-dü/ó (Honti et al. 1988, pl. VII).

pl. 6. Descoperiri din Caracteristicile 1268 și 1266 la Balatonboglár-Berekre-düló (ceramică).

Pl. 7. Selecție de elemente La Tene cu descoperiri databile de la Balatonboglár-Berekre-dü/ó. Ceramică (1-5, 7-17, 19-23) și bronz (6, 18, 24).

Pl. 8. Amplasarea și harta săpăturilor din 2007 ale satului Szólid-Kertek.

Pl. 9. Artefacte din mormintele 2 și 4 de la mormântul Szólád-Kertek. Ceramică (1-14, 18-24), bronz (16-17), fier (15) și sticlă (25).

2001

»1307

3621

1279

2002

1981

o

0 O o

°£___

V.

_____—--o

oO

_O „ O Op O % „oOooècx 0

OrP O O

<#><D °CJ, q?o°c O Oto (4> Q_ Ocoo <S>to U <2

e

50 ouoo OO

1994

1995

1994

1995

Planșa 1.1. Localizarea Balatonboglàr-Berekre-4u/ó'; 2. Caracteristici Hallstatt; 3. Caracteristicile La Tène.

Planșa 2. Desen schematic al secțiunii de așezare analizate din epoca timpurie a fierului de la Balatonboglar-Berekre-du/o. Caracteristici cu urme gri, cu ciob/cioburi aruncate la roată.

Planșa 3. 1-4. Fibule din mormintele de incinerație Hallstatt de la Szolad-KerteA: mogott. 1. Mormântul 8; 2-3.

Mormântul 12; 4. Mormântul 9. 5-8. O selecție de descoperiri metalice din Balatonboglar-Berekre-dii/d.

8

1-2, 6-9

Planșa 4. Descoperiri ceramice Hallstatt târzii de la Balatonbogldr-Berekre-dulo. 1. Elementul 1362; 2. Elementul 947; 3. Elementul 58; 4. Elementul 53; 5. Elementul 116; 6. Elementul 1279; 7. Elementul 81; 8. Elementul 1268; 9. Elementul 1307.

Planșa 5. Obiecte dintr-o groapă din săpătura din 1981 de la Balatonboglar-Berefcre-du/o (Honti et al. 1988, planșa VII).

Caracteristica 1266

26

ti:

Planșa 6. Descoperiri din elementele 1268 și 1266 de la Balatonboglar-Berefcre-du/d (ceramică).

Caracteristica 350

Planșa 7. Selecție de elemente La Tene cu descoperiri databile de la Balatonboglar-Berekre-diild. Ceramică (1-5, 7-17, 19-23) și bronz (6, 18, 24).

Planșa 8. Amplasarea și harta săpăturilor din 2007 ale satului Szdlad-Kertefc.

Mormântul 2

Planșa 9. Artefacte din mormintele 2 și 4 de la mormântul Szolad-Kertek. Ceramică (1-14, 18-24), bronz (16-17), fier (15) și sticlă (25).

Cronologia perioadei La Tene târzii

Teritoriul Tribal Eravisci, pe baza

DE EVENIMENTE ISTORICE ȘI CERĂMĂRITĂ PICTATĂ

Borbala MARAZ

Budapesta, Ungaria barb.maraz@gmail.com

Cuvinte cheie: perioada La Tene târzie, cronologie, Eravisci, evenimente istorice, ceramică pictată

Datele geografice și istorice furnizate de autorii antici zugrăvesc o imagine vagă și adesea enigmatică a circumstanțelor în care eraviscii, de origine celtică, s-au stabilit în Transdanubia. Numele tribului și zona de locuit au fost păstrate prin surse scrise antice (Alfoldi 1942, 23-25; Mocsy 1959, 59, Mocsy 1962a, 533; Mocsy 1968), inscripții de pe monedele lor (Gohl 1902, 148-152; Alfoldi 1942, 25-34; Torbagyi 1984; 2003) și pietre funerare ridicate după invazia romană. În timp ce primele două se referă cu siguranță la populația celtică din epoca fierului târzie, a treia sursă, pietrele funerare și reprezentările de pe ele datează dintr-o perioadă ulterioară, de după cucerirea romană. Prin urmare, ele pot fi considerate moștenirea unui popor indigen romanizat și aproape invariabil strămutat. Acestea apar într-o arie mai mare decât așezările târzii de la La Tene cu material eravisci, iar piese din îmbrăcămintea feminină reprezentată pe ele (îmbrăcăminte de așa-numit tip Noricum-Pannonia) diferă puternic de obiectele găsite în material datând din perioada LT D (Bonis 1971, 38-39).

Istoricii au examinat istoria eraviscilor din perspectiva cuceririi romane și ca episod al vremurilor anterioare creării noii provincii Pannonia. Zona de așezare a triburilor a fost definită prin pietrele funerare indigene datând din epoca romană (Fitz 1957; 1958; 1971). Deoarece aceste afirmații proiectează anacronic o perioadă ulterioară către o situație anterioară, ele ar trebui ignorate atunci când se examinează materialul La Tene târziu și se localizează zona tribală. Aceste pietre funerare, precum și materialul de aceeași epocă, datează de după cucerirea romană și pot fi legate de populația romanizată, care nu este identică cu eraviscii La Tene târzii, nici în ceea ce privește compoziția, nici periodizarea.

Cercetările asupra istoriei așezărilor arată că populația celtică indigenă a fost transportată într-o zonă nouă odată cu înființarea orașelor romane, a taberelor militare și a canabae-urilor aferente acestora. Aproape toate așezările indigene din timpul Imperiului Roman timpuriu sunt fără precedent și au fost create după cucerirea romană (Bonis 1971, 38; Ottomanyi 2005, Abb. 1; Maraz 2006, 40-42, 1-2. kep; Ottomanyi 2014, 80-81). Singura excepție este așezarea Budabrs, care a fost locuită continuu din perioada LT D până la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr. (Ottomanyi 2005, 67-68). Zona care se întinde de la Cotul Dunării până la pârâul Sarviz, unde cercetările plasează teritoriul indigen cunoscut sub

numele de civitas Eraviscorum (Mocsy 1962a, 531; Mocsy 1968, 135-136; Fitz 1971, 48-49; Kovacs 1998; 2011), este semnificativ mai mare decât zona tribală târzie La Tene, cunoscută pentru materialul său cu adevărat legat de eravisci. În realitate, materialul din epoca fierului târziu al eraviscilor nu apare la sud de oppidumul(?) din Szazhalombatta și de frontul sudic al Munților Buda. În această regiune - adică la sud de Szazhalombatta - obiecte târzii La Tene, caracteristice zonei Dunării de Mijloc din aceeași perioadă, pot fi identificate.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 119-140

(Vago 1960; Petres 1971, 128-129), iar tezaurele nu conțin monede ale lui Eravisci (Petres 1971, 129, 136-137).

Granițele geografice ale zonei tribale La Iène târzii din Eravisci

Zona de așezare a tribului La Tène târziu poate fi plasată în regiunea Dunării-Bend. Această regiune a devenit partea de nord-est a provinciei Pannonia după cucerirea romană (Fig. 1). Materialul lor arheologic provine aproape exclusiv din așezările lor, astfel încât cartografierea acestora face posibilă delimitarea teritoriului ocupat de trib. Centrul tribal poate fi plasat în zona Budapestei, așa cum indică în mod clar concentrarea așezărilor (Fig. 2-3).

Majoritatea siturilor celtice și a descoperirilor izolate din jurul Budapestei, al Curburii Dunării, al Munților Pilis și al Munților Buda datează din perioada La Tene târzie, secolul I î.Hr. și prima jumătate a secolului I d.Hr. Numărul siturilor datând din perioadele LT B-Cl, care indică o așezare celtică timpurie, este https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro semnificativ mai mic. Materialul datând din perioada LT C2 este aproape complet absent. Harta care prezintă siturile La Tene târzii indică faptul că un număr mare de noi așezări au fost create în această perioadă în această zonă.

Această concentrare de așezări se extindea până la versanții estici ai munților Vișegrad, Pilis și Buda, situați în Cotul Dunării, pe malul drept al Dunării și la vest de aceasta. De asemenea, se extindea până la văile pâraielor care se varsă în Dunăre în această zonă. Dincolo de creasta munților, pe versanții nord-vestici și de-a lungul Dunării se întindea zona locuită de Azali (Fig. 1), cu oppidumul de pe Dealul Castelului din Esztergom în centru (Bonis 1971, 35; Petres 1976, 54-57; Kelemen 1987, 179-209; Kelemen 1999; Kelemen-Merczi 2002). Partea centrală a teritoriului tribal Eravisci se află în interiorul Budapestei, în Buda, având ca punct central oppidumul de pe Dealul Gellert. O serie de așezări pot fi găsite și pe insulele Dunării.

Așezările extinse, vici, situate în Budapesta și împrejurimi, sunt următoarele: Tabdn (Bonis 1969; Maraz 2009), Bekdsmegyer (Nagy 1942b), Budakalasz (Ottomanyi 2009), Budapesta-Piața Corvin (Hable 1998; 1999), și puțin mai spre vest Budabrs (Ottomanyi 2005; 2012), iar mai la sud Nagyteteny (Szilas 2002), Erd (Ottomanyi 2014) și Szigetszentmiklos (Hanny 1992). Așezările excavate conțineau rămășițele unor case semisubterane cu acoperișuri de

paie, cu cuptoare sau vetre în interior și în exterior. Gropile de depozitare în formă de stup de albine, cu pereți și funduri tencuite cu lut, sunt caracteristici frecvente ale așezărilor. Trei dintre vicii descoperite la Budapesta au oferit ateliere care printre produsele lor se numărau ceramică pictată în stilul târziu al lui La Tene (Bonis 1969, 87-89, 99, Abb. 47/8-9; Maraz 2009). Aproape toate așezările extinse, asemănătoare satelor, sunt situate de-a lungul Dunării și pe malurile pâraielor care se varsă în Dunăre, în apropierea estuarului.

Granița de sud a teritoriului eraviscilor este marcată de valea pârâului situată la sud de așezarea de pe deal (oppidum?) de la Szazhalombatta (Petres 1976, 59; Bonis 1971, 36.; Szabo 1991, fig. 1; Ottomanyi 2005, Abb. 1; Ottomanyi 2009, 201).

Ceramica târzie La Tene ca bază a cronologiei

Dintre materialul legat de Eravisci, ceramica este cea care oferă în mare măsură o bază pentru periodizare, având în vedere absența obiectelor funerare și numărul mic și starea fragmentară a descoperirilor metalice. Datarea descoperirilor monetare sau definirea limitelor cronologice ale bătutului de monede tribale - pe lângă faptul că este un subiect de dezbatere până în prezent - nu sunt potrivite pentru determinarea datelor de început și de sfârșit ale perioadei La Tene târzii, având în vedere că acestea se situează în acea perioadă, traversând una mai scurtă (Torbagyi 2003, passim). Materialul ceramic La Tene târziu în cauză diferă foarte mult atât de materialul recuperat în aceeași zonă, dar datând din perioade La Tene anterioare, cât și de produsele manufacturii ceramicii celtice târzii din Transdanubia de sud și Ungaria de Est datând din aceeași perioadă La Tene târzie. Printre tipurile de ceramică, doar câteva forme au antecedente din perioada LT C din zona Dunării de Mijloc (Bonis 1969, Taf. XXXVI.3-5,7), și chiar și acestea pot fi găsite doar în număr redus printre materialul celor mai mari trei așezări din Budapesta: Dealul Gellert, Baia Tabdn-Racz, Bekdsmegyer (Nagy 1942a; Bonis 1969; Maraz 2009), și al vici-urilor din Budadrs (Ottomanyi 2005; 2012) și Budakalasz (Ottomanyi 2009). Vasele cu grafit și suprafață pieptănată (ceramica din grafit), precum și o parte din boluri și vase de depozitare reprezintă continuarea tradiției ceramicii central-europene. Aceste forme de ceramică sunt omniprezente și caracteristice așezărilor din La Tene târzii din Bazinul Carpatic. Materialul ceramic al așezărilor de pe teritoriul tribal al eraviscilor, situat la o oarecare distanță de centrele de olărit, constă doar din aceste tipuri generale și variantele lor, cu excepția puținelor vase pictate sau decorative - poate importate. Părți de așezări excavate în zona Budapestei, precum Szigetszentmiklos (Hanny 1992, 251-252, fig. 5/1; 15/3-4) și Insula Csepel (Horvath et al. 2007, 226-227), ar fi putut aparține unor astfel de situri.

În același timp, ceramica din grafit, bolurile cu margini brusc curbate și cele cu margini inversate, vasele de depozitare și oalele în formă de butoi sunt frecvente și în așezările de pe dealurile din perioada LT D de-a lungul Dunării, de la Linz la Pozsony/Bratislava - Carnuntum, precum și în așezările târzii La Tene din zona Curburii Dunării și Budapestei: Freinberg (Urban 1994, 38-41, Abb. 6-7), Braunsberg (Urban 1995, Abb. 222; 243; 270) și Oberleiserberg la nord de Viena (Kern 1996, 387-388, Abb. 4-6) sunt cele cunoscute.

Cea mai mare parte a ceramicii La Tene târzii constă în tipuri mai caracteristice perioadei La Tene târzii și întâlnite în egală măsură în așezările aparținând eraviscilor, teritoriul azalilor (Kelemen 1999; Kelemen-Merczi 2002), precum și în așezările centrale ale zonei tribale Boi din Pozsony/Bratislava (Cambal 2004, passim; Cambal 2014, 38-40; Cambal et al. 2012, Tab. VII-IX). Tipurile care aparțin acestei categorii sunt:

Borcane mari, în formă de sticlă, cu gât îngust și decor în zig-zag lustruit, cunoscute din Békásmegyer (Nagy 1942a, XX. T. 1) și județul Komárom-Esztergom (Kelemen 1987,180,182-184, pl. 1/2; III/l; VII/10), alături de piesele din Budapesta-Tabán și Dealul Gellért (Maráz 2009, 116-117, 122-123, Abb. 4/3-4; 6/19). Apare și în straturile LT C2-D1 și LT D2 ale oppidumului din Pozsony/Bratislava (Zachar-Rexa 1988, Abb. 18/9; 19/4) și la așezările conectate la orizontul LT D din Austria (Urban 1994, Abb. 7/G). Piesele Tabán aparțin tipului cu gât simplu, fără nervuri, din perioada Manching LT D (Pingel 1971, 19-22, 91-98, Taf. 7/82-86).

Liniile canelate și lustruite, precum și liniile ondulate ca decorațiuni în interiorul bolurilor cu mâner cu nod sunt cunoscute și din Manching (Pingel 1971, 70-75, Abb. 7; Taf. 93). Bolurile decorate în interior cu mânere cu nod de la Budapest-Tabán sunt produse unice ale ceramicii La Tene târzii, provenite probabil din ateliere exclusive zonei Budapestei. Aceste tipuri au fost apoi răspândite la o anumită distanță de Budapesta.

Vasele înalte, „în formă de potir", cu picioare înguste, și cupele cu piedestal (Maráz 2009, Abb. 5/6, 11) reprezintă un tip important din noile săpături de la Budapesta-Tafean. Acest tip oferă o mulțime de informații privind originea și perioada de timp a producției de ceramică în Tabán. La sud de zona Budapestei, le găsim doar în materialul La Tene târziu din teritoriul tribal Taurisci, printre obiectele funerare din înmormântări clasificate ca fazele Mokronog 5 și 6, adică din etapele anterioare și mai recente ale perioadei LT D. (Gustin 1984, 333, 338, Abb. 25/12-13; 26/3; Bozic 1987, 876-881, T. LXXXVIII/9-10). Acest tip de ceramică lipsește din zona locuită de Scordisci (Popovic 2000).

Mici fragmente de vase înalte cu picioare înguste au fost găsite și în timpul săpăturilor anterioare de la Tabán și de pe Dealul Gellért (Bónis 1969, 180-181). I. Hunyady a legat acest tip de ceramică și apariția sa în Bazinul Carpatic de apariția zonei Boi (Hunyady 1944, 147-148). Pe teritoriul maghiar, în afară de așezarea olarilor de la Tabán și de oppidumul de pe Dealul Gellért, tipul apare doar pe Dealul St. Vid de la Velem (Hunyady 1942, Taf. XCIV/4; Károlyi 1985, fig.). Mergând spre vest, numărul lor în materialul celtic târziu crește: se spune că exemplarele găsite la oppidumul La Téne târziu din Pozsony/Bratislava coincid cu venirea boilor și sunt datate în perioada LT D2, care este faza de închidere a așezării (Zachar-Rexa 1988, 60-68, Abb. 15/4; 16/1; 19/5). Vase înguste pe un piedestal înalt au fost găsite împreună cu borcane în formă de sticlă, cu gât îngust, printre materialul datat în perioada LT DI de la Závist, în Republica Cehă (Cizmár 1989, 114; Abb. 24/5, 7).

Principala arie de răspândire a acestui tip de vas este regiunea Elveției și Manching: în oppidumul Bern-Enge din secolul I î.Hr. au fost găsite piese brun-brunizate și pictate (Müller-Beck-Ettlinger 1964, 121-123, 134; Müller 1991, 524-525). La situl Basel-

Münsterhügel, acesta apare în număr mare, împreună cu borcane în formă de sticlă, cu gât îngust, și boluri adânci, sferice, și este datat în LT D2 (Furger-Gunti 1979, 86,123,126-130, Abb. 46/1-2). Cele mai vechi exemple provin din oppidumul Bibracte/Mont Beuvray, datat în 120-110 î.Hr., perioada LT Dlb a acelei regiuni (Dhennequin et al. 2008, 91-93, fig. 68). Multe au fost recuperate la situl Basel-Gasfabrik, împreună cu boluri cu margini inversate și boluri adânci, sferice (Furger-Gunti-Berger 1980, 31, Taf. 94). Vase similare găsite în morminte din Elveția de Vest au fost datate în perioada LT D (Kaenel 1990, 157-172, pl. 79/1; 82/1; 83). Tipul este cunoscut din Germania, din morminte din zona Mainz: piesele au fost descrise ca provenind din perioadele cuprinse între 120-80 și, respectiv, 100-70 î.Hr., împreună cu fibule de tip Neuheim (Polenz 1982, 87-88, Tab. 1, Abb. 15/22). În materialul La Tene târziu din Renania Superioară (mijlocul secolului al II-lea î.Hr. - sfârșitul secolului I d.Hr.), compoziția tipurilor de ceramică este, de asemenea, foarte similară cu produsele găsite la Budapest-Gellérthegy și Budapest-Tabán (Bonaventure et al. 2009, fig. 11; 13; 16; Bonaventure et al. 2011, 615-616, 627, il. 4). Vasul în formă de potir are nenumărate exemple printre descoperirile din oppidumul din Manching. Cel din Tabán aparține tipului brunat cu nervură plastică (Pingel 1971, Taf. 24/300, 302, Taf. 40).

Această secțiune a ansamblului de ceramică, constând din ceramică lucrată la roată și de obicei clasificată drept ceramică ornamentală, este un punct important de orientare pentru clarificarea chestiunilor de cronologie și a originilor ansamblului Eravisci.

Așezări de olari cu ceramică pictată și produse ale acestora

Examinarea celuilalt set important de ceramică, cel al ceramicii pictate de la sfârșitul perioadei La Tene, care reprezintă o parte complet nouă și fără precedent a ansamblurilor de așezări, este imperativă. Analizarea acestui nou tip de ceramică ne permite să stabilim limitele cronologice ale perioadei sale, adică să definim când aceste noi obiecte au fost fabricate și au intrat în uz pentru prima dată. Prin intermediul unei astfel de analize, prezentul studiu încearcă să definească cronologia ansamblului La Tene târziu al eraviscilor.

Pe teritoriul central al eraviscilor existau trei așezări care funcționau ateliere de olari și cuptoare de olărit care produceau ceramică pictată (Fig. 3). Două dintre acestea erau situate imediat pe malurile Dunării, lângă resurse de argilă, iar a treia se afla pe un deal înalt, pe teritoriul oppidumului tribal. În cele ce urmează, voi oferi o introducere detaliată a ansamblului de ceramică pictată din aceste trei ateliere de olari, analizându-le după tipuri de vase, motive ornamentale și tehnici de pictură, împreună cu o scurtă analiză tipologică.

Budapesta-Gellerthegy:

Pe versanții sudici și sud-estici ai oppidumului La Tene târziu au fost descoperite rămășițele a 6 cuptoare de ceramică. Lângă unul dintre aceste cuptoare, într-o groapă cu resturi au fost găsite fragmente de vase cu defecte de ardere (defecte de glazură). Următoarele tipuri de vase și motive ornamentale apar în ansamblul de ceramică pictată al oppidumului:

Bol de tip La Tène târziu, al cărui interior și margine sunt pictate în roșu (Pl. 1/1).

Bol sferic adânc, cu suprafață acoperită cu alb. Este decorat cu două benzi înguste, pictate în roșu, care mărginesc un câmp alb-gălbui mai lat, care conține un model geometric de culoare sepia (o combinație de tablă de șah, mănunchiuri verticale și linii ondulate, precum și un motiv de scară). (Pl. 1/3).

Vas ovoid, cu pereți subțiri. Este ornamentat cu o bandă lată, pictată în roșu, sub margine, în timp ce părțile inferioare sunt decorate cu fascicule verticale de linii drepte și ondulate, acoperite cu o pastă alb-rozalie (Pl. 1/6).

Vas ovoid, cu pereți subțiri și suprafață externă despicată cu roșu (Pl. 1/5).

Urna cu margine exterioară (fragmentată), decorată cu o bandă pictată în roșu sub margine (Pl. 1/2).

Borcan în formă de sticlă cu gât îngust; cea mai mare parte (patru cincimi) din suprafața sa este acoperită cu o lamă roșu deschis, cu benzi orizontale, alb-gălbui, înguste. Există o linie roșie, ondulată, în fiecare bandă. Atât lama albă, cât și cea roșie sunt strălucitoare și de foarte bună calitate. (Pl. 1/4; 5/9).

Decorațiuni:

model de plasă pictat în alb pe o suprafață acoperită cu roșu, în panouri triunghiulare sau rombice (Pl. 1/8).

bandă orizontală pictată în alb care acoperă un motiv de scară pe o suprafață acoperită cu roșu, cu fascicule de linii verticale și oblice incizate (Pl. 1/9).

decor constând din romburi maro închis cu model de grilă și mănunchiuri orizontale și verticale acoperite cu engobeșt roșu strălucitor (Pl. 1/7).

Bandă orizontală lată, strălucitoare, cu îndoire roșie, care acoperă linii verticale pictate în sepia. Banda cu îndoire roșie este mărginită de dungi înguste, pictate în alb (Pl. 1/10).

Decor sepia gri-negru pe suprafață acoperită cu roșu și vopsea albă: este alcătuit din fascicule verticale și în zig-zag. (Pl. 1/11; 5/5).

Budapesta - Tabdn și Băile Racz

Sub Dealul Gellert, pe ambele maluri ale unui pârâu care se varsă în Dunăre, au fost găsite rămășițele a două cuptoare de olărit, gropile lor de dărâmături și material brut de grafit, într-o vastă așezare La Tene. Lângă cuptorul de olărit, pe malul nordic al pârâului, au fost găsite 20-25 de gropi de dărâmături cu fragmente de vase care prezentau defecte de ardere în interiorul lor. Pe baza acestora, este posibil să fi existat încă 4 cuptoare de olărit pe o rază de 50 m (Bonis 1969, 26, 43, 83, 99, 212; Maraz 2009, 106, 122).

Tipuri de vase și decorațiuni ale acestei manufacturi de ceramică:

Vas mare, de formă ovoidală. Cele două treimi superioare ale suprafeței sale, de culoare maro deschis la culoare, sunt acoperite cu dungi roșii, în alb. Modelul geometric de culoare sepia este acoperit de îngobotitul alb. Cu semnul olarului imprimat cu pietre prețioase (Pl. 2/20; 4/3; Bonis 1969, Abb. 30/1, Taf. XVIII; XIX/3).

Vas fragmentar de același tip; diferă doar modelele geometrice gri deschis (Pl. 2/19; Maraz 2009, Abb. 8).

Vas mare, de formă ovoidală; suprafața sa este de culoare brun deschis, piele-lustruită. Trei sferturi din suprafața sa sunt acoperite cu dungi orizontale pictate în roșu (Pl. 2/18, Pl. 4/4; Bonis 1969, Abb. 30/2).

Borcan de formă ovală, cu gât scurt și margine exterioară; decorațiunea sa constă din benzi orizontale de slip roșu și alb (Pl. 2/2; Bonis 1969, Abb. 30/3).

Borcan în formă de sticlă cu gât îngust; este acoperit cu un strat subțire de lut negru lustruit, decorat cu benzi albe pictate orizontal (Pl. 2/4).

Vas cu gât îngust și umeri rotunzi, cu margine plată, exterioară; suprafața este alb-rozalie, acoperită cu dungi late și înguste, pictate în roșu (Pl. 2/17; 5/4).

Borcan cu gât îngust și umeri rotunzi; suprafața brun-gălbuie este decorată cu dungi de vopsea roșie poroasă de calitate slabă (Pl. 2/3).

Vas cu umeri rotunzi și margine plată, exterioară; gâtul și marginea sunt pictate în roșu (Pl. 2/5).

Borcan cu gât îngust și umeri rotunzi; marginea și gâtul sunt pictate în roșu, corpul este decorat cu mănunchiuri de linii drepte și ondulate pictate în roșu (Pl. 2/1; V/3); Borcan mai mic, de tip similar, dar cu o lamelă albă (Pl. 2/6).

Capac cu profil ascuțit; suprafața sa este acoperită cu o slipă dură, roșu închis (Pl. 2/8).

Bol puțin adânc cu profil la fel de ascuțit, cu dungi înguste de slip alb și roșu pe laterale (Pl. 2/9).

Fragment de vas sferic mic; decorațiunea pictată este alcătuită din panouri alb-cenușii, cu linii albe ondulate. Panourile sunt mărginite de linii înguste de culoare sepia ((Pl. 2/10; 5/2).

Bol mic de formă sferică, cu exteriorul decorat cu dungi roșii și albe (Pl. 2/7).

Bol sferic; cele trei sferturi superioare sunt decorate cu dungi roșii și albe (Pl. 2/10; 5/8).

Borcan sferic (în formă de lalea); trei sferturi din partea superioară sunt acoperite cu o slip dur, roșu-maroniu, lucios (Pl. 2/11; Hunyady 1942, Taf. XCV/8; Bonis 1969, Abb. 23/27).

Bol sferic cu margine pictată în roșu și fund imprimat în formă de omfal. Decorul său pictat în roșu este format din panouri cu motiv de scară, romburi, mănunchiuri verticale și model de tablă de șah (Pl. 2/14; Maraz 2009, Abb. 5/9).

Bol sferic de formă adâncită; marginea și peretele său sunt acoperite cu o lamelă strălucitoare, de culoare roșu-portocaliu, cu o dungă orizontală, îngustă, pictată în alb sub margine (Pl. 2/12; Bonis 1969, Abb. 30/17, Taf. XIX/1).

Bol sferic de formă depresivă, cu fund imprimat asemănător unui omfal; decorațiunea constă din dungi înguste orizontale, pictate în roșu, sub margine și pe burtă, cu o linie ondulată subțire, pictată în roșu, între ele, pe suprafața albă (Pl. 2/15; Maraz 2009, Abb. 6/13).

Bol sferic mare, de formă depresivă, cu fund imprimat asemănător unui omfal; suprafața sa este acoperită cu alb deasupra liniei abdominale. Slipul alb este mărginit de dungi orizontale, subțiri, portocalii-roșii (Pl. 2/16; Hunyady 1942, Taf. XCV/10; Bonis 1969, Abb. 30/16, Taf. XIX/2).

Decorațiuni:

benzi roșii și albe

linie ondulată, adică dungi subțiri ondulate, pictate în alb (Pl. 2/21; 5/6)

lamelă roșie, roșu-închis, roșu-sepia care acoperă întreaga suprafață sau cele trei sferturi superioare ale acesteia

o combinație de motive geometrice (rombe cu model de plasă, triunghiuri și motiv de scară)

motive care imită forme de semilună și frunze de palmier

fascicule verticale sau înclinate de linii drepte și ondulate

Budapesta-Bekdsmegyer

La nord de Dealul Gellert, la aproximativ 15 km de acesta, o așezare târzie La Tene cu producție de ceramică a fost construită pe o movilă de loess și nisip (fostă insulă în lunca inundabilă) pe malul drept al Dunării. O parte semnificativă a ansamblului său de ceramică pictată (Pl. 4/1-2) provine dintr-un cuptor de ceramică bipartit și groapa de steril de lângă acesta (Nagy 1942b), precum și dintr-o altă groapă aparținând unui alt cuptor aflat la o oarecare distanță (Nagy 1959).

Bol sferic cu fund imprimat de tip omfalos; decorat de la margine până la linia abdominală cu dungi subțiri pictate în roșu și alb, alternând cu părți nepictate (Pl. 3/1-2; 5/7).

Boluri sferice cu suprafață acoperită cu roșu sau roșu-maroniu deasupra liniei abdominale (Pl. 3/3-4; 4/1).

Borcan cu umeri rotunzi și margine evazată; partea inferioară este îngobită cu roșu (Pl. 3/10; 4/1).

Urna mare, fragmentară, de formă similară; gâtul este vopsit în alb. Corpul său este decorat cu o dungă roșie subțire și o bandă lată vopsită în alb (Pl. 3/5-6).

Borcan de formă ovală cu margine evazată; decorațiunea sa constă în dungi late, alternate, pictate în roșu și alb (Pl. 3/9; 4/1).

Vas mare cu margine evazată și gât îngust (fragmentar); cu dungi alternante negre și roșii pe gât (Pl. 3/7).

Vas mare cu corp oval și margine curbată; suprafața sa de culoare maro-piele este decorată cu benzi orizontale pictate în roșu.

Vas în formă de sticlă, cu o pată roșie de defect de ardere pe suprafața neagră. Decorul constă din motive geometrice de scară, un mănunchi de linii ondulate, romburi cu model de plasă și linii ondulate orizontal (Pl. 3/12; 4/1).

Borcan de formă ovală cu gură largă; suprafața este acoperită cu slip roșu închis, lustruit. Decorul de sub gât constă dintr-o linie în zig-zag lustruită pe suprafața neșlefuită, mărginită de fascicule de linii orizontale lustruite (Pl. 3/11).

Bol sau farfurie cu margine îngroșată, larg curbată spre exterior; suprafața este șlefuită cu roșu și lustruită (Pl. 3/8; 4/1).

Decorațiuni:

dungi pictate în roșu-alb și negru-alb

o combinație de motive geometrice

suprafață lucioasă și decolorată

Cele două ansambluri ceramice ale așezărilor olari de pe Dealul Gellert și din Tabdn sunt aproximativ similare în ceea ce privește formele vaselor, motivele decorative și metodele de pictură, în ciuda diferențelor de proporții. Motivele geometrice ale decorațiunii pictate sunt, în multe cazuri, lustruite sau incizate pe vase fine, gri, nevopsite, ca ornament lustruit sau incizat (Bonis 1969, Abb, 18/6,13; 50/5; Maraz 2009, Abb. 4/4; 9/32). Ceramica pictată a celei de-a treia așezări, Bekdsmegyer, este oarecum diferită de cea a primelor două. Toate obiectele ceramice pictate, însă, pot fi considerate „nou-venite” în zonă, atât datorită formei, cât și ornamentației lor. Cu toate acestea, ele au fost cu siguranță produse local, nu importate. Originea lor se află în aceeași zonă ca și cea a ceramicii fine gri, deoarece printre formele de vase din ceramica pictată le găsim pe aceleași care alcătuiesc setul de forme din ceramica gri.

Forme de bază:

borcan de formă ovală

vas în formă de sticlă cu gât îngust

borcan cu gât îngust și margine evazată

bol sferic

bol de tip La Tène târziu

capac

cupă cilindrică

bol, alunecat cu lut, imitație

borcan mare, alunecat cu lut, imitație

Această ceramică pictată din perioada târzie La Tene poate fi pusă în legătură cu eraviscii. Decorul său constă doar din motive geometrice, spre deosebire de ceramica din zonele occidentale, decorată în mare parte cu modele vegetale și zoomorfe, alături de elemente geometrice, de exemplu în Franța (Perichon 1991; Guichard et al. 1991). Formele ceramice sunt, de asemenea, diferite (Barral 2002; Barral-Huet 2006). Prin urmare, este mai puţin probabil ca originile materialului budapestan găsit în zona Budapestei să se afle în teritoriile galice. Judecând după aceste fapte, originile galice ale materialului nostru budapestan cu greu ar putea fi presupuse.

Originea ceramicii pictate din Eravisci

L. Nagy a fost cel care, lucrând la materialul provenit din cuptorul de olărit descoperit la Budapesta-Bekdsmegyer în 1936, a descris pentru prima dată ceramica pictată târzie La Tene găsită în zona Cotului Dunării și a Budapestei și a investigat originile acesteia. Indicând un ansamblu similar descoperit în Elveția, el atribuie răspândirea ceramicii pictate în zona Dunării de Mijloc legăturii cu teritoriile celtice occidentale și rolului de intermediar jucat de Bon, subliniind în mod special importanța orașului Stradonice în Republica Cehă (Nagy 1942a, 165).

Familiarizat cu ansamblurile din săpăturile din 1935-1941 de la Budapesta, Bekasmegyer, Dealul Gellert și Tabdn, A. Alfoldi a atribuit apariția ceramicii pictate în zona Budapestei impactului cultural galic și a datat-o în anii 70-60 î.Hr., pe baza monedelor bătute de boii și eravisci. El a presupus că ceramica pictată a fost adusă la Budapesta-Bekasmegyer de către negustorii boii și că a fost posibil fabricată de olarii lor din acel loc în timpul supremației boii (Alfoldi 1942, 143-144, 148-152).

Lucrările lui E. Bonis privind originile și periodizarea ceramicii pictate celtice târzii, precum și analiza detaliată a acesteia, s-au bazat pe ansamblul recuperat în timpul săpăturilor de pe

Dealul Gellert și de la Tabdn în perioada 1935-1950 (Bonis 1969, 167-174). Pe baza rezultatelor sale, M. Szabo și-a rezumat opinia despre ceramica târzie La Tene (Szabo 1991). La fel ca L. Nagy, £. Bonis a plasat originile ceramicii pictate în zona de-a lungul liniei așezărilor de la Mont Beauvray/Bibracte, Windisch/Vindonissa, Basel, Baden (Kanton Aargau) și Stradonice. În același timp, ea a considerat că ceramica pictată din Iberia și Franța, din Văile Ronului și Loarei, este importantă în acest sens, în principal datorită formei sferice a vasului și variațiilor sau precedentelor motivului patrulater cu model de rețea, care a apărut și în ansamblurile din acele zone. Ea a căutat analogii în principal cu decorațiunea, care a servit și drept bază pentru periodizarea materialului de pe Dealul Gellert și Tabdn.

De atunci, săpăturile arheologice au continuat în toate cele trei situri din Budapesta, oferind informații atât despre ceramica pictată, cât și despre cea fină lucrată la roată (Nagy 1959; Barral 1998; Maraz 2009). Cercetarea și publicarea materialelor provenite din așezările celtice târzii din zona Dunării Mijlocie a dus, de asemenea, la descoperirea unui material arheologic semnificativ, motiv pentru care sunt justificate explorări suplimentare în domeniul ceramicii pictate.

Cele mai apropiate analogii cu ceramica pictată a lui Eravisci au fost găsite pe teritoriul central al tribului Azali, în Esztergom, unde dungile roșii și albe și negre și alb-negre erau cel mai des folosite ca decorațiune (Kelemen 2002, 40-41, pl. III/9-15). Chiar și replica aproape identică a celor două vase fragmentate de la Budapesta-Tabdn (Pl. 2/10,21; 5/2,6) este cunoscută de pe Dealul Castelului din Esztergom (Kemenczei-Szabo 1998, 86, Kat. 218-219). Cinci cuptoare de olărit au fost excavate în așezarea olarilor de sub Dealul Castelului din Esztergom, dar nimic nu a indicat că și ceramică pictată ar fi fost produsă în această așezare. Prin urmare, este posibil ca vasele pictate să fi fost importate acolo. Ceramica gri este însă identică cu materialul găsit pe teritoriul tribal Eravisci, însă anumite forme de vase și motive decorative lipsesc din ansamblul ceramic al Azalilor (Kelemen 1987, 182-184, pl. 1/9-12; II; III/9, 11; IV/10; V; VII-VIII; Kelemen 1999, 101-102; Kelemen-Merczi 2002, 40-41,1-IX. t.). Sursele scrise ne spun că cele două triburi celtice au ajuns la Cotul Dunării în același timp și, judecând după fabricarea ceramicii lor, acestea sunt probabil de origine similară.

Formele de bază și motivele decorative ale ceramicii pictate de pe teritoriul locuit de tribul Boii în epoca târzie La Tene, în Slovacia și Moravia de Sud, prezintă, de asemenea, o mare asemănare cu materialul din zona Budapestei. Același lucru se poate spune despre ceramica fină gri și vasele de gătit și depozitare (Zachar-Rexa 1988, Abb. 18; Cambal 2004, Tab. LXXVII-LXXVIII; Cambal et al. 2012). Ceramica cu decorațiuni geometrice similare, ansamblul tipic al acelui sit, a apărut în principal în centrul tribal, oppidumul din Pozsony/Bratislava și așezările din apropiere. De asemenea, vasele decorate cu benzi pictate în roșu și alb și dungi înguste apar în număr mare în materialul așezărilor târzii La Tene din Republica Cehă. Aspectul acestor vase a fost datat în perioada LT C2. Acestea au fost folosite în continuare în epoca romană, adică în perioada imperială timpurie (Holodnak 1991, 327-328, Abb. 7). £. Bonis a atras deja atenția asupra materialului ceramic pictat cu

același decor, descoperit la siturile Stradonice și Stare Hradisko din Republica Cehă (Bonis 1969, 170—172).

În materialul La Tene târziu găsit la Oberleiserberg, la nord-vest de Viena, ceramica pictată cu benzi roșii și albe este reprezentată în cantități mai mari, în timp ce numărul vaselor ornamentate cu motive geometrice (mănunchiuri de linii ondulate, model de plasă) este semnificativ mai mic (Kern 1996, 388, Abb. 4). Ceramică ornamentată în același stil a fost găsită lângă Linz, într-o așezare de câmpie (Gruber 2007, 178, Abb. 12).

Continuând spre vest de-a lungul Dunării, materialul ceramic Eravisci - în ceea ce privește formele vaselor și motivele ornamentale - prezintă analogii în mare parte cu materialul din Manching, Bavaria (Maier 1961, 361-362, Beilage 4,5; Maier 1970, Taf. 1,3,5,8,16,19-20,35-37,40,68,92). Pictura roșie care acoperă cele trei sferturi superioare apare și pe vasele în formă de sticlă găsite acolo (Maier https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro).

1970, Taf. 93). Cea mai apropiată analogie a decorării unui vas de formă ovală din așezarea de olărit din Budapesta-Tabän, Băile Räcz (Pl. 2/19), un motiv constând din perechi de semiluni (sau perechi de pelte) pictate în sepia pe un câmp alb, este cunoscută și din Manching: acestea sunt „cele mai originale, individuale creații ale manufacturilor de olărit din Manching” (Maier 1970, 59-60, Taf. 89/1232).

Analogii ale bolurilor sferice cu dungi pictate și linii ondulate au fost găsite nu numai în Manching, ci și în Bem-Engehalbinsel (Müller 1991, 524). Forma de bază în sine apare în număr mare în Manching, dar acestea au fost realizate din perioada târzie a Republicii Romane până la începutul perioadei augustine. O replică a decorațiunii de pe vasul pictat de pe Dealul Tabän sau Gellert (Pl. 1/3 și 2/14) este cunoscută și din Manching (Maier 1970, 37,198, Taf. 40/792, Tabelle 1).

O serie de analogii apropiate și îndepărtate ale bolurilor sferice, vaselor de formă ovală, decorului pictat cu dungi roșii și albe și fasciculelor verticale de linii ondulate provin din oppida și așezările de pe teritoriul helvetian al Elveției: Basel-Gasfabrik (Furger-Gunti-Berger 1980, 31, Taf. 94), Basel-Münsterhügel (Furger-Gunti 1979, Taf. 97-99, 102), Bern-Engehalbinsel (Tschumi 1950, 258-259, Taf. XXXIII; Müller 1991, 524-525). Câteva vase similare ceramicii pictate de la Manching, cu ornamentații atât florale, cât și geometrice, au fost găsite pe Platoul Elvețian (Yverdon-les-Bains). Vase în formă de butoi, decorate cu dungi subțiri și fascicule verticale de linii, sunt cunoscute și de aici. Vase similare, dar de formă ovală, au fost publicate de la situl FellbachSchmieden (Baden-Württemberg) (Curdy-Klausener 1985, fig. 7,9-10; Kaenel 1991,241, fig. 1-2). Este important de subliniat faptul că analogiile formale ale vaselor de formă ovală găsite pe Dealul Budapesta-Gellert (Pl. 1/5-6) și Tabän sunt cunoscute exclusiv din siturile elvețiene enumerate mai sus, cu excepția celui de la Manching.

Vasele de lut roșu cu suprafețe lustruite și fragmentele acestora, descoperite în așezarea olarilor de la Bekäsmegyer și care nu apar în alte situri Eravisci, constituie un grup separat de ceramică pictată. Materialul de pe Dealul Gellert nu are deloc această lut roșiatică

lustruită. La așezarea Tabän, aceasta a fost găsită în gropile din faza finală a așezării, ca un strat roșu care înlocuiește pictura roșie de pe fragmentele de margini de oală. Această metodă de colorare în loc de pictare a fost aplicată pe o formă tipologic nouă în Bekäsmegyer. Bolul (Pl. 3/8; 4/2a-b) este o imitație a terra sigillata de tip Consp.39/Drag 36.

Bolurile sigillata de tip Consp.39 au apărut în zona Dunării în epoca Flaviana și pot fi datate în a doua jumătate a secolului I d.Hr. și prima jumătate a secolului al II-lea (Consr 120). Deși în număr mic, acestea pot fi găsite la așezarea celtică Budaörs, care a supraviețuit până în epoca romană (Gabler 2005, 171), precum și la așezarea indigenă Päty, creată după cucerirea romană (Gabler 2007, 239, 271). Aceste boluri sigillata de origine italiană și sud-galică au fost găsite și la canabae (orașe militare) aparținând castrului militar de la Aquincum, datând din epoca flaviană, și la așezările olăritului din jur. Acestea au fost datate în epoca lui Vespasian și Traian (Vamos 2002, 19-20, 35, 17. kep/4-5; Lebegyev-Marton 2003, 125-126, 137, 3. kep/2-3, 8. kep/5; Härshegyi-Vämos 2007, 158). Imitațiile lor au fost realizate în așezările de ceramică celtică târzie de la Bekäsmegyer (în ultimii ani ai așezării) și, de asemenea, în alte părți. Imitații identice cu acestea apar și în materialul vicusului roman de la Albertfalva (Szirmai 1999, 165, 31. kep; Aqu.Latv. 2009, Kat. 273) și printre descoperirile datate în cea mai veche perioadă a atelierului de ceramică militară al canabae de la Aquincum (Vamos 2012, 402, fig. 6/18-24; Vamos 2014, 150, 155-156, 9. kep). Acestea din urmă sunt aproape complet identice cu piesa găsită la așezarea celtică de la Bekäsmegyer. Imitații ale bolului sigillata de tip Consp. 39/Drag 36 sunt cunoscute și din materialul ceramic fin gri indigen, datând din perioada romană, găsit în situri austriece (Lamm, 2012, 346-347, Abb. 6).

Borcanul din lut roșu șlefuit și șlefuit (Pl. 3/11) este o imitație simplă a vasului pictat în roșu, găsit în așezarea construită lângă cea mai veche tabără militară din Budapesta - Viziväros, și care poate fi datat în a doua jumătate a secolului I d.Hr. (Aqu.Latv. 2009, Kat. 270). O imitație a acestui vas și a decorațiunii sale, provenită din obiectele romane găsite în așezarea Budaörs, a fost publicată și ea (Ottomänyi 2005, Abb. 5/1).

Pe baza datelor enumerate mai sus despre ceramica pictată Eravisci, legătura dintre această fabricație de ceramică pictată și ceramica Boii din sud-vestul Slovaciei și sudul Moraviei nu poate fi negată. Majoritatea formelor vaselor și motivelor decorative sunt aceleași în ambele teritorii tribale, de la centrul Boii (la Pozsony/Bratislava, secolul I î.Hr.) până în partea de vest a

În Republica Cehă, materialul arheologic prezintă o serie de asemănări. Prin urmare, este evident că sosirea eraviscilor (probabil împreună cu azalții) în zona Dunării a fost rezultatul unor evenimente istorice legate de migrația și ocupația boiilor.

Cu toate acestea, este important de subliniat faptul că o serie de forme de vase și o parte din motivele decorative din ceramica pictată eravisci (și ceramica fină nepictată), în special combinația de motive geometrice (Pl. 1/11, 18-21; 2/1), lipsesc din materialul ceramic boii. Cu toate acestea, aceste motive sunt cunoscute din numeroase situri din Elveția și sudul

Germaniei. Este evident că ceramica eravisci este legată de cultura La Tene târzie din aceste zone occidentale, iar apariția sa la Cotul Dunării este, într-un fel, legată și de migrația și mișcarea triburilor celtice și a fragmentelor acestora în acea zonă.

Evenimente istorice și surse scrise

Numele tribului Eravisci apare în izvoarele istorice scrise antice ca Aravisci (Tac. Germ. 28; Ptol. II 15,2) și Eravisci (Plin. NH III. 148). În inscripțiile ulterioare secolului al II-lea, pe monedele lor există doar Eravisci și RAVIS(CI), IRAVISCI.

Chestiunea originii și identității lor etnice a fost cauza multor presupuneri și dezbateri în literatura de istorie antică, deoarece Tacitus i-a menționat împreună cu helveții și boii (Germ. 28): „...țara dintre pădurea hercinică și râurile Rin și Moenus, și ceea ce se află dincolo de ea, era ocupată respectiv de helveții și boii, ambele triburi ale Galiei. Numele Boiemum încă supraviețuiește, marcând vechea tradiție a locului, deși populația s-a schimbat. Dacă însă araviscii au migrat în Pannonia din osi, o rasă germană, sau dacă osi au venit din aravisci în Germania, deoarece ambele națiuni păstrează încă aceeași limbă, instituții și obiceiuri, este o chestiune îndoielnică; căci, fiind odinioară la fel de săraci și la fel de liberi, ambele maluri aveau aceleași atracții, aceleași dezavantaje."

Conform unor interpretări, formulate pe baza datelor obținute de bătutul monedei de către eravisci, eravisci s-au mutat de pe malul stâng al Dunării (valea Ipoly) pe cel stâng în jurul anilor 80-70 î.Hr., sau cel mai târziu în anul 60 î.Hr., sub presiunea boilor (Gohl 1902, 39; Alfoldi 1942, 148-151). Conform unei alte idei, teritoriul originar al eraviscilor nu este valea Ipoly, ci zona Lajta, zona de graniță a ceea ce avea să devină Pannonia și Noricum, din care boii i-au alungat (Fitz 1958, 397-398, 402). A. Mocsy considera descrierea lui Tacitus drept speculație etnografică; în opinia sa, eravisci au ajuns în Pannonia împreună cu boii în jurul sfârșitului secolului al II-lea î.Hr. (Mocsy 1962a, 528-533; Mocsy 1962b, 17; Mocsy 1968).

Descoperirile arheologice oferă informații despre viața de după colonizare a tribului celtic târziu La Tene; expansiunea militară și cuceririle romane au pus capăt independenței lor. Ocupația romană a părții de nord-est a Transdanubiei a început în jurul mijlocului secolului I î.Hr. Prima tabără claudiană ala-a fost construită în zona Vizivdros din Budapesta în această perioadă, lângă oppidumul central al eraviscilor, și a supraviețuit până la sfârșitul secolului. Prima tabără auxiliară a fost construită în anul 73 d.Hr. în Obuda-Aquincum, la nord de prima tabără. În jurul anului 89 d.Hr., tabăra legionară permanentă din piatră a fost construită pe locul anteriorului castru din lemn. Legio II adiutrix a fost staționată în această tabără legionară (Toth-Vekony 1970; Kerdo 1998; Nemeth-Kerdo 1986; Nemeth 1994; Gabler 1999). Independența populațiilor celtice a luat sfârșit odată cu crearea limesului de-a lungul Dunării, acestea fiind transportate în teritorii mai îndepărtate de zona lor de locuire inițială.

Limitele cronologice ale perioadei La Tene târzii

Bonis a definit cronologia ceramicii pictate de la Gellert-Hill și Tabdn pe baza celui mai nou material din cele mai apropiate analogii ale acestora, ansamblurile de la Manching, Basel,

Vindonissa și Hrazany. În opinia sa, producția și utilizarea ceramicii pictate în roșu și alb de la Budapesta pot fi datate în a doua jumătate a secolului I î.Hr., dar aceasta era încă în uz la mijlocul secolului I d.Hr. Ea a plasat perioada de glorie a fabricării ceramicii pictate în ambele așezări în ultimele decenii ale secolului I î.Hr. (Bonis 1969, 172, 230).

Studiile slovace datează apariția boilor în sud-vestul Slovaciei (adică deplasarea lor spre sud din teritoriul ceh) la începutul perioadei LT D2 (70/67-64/63 î.Hr.), iar prezența ceramicii pictate a fost datată în perioada de la sfârșitul perioadei LT C2 până la https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cronologia perioadei La Tene târzii pe teritoriul tribal al Eraviscilor | 129 durata perioadelor LT DI și LT D2 (Zachar-Rexa 1988, Abb. 18; Cambal 2004, 64, 66-68, Tab. XXXIV; XXXVII; LII, Tab. LXVIII-LXX; Cambal-Gregor 2008,108). Data relativă și absolută a construirii oppidumului de pe Dealul Bratislava-Cast/e a fost plasată la încheierea perioadei LT C2 și la începutul perioadelor LT C2-LT DI, cu perioada sa de glorie datată în perioada de după sosirea boiilor (70/69-64/63 î.Hr.) din teritoriul ceh (Zachar-Rexa 1988, 68-70; Cambal 2014, 43). Imitația bolurilor sferice cu dungi orizontale roșii și albe de la Budapest-Tabdn și Bekasmegyer (Pl. 2/13 3/1-2; 5/7-8), descoperită în sud-vestul Slovaciei, a fost datată în perioada LT DI (Zachar 1977, 57, obr. 3/1).

Majoritatea analogiilor formelor și decorațiunilor vaselor pictate din zona locuită de eravisci au fost găsite în oppidumul Manching. Ceramica pictată a acestui oppidum din Vindelici a fost analizată de E. Mayer. Judecând după formele vaselor, el presupune că această ceramică aparține unui grup estic diferit de cel vestic, care conține siturile din Elveția și Franța, dar strâns înrudit cu materialul din Austria și Boemia, în special în ceea ce privește modelele geometrice de decor (Maier 1961, 361-363, Beilage 4-5). Ceramica din Franța și Elveția a fost împărțită cronologic în două orizonturi: Mayer presupune că descoperirile de la Manching au fost folosite în perioada mai tânără, „Roanne”. Prezența bolului sferic („bol Roanne”) a servit drept bază principală pentru distincția orizontului Roanne. Această formă de vas, atât pictată, cât și nepictată, poate fi adesea găsită printre produsele atelierelor de olari și din Budapesta. Acest orizont „Roanne” a fost datat în perioada de la sfârșitul Republicii până la domnia lui Augustus (Maier 1970, 101-129, 134, 145, Tabelle 1). În același timp, Mayer a atribuit siturile din Austria, Boemia, Slovacia și așezările din Budapesta unei zone de distribuție în care se pot găsi atât ceramica pictată mai veche, cât și cea mai recentă (Maier 1970, 155-163).

Săpăturile din 1984 de la Manching au scos la iveală un ansamblu semnificativ de materiale La Tene târzii, din care putem afirma că ceramica pictată a fost folosită în Manching încă din perioada LT C2 (Lorenz 1991, 253-254, 261).

Săpăturile ulterioare de pe Platoul Elvețian au indicat, de asemenea, apariția ceramicii pictate în perioada La Tene mijlocie: la situl Yverdon-les-Bains, descoperirile de ceramică pictată au fost datate conform datelor dendrocronologice ale materialului lemnos din același sit în 173/172 î.Hr. și 161-158 î.Hr. Analogiile ceramicii pictate din acest sit de la Manching și Fellbach (Baden-Württemberg) sunt datate în perioada LT C2 sau LT DI

(Curdy-Klausener 1985, 240; Kaenel 1991, 241-243). Vasele de formă butoi și ovală de la Yverdon-les-Bains și motivele decorative sunt analogii bune pentru o parte semnificativă a ceramicii pictate găsite la Budapesta.

În oppida Basel-Münsterhügel și Basel-Gasfabrik, apariția ceramicii pictate a fost datată la sfârșitul perioadei La Tene mijlocii și începutul perioadei La Tene târzii. Materialul găsit la Gasfabrik indică o legătură cu perioada La Tene mijlocie. Sfârșitul acestui oppidum a fost datat în anul 58 î.Hr., bazându-se pe evenimente istorice. Începutul oppidumului de la Münsterhügel a fost la mijlocul secolului I î.Hr., iar oppidumul funcționa încă în timpul lui Augustus, dar analiza arheologică nu este potrivită pentru a oferi date cronologice aici (Furger-Gunti 1979, 87,117-129).

Începuturile așezării Bern-Engehalbinsel pot fi plasate în secolul al II-lea î.Hr., iar evenimentele istorice indică faptul că aceasta a fost reconstruită la mijlocul secolului I î.Hr., după ce primul oppidum a fost distrus (Müller-Beck-Ettlinger 1964, 132-137).

Întrucât schimbările formelor și stilurilor pot fi doar schițate în linii mari, o cronologie detaliată a ceramicii nu a fost finalizată până în prezent. În general, se poate presupune că cele mai vechi exemplare de ceramică pictată din zona Eravisci aparțin perioadei de după sfârșitul LT C2 și începutul LT DI. Vasele cu motive decorative dispuse vertical ar fi putut fi cele mai vechi (Pl. 1/6-7,11; 3/9; 4/1; 5/5). Vasele cu decorul constând predominant din fascicule verticale de linii au cea mai mare asemănare cu formele și decorațiunile tipurilor orizontului mai vechi (Enserune) (Maier 1970, 81-88., Abb. 1/4; 2/2; Guichard et al. 1991, 217-219, fig. 8/2).

Pe baza dovezilor enumerate mai sus, începutul perioadei târzii La Tene Eravisci poate fi atribuit perioadei de tranziție LT D1/D2, sfârșitul secolului I î.Hr.

Analiza ceramicii pictate nu poate fi singurul factor în definirea închiderii perioadei târzii La Tene pe teritoriul central al eraviscilor. Cu toate acestea, momentul închiderii poate fi stabilit mai mult sau mai puțin precis pe baza rezultatelor cercetărilor privind istoria așezărilor și a datelor factuale din

evenimente istorice cunoscute, și anume cucerirea romană, adică fazele ocupației militare (Maraz 2011, 251-254).

La 1,5-2 km nord de așezările celtice de la Budapesta-Gellerthegy și Tabdn, o tabără militară și vicusul aferent acesteia au fost construite în epoca claudiană, în ceea ce se numește astăzi Vizivdros. Mormintele de incinerare din cimitirul sudic al vicusului pot fi datate în secolul I d.Hr. Unele dintre obiectele funerare pot fi datate chiar din perioada în care traficul militar era cel mai intens, la sfârșitul domniei lui Claudius și în timpul domniei lui Nero (Hable 1999, 113). Unul dintre cele mai vechi morminte - la fel ca alte înmormântări - a fost săpat în material celtic mai vechi sau într-un strat devastat. Toate acestea indică faptul că cimitirul castrului a/a al lui Vizivdros a fost deschis (poate încă din timpul domniei lui Claudius) într-o zonă pe care coloniștii celtici indigeni o părăsiseră sau fuseseră forțați să o

abandoneze. Vicusul roman a supraviețuit taberei timpurii și plecării ala Hispanorum I (Kerdo 1998, 248).

Printre materialul ceramic provenit din gropi și gropi de depozitare excavate la așezarea romană construită pe locul unei așezări celtice târzii, la poalele sudice ale dealului Gellert, au fost găsite fragmente de boluri pictate în roșu, realizate într-unul dintre atelierele de olărit ale orașului militar Aquincum și datând din a doua jumătate a secolului I d.Hr. (Maraz 2011, 254).

Pe baza unei monede de bronz a lui Claudius (din anul 41 d.Hr.) și a fragmentelor unui bol provincial de tip Drag.37, ambele descoperite în groapa nr. 1935/5 (Bonis 1969, 14, 32, Abb. 18/17), putem data sfârșitul așezării Tabdn la mijlocul secolului I d.Hr.; această dată marchează și încheierea perioadei La Tene târzii (LT D3) în teritoriul central al eraviscilor, odată cu construirea castrului ala din Vizivdros.

Populația celtică și-a putut relua viața la 15-21 km nord de centrul tribal, în așezarea de olărit de la Bekdsmegyer și în așezările celtice învecinate (Ottomanyi 2009, 197) după ce au fost construite tabăra militară flaviană de la Aquincum (73 d.Hr.), canabae (orașul militar) și orașul civil. Pe baza unor tipuri de ceramici pictate fabricate în așezarea Bekdsmegyer și a ceramicii romane (fragmente de ulcior) găsite în același loc, populația târzie La Tene Eravisci și-a pierdut probabil independența în jurul sfârșitului secolului I d.Hr. Aceeași dată de închidere poate fi aplicată părții de sud a teritoriului tribal; așezările celtice de la Budapest-Nugyteteny (Szilas 2002) și Erd (Ottomanyi 2014, 80-81) au fost probabil lichidate în această perioadă, în timpul construirii limesului roman. După secolul I d.Hr., la vest de Dunăre, a mai rămas o singură așezare celtică extinsă care să trăiască netulburată: Budabrs (Ottomanyi 2005).

Referințe

1 Traducere în engleză: Agnes Ecsedy.

Hàrshegyi-Vàmos 2007 Hàrshegyi, P.-Vâmos, P., Rezultate noi pe un material vechi (Studii metodologice

Fig. 1. Triburi celtice și oppida lor centrală de-a lungul Dunării în secolul I î.Hr.

Fig. 2. Situri Late La Tene de pe teritoriul tribal Eravisci (după Maráz 2011, Fig. 1, MRT/7, Ottományi 2005, Abb. 1, Ottományi 2009, Fig. 14).

Fig. 3. Situri La Teñe târzii pe teritoriul tribal central al eraviscilor din Budapesta (conform Maráz 2011, Fig. 1).

Lista plăcilor

De ex. 1. Budapesta-Gellerthegy, ceramică pictată (1-2, 5-6, 11. după Barral 1998, fig. 35-36; 3. bazat pe: Bonis 1969, Abb. 99).

De ex. 2. Budapesta-Tabdn, Baia Rdcz, ceramică pictată (20. după Bonis 1969, Abb. 30).

De ex. 3. Budapesta-Bekasmegyer, ceramică pictată (12. după Nagy 1959).

pl. 4. Ceramica pictata tarziu La Tene. 1-2. Budapesta-Bekasmegyer; 3-4. Budapesta-Tabdn.

pl. 5. Ceramica pictata tarziu La Tene. 1-4, 6, 8. Budapesta-Tabdn; 5, 9. Budapesta-Gellerthegy; 7. Budapesta- Bekasmegyer.

Planșa 1. Budapesta-Gellerthegy, ceramică pictată (1-2, 5-6, 11. după Barral 1998, fig. 35-36; 3. bazat pe: Bonis 1969, Abb. 99).

Planșa 2. Budapesta-Tabdn, Baia Rdcz, ceramică pictată (20. după Bónis 1969, Abb. 30).

Planșa 3. Budapesta-Bekdsmegyer, ceramică pictată (12. după Nagy 1959).

Planșa 4. Ceramica pictată târziu La Tène. 1-2. Budapesta-Békdsmegy er, 3-4. Budapesta-Tabdn.

Planșa 5. Ceramica pictată târziu La Lène. 1-4, 6, 8. Budapesta- Tabàn; 5, 9. Budapesta-Gellérthegy; 7. Budapesta-Békdsmegy er.

PROBLEME PRIVIND SCHIMBAREA PERIOADELOR ȘI A RITURILOR

ÎN CIMITIRUL LATENE DE PE INSULA CSEPEL (BUDAPEST) Attila HORVATH M.

Muzeul de Istorie din Budapesta, Ungaria

horvath.m.attila@gmail.com

Cuvinte cheie: Budapesta, Csepel, LT B, LT C, cimitir, înhumări, incinerări, arme, broșe, mărgele din coral și amfore, cantare

Insula Csepel a fost întotdeauna o zonă bogată în descoperiri pe întreg teritoriul Budapestei, fapt dovedit și de aceste săpături. Pe baza rezultatelor săpăturilor anterioare efectuate de Muzeul de Istorie din Budapesta, era aproape de așteptat să se găsească diverse culturi din preistorie (culturile Baden, Bellbeaker, Nagyrev, Vatya și Urnfield sau perioada scitică) și din Evul Mediu timpuriu (perioada avariană și arpadiană timpurie) (Horvath et al. 2013). Cu toate acestea, descoperirile din LT BC, găsite până acum doar ca descoperiri izolate, au fost considerate o noutate.

Se știa, de asemenea, că se puteau găsi și descoperiri din perioada LT D a epocii fierului târziu. În partea de sud-vest a zonei excavate, au ieșit la iveală urmele unei așezări de tip rustic, cunoscută și de la granița cu Szigetszentmiklos (Hanny 1992, 241-276). Lângă mai multe fose septice au fost descoperite o parte dintr-o groapă și o construcție mare, aceasta

din urmă folosită, fără îndoială, ca atelier. Pe baza examinărilor preliminare, însă, se pare că așezarea și cimitirul nu au nicio legătură.

Săpăturile au început în iunie 2004, când Consiliul Local din Budapesta a decis construirea Stației Centrale de Epurare a Apelor Uzate în punctul nordic al Insulei Csepel (Pl. 1/1). În urma săpăturilor de sondaj (Horvath 2005, 177-185), am efectuat săpături de recuperare în zonă între 2006 și 2008, cu participarea lui A. Endrodi și B. Maraz de la Muzeul de Istorie din Budapesta, Departamentul de Preistorie și Perioada Migrațiilor (Horvath et al. 2007, 216-232; Horvath-Endrodi 2008, 200-202). Cele aproape 13 ha de suprafață excavată au scos la iveală un total de 900 de elemente arheologice și unități stratigrafice, chiar dacă umplutura avea o înălțime de 3,5-4 m în unele porțiuni, iar straturile inferioare fuseseră deranjate de mai multe ori.

Elementele aparținând perioadei LT BC au început să apară în timpul săpăturilor de sondaj din 2004, în partea estică a șanțului 4, deschis în treimea sudică a sitului. Acest sezon de săpături a rezultat într-un total de douăzeci de unități stratigrafice legate de cimitirul din epoca fierului târzie, numărul acestora ajungând la 107 în 2006 (Pl. 1/2). Mormintele au fost situate în zona nordică a unei insule terasate orientate mai mult sau mai puțin nord-est-sud-vest (Pl. 1/3), care s-a format pe câmpia inundabilă înaltă, ca urmare a secerii Dunării în Holocenul timpuriu (Schweitzer 1992, 9-13). Ar fi putut exista și alte morminte pe marginea vestică a cimitirului, care au fost distruse în epoca modernă, ceea ce este îngrijorător; cu toate acestea, pe baza caracteristicilor terenului și a amplasării elementelor, putem spune că situl a fost complet excavat.

Această lucrare își propune să demonstreze procesul de schimbare dintre perioada LT B și C din secolul al III-lea î.Hr., prin schimbările aduse bunurilor funerare, precum și obiceiurilor și ritualurilor funerare ale acestei comunități celtice de pe insula Csepel.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 141-164

Cheia pentru stabilirea cronologiei corecte a unui sit este determinarea numărului și tipurilor de descoperiri și obiecte, precum și sortarea lor în funcție de epoca lor. Nu este o sarcină ușoară în cazul acestora din urmă, în special pentru obiectele din perioada La Tene. Din cauza jafurilor contemporane de morminte și a altor mașinațiuni postume, majoritatea sunt deteriorate sau cel puțin deranjate. Pe lângă suprapunerea, care a fost înregistrată o singură dată, au fost documentate mai multe obiecte în care un singur element sau fragment indica fostul mormânt. Lipsa descoperirilor însoțitoare și a materialului antropologic a făcut, de asemenea, dificilă identificarea riturilor de înmormântare și a sexului decedatului. Lipsa oricăruia dintre acestea ar putea face ca orice afirmație statistică să fie incertă. Gropile funerare goale (simbolice sau complet jefuite) ar putea cauza incertitudini suplimentare. Am putea presupune legăturile cu cimitirul celtic doar pe baza locației, dimensiunii și formei lor. Numerele, în principal din cauza afilierii incerte a gropilor goale, sunt între 107 și 113.

Deși prelucrarea descoperirilor nu este încă finalizată, muzeul a înregistrat deja 8000 de obiecte și fragmente, dintre care peste o mie aparțin cimitirului La Tene. Pe baza tipologiei descoperirilor disponibile, putem presupune pe bună dreptate că descoperirile din cimitir au fost utilizate între perioadele LT Bl și Cl. În stadiul actual al procesului de excavare a materialului, se pare că printre caracteristici, 87 erau morminte (46 de înhumări, 20 incinerate, 21 puternic deranjate și cu rituri sau gen neidentificabil), 5 erau gropi funerare goale și au fost descoperite alte 7 unități stratigrafice. De asemenea, alte 8 descoperiri rătăcite au fost găsite între morminte, probabil împrăștiate în timpul jafurilor, însă acestea ar putea fi legate doar indirect între ele și de cimitirul celtic (Pl. 1/3).

Printre mormintele de înmormântare excavate și identificate, 33 au fost morminte de sex feminin, 9 de sex masculin, 4 de copii și 13 incerte, în timp ce în cazul celor incinerate raportul este 13-6-1-8. În unele cazuri, doar un fragment de ceramică sau un vas a rămas în mormânt, iar unele au fost atât de deteriorate din cauza jafurilor sau a tulburărilor din epoca modernă, încât chiar și identificarea riturilor funerare este incertă (Pl. 1/5).

În ceea ce privește distribuția pe sexe în întregul cimitir, și mai ales în cazul înhumărilor, numărul femeilor și copiilor printre cei înmormântați este cel mai mare. Acest procent de 59%, spre deosebire de 17% în cazul înmormântărilor masculine, este evident, chiar dacă pentru 24% din caracteristici nu putem discerne sexul decedatului în acest moment (PL 1/4). Numerele de mai sus ar putea fi modificate după examinarea antropologică completă a descoperirilor descoperite, a materialului antropologic și a cenușii, însă consider că există schimbări semnificative doar în raportul dintre mormintele femeilor și cele ale copiilor.

Pe baza ritului, înmormântările din cimitir pot fi împărțite în două grupe mai mari: înhumări și incinerări. Gropile funerare pentru înhumare erau în general orientate nord-sud. În ciuda diferențelor, majoritatea se apropie de direcția nordică. Majoritatea înmormântărilor masculine erau orientate aproape exact nord-sud, diferențe față de aceasta putând fi găsite doar în cazul înmormântărilor feminine. Majoritatea mormintelor divergente erau orientate nord-vest, deși în unele cazuri s-a observat și orientarea nord-est. Se pot găsi și morminte orientate est-vest, dar riturile nu sunt clare în aceste cazuri.

Formele mormintelor erau în general dreptunghiulare rotunjite, cu pereți verticali și fund drept. În unele cazuri, însă, am găsit gropi de formă ovală. Nu au fost descoperite urme de sicrie sau camere funerare, deși deplasarea distinctă a craniilor rămase (în spate sau lateral) confirmă clar că nu s-a pus pământ pe cadavru în timpul înmormântării. Acest lucru este sugerat și de un craniu susținut de piatră într-unul dintre morminte.

Decedatul (unde era posibilă determinarea) era întotdeauna așezat în mormânt pe spate. Brațele erau de obicei întinse de-a lungul corpului, dar în unele cazuri erau așezate pe pelvis sau încrucișate pe corp.

Pe lângă gropile funerare generale, simple, de formă dreptunghiulară, au fost găsite și rămășițele unui mormânt cu etanșare din piatră și ale unui altul, înconjurat de un șanț de împrejmuire de formă pătrată. Din păcate, ambele au fost jefuite, iar cel din urmă a fost

ulterior deranjat. Orientarea scheletelor a fost, de asemenea, variată. Pe lângă numărul mare de exemplare orientate nord-sud, au fost descoperite și multe exemplare sud-nord.

Pe baza descoperirilor, se pare că în cimitirul Csepel, mormintele de înmormântare orientate nord-sud ar putea fi datate în perioada LT B, în timp ce cele orientate sud-nord în perioada LT C. Este și mai interesant dacă luăm în considerare faptul că în epoca La Tene timpurie și mijlocie din Europa Centrală, orientarea sud-nord este dominantă în cazul riturilor de înmormântare. Mai mult, există câteva exemple de schimbări în orientarea înmormântărilor de înmormântare către nord-sud chiar în timpul tranziției dintre

Perioada LT B și C, găsite în cimitirele de la nord de Dunăre (Ramsl 2012, 185). Desigur, putem observa diferențe, ca în cazul mai multor morminte din Moravia (Cizmarova 2013) și nordul Italiei, de exemplu în Monte Bibele (Vitali 2003), unde orientarea mormintelor este în mare parte nord-sud. Deși utilizarea lor începe de obicei mai devreme decât cimitirul din Csepel, majoritatea pot fi datate în secolele VI-IV î.Hr. Desigur, și în aceste situri ar putea apărea morminte orientate sud-nord și est-vest, dar diferențele cronologice din aceste cimitire nu sunt la fel de proeminente ca în Csepel. Diferențele de orientare, însă, arată diferențele de cronologie în cazul cimitirului de pe insula Csepel.

Așa cum am menționat anterior, majoritatea mormintelor din cimitir sunt înhumări. Printre acestea, majoritatea sunt orientate nord-sud și este cert că cele mai vechi înmormântări se numără printre acestea. Descoperirile din aceste morminte pot fi datate fără îndoială în perioada LT B1-B2. Majoritatea mormintelor, așa cum am menționat în repetate rânduri, au fost jefuite sau au căzut victime ale agriculturii și altor lucrări în epocile următoare. Mai mult, schimbările nivelului apei subterane și substanțele chimice pătrunse în pământ din cauza umpluturilor din epoca modernă și-au pus amprenta atât asupra materialelor antropologice, cât și asupra altor obiecte funerare. Prin urmare, vechile înmormântări sunt adesea vag indicate de unele obiecte rămase în morminte.

Morminte de înmormântare feminine orientate spre NS

În cazul înmormântărilor feminine, defuncta era pusă în mormânt cu bijuterii, conform tradițiilor. Pe lângă torquese, fibule, brățări de la încheietura mâinii și de la gleznă, diversele mărgele au avut un rol important în îmbrăcămintea tradițională contemporană.

Mormântul 121

Nu am găsit ceramică sau obiecte din bronz în mormântul orientat nord-sud, care a fost deranjat parțial de săpăturile efectuate de animale, parțial de săpăturile din epoca modernă din partea de sud. Totuși, pe lângă puținele fragmente de fier (posibil fibule), au fost descoperite din mormânt peste 500 de mărgele diferite, inclusiv 404 mărgele de coral, care ar putea face parte dintr-un șnur, înfășurat strâns în jurul gâtului de mai multe ori. (Pl. 3/1)

Mormântul 607

Groapa funerară are o formă dreptunghiulară rotunjită, cu o orientare nord-nord-vest, sud-sud-est (340 până la 160 de grade). Scheletul era așezat drept și întins pe spate. Antebrațul drept era așezat pe piept, în timp ce antebrațul stâng era așezat pe pelvisul superior. Oasele părții stângi a toracelui și ale șoldului erau deteriorate, iar oasele picioarelor lipseau. Au fost găsite mărgele de coral și alte tipuri de sticlă în formă de amforă, fibule de bronz, fragmente dintr-o fibulă de fier și brațe de încheietură în jurul craniului. Lângă acestea a fost găsit un inel decorat cu cercuri concentrice de origine Hallstatt, perforate sau gravate, similar cu cel publicat de M. Dizdar (2015), găsit în Belisce, Croația (Pl. 3/2).

Mormântul 160

Aproape niciun os uman nu a mai rămas în mormântul aproape complet jefuit. Doar coralul împrăștiat, chihlimbarul, mărgelele opace (pastă de sticlă) și gresia, câțiva dinți și șapte brațe de încheietură din bronz in situ de pe oasele antebrațului indică faptul că mormântul a fost, de fapt, o înmormântare. Printre descoperiri s-au numărat un inel, un fragment de cuțit, o piatră de ascuțit și câteva fragmente ceramice mai mici. Cea mai semnificativă descoperire este însă, fără îndoială, perechea de fibule aparent in situ, legate de un lanț de bronz, găsită în locul unde a dispărut partea superioară a corpului. Fibulele cu cap de dragon sunt bine cunoscute, dar nu foarte frecvente în Bazinul Carpatic (Bozic 2015). În acest caz, fibula a fost găsită alături de rămășițele unei fibule de tip Altmark. Fibula de tip cap de dragon, care poate fi datată în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., putea fi de obicei găsită în perechi sau înlănțuită împreună cu o fibulă de tip Duchov (Szabo 2015, 24, pl. 17). Perechea descoperită la Csepel este destul de neobișnuită, dar nu complet nemaiauzită. Din mormântul feminin de la Sopron-Becsidomb, de exemplu, a fost găsită doar o fibulă Altmark alături de perechea de fibule cu cap de dragon (Pulszky 1880, 153-155, XXIII. t; Marton 1934, Taf. XXXIX/2a-b; Jerem 1996, Abb. 10) (Pl. 3/3).

A determina orientarea mormintelor care au fost complet devastate și, în majoritatea cazurilor, au rămas cu puține sau deloc rămășițe scheletice este o sarcină complicată. Le putem număra în oricare dintre grupuri doar pe baza descoperirilor rămase.

Mormântul 224

În mormântul complet jefuit nu s-au găsit oase scheletice. Pe lângă mărgelele de chihlimbar, coral, opace și de sticlă, au fost găsite o fibulă de fier de tip Duchov, fragmente dintr-un lanț de fibule din bronz și o așa-numită Linsenflasche (Pl. 3/4).

Unul dintre obiectele funerare generale din mormintele orientate nord-sud erau mărgelele. Pe lângă mărgele de sticlă din chihlimbar (Pl. 2/7), opace, decorate cu ochi și diverse alte mărgele de sticlă colorate și modelate (Pl. 2/2-6), au fost găsite mai multe mărgele în formă de amforă în nuanțe lăptoase transparente și verzui, precum și în culoarea albastră. (Pl. 2/1) În plus, am găsit mărgele de coral în 19 morminte, un total de aproape două mii de mărgele. Acestea au în mare parte o lungime de un centimetru și jumătate până la doi centimetri, cu perforații de aproape un milimetru în diametru. Au fost prezente toate tipurile de mărgele de coral: de la simple ramuri rupte, la cele cu capete rotunjite, până la

piese fin sculptate (Pl. 2/8). Unul dintre cele mai interesante tipuri este tăiat drept la un capăt, accentuat de un șanț subțire care înconjoară mărgelele între margine și gaură și care se termină cu un buton probabil lucrat la strung la celălalt capăt, imitând mărgelele în formă de amforă (Pl. 2/9).

Mormântul 222

Mormântul a fost complet jefuit; bunurile funerare rămase erau îngrămădite pe ambele părți, în zona din mijloc a gropii. Printre tipurile generale de mărgele se numărau o fibulă din bronz cu cap de dragon și un inel, tot pe falange (Pl. 4/1).

Mormântul 274

În mormântul aproape complet scotocit se aflau probabil cea mai frumoasă fibulă zoomorfă din bronz, cu structură de arbaletă, și o fibulă fragmentată din fier, care seamănă cu fibulele din Certosa, alături de două inele zoomorfe, similare cu cea menționată anterior, și mai multe mărgele de sticlă în formă de amforă, din coral, chihlimbar, opace și de diferite culori și forme (Pl. 4/2). Aceste trei inele sunt aproape identice ca formă și decorare. Multă vreme nu am reușit să găsesc nimic similar, nici măcar în siturile puțin îndepărtate, darămite în cele din jur. Se punea întrebarea, de asemenea, dacă acest tip de inele aparțin culturii La Tene (Pl. 4/3a-b). Totuși, am avut norocul să găsesc paralele în cimitirul de la Monte Bibele (Monte Tamburino), nordul Italiei (Vitali 1987, 318, 7a, t24; 22; 45; Vitali 2003,1., 94, T. 21/3). Inelul zoomorf de formă similară, găsit în mormântul nr. 22, este datat de autor în secolul al V-lea/IV-lea î.Hr. (Pl. 4/4).

După cum se arată, jefuitorilor nu le-au păsat de mărgele sau de bijuteriile din bronz, construite elaborat. Fibule zoomorfe din ce în ce mai fine, de tip Duchov sau cu picioare noduroase, au fost lăsate în urmă în mai multe morminte din întregul cimitir, realizate atât din bronz, cât și din fier. Alte descoperiri de mare importanță din mormintele feminine orientate nord-sud sunt cerceii, torques, precum și brățările de mână și de gleznă. Au fost găsite mai multe piese de o mare varietate, de la cele simple din sârmă, până la cele turnate solid sau răsucite, cu design și decorații variate. Acestea sunt importante pentru noi nu doar datorită frumuseții și potențialului lor de datare, ci ne indică în mai multe cazuri că înmormântarea a fost de fapt o înhumare, în ciuda lipsei scheletului din cauza îndepărtării sau descompunerii naturale, doar prin poziția lor în mormânt, ca în cazul mormântului nr. 444, de exemplu.

Mormântul 444

De asemenea, orientate nord-sud și cu o formă dreptunghiulară rotunjită. Oasele scheletice au fost îndepărtate aproape complet printr-o mașinațiune postumă, doar câteva fragmente osoase rămânând printre două grămezi mici de descoperiri din centrul mormântului. Majoritatea descoperirilor (în formă de amforă, coral, mărgele de chihlimbar și sticlă și fragmente de cuțit) au fost găsite în aceste două grămezi. Spre deosebire de mormintele complet scotocite, însă, cele două brățări de încheietură cu fibule și cele două brățări de gleznă au fost repuse aproape la locul lor original, anatomic corect (Pl. 5/1).

Acum se pune întrebarea: ce căutau de fapt jefuitorii de morminte? Câteva bijuterii fragmentare din argint ar putea fi utile pentru a găsi un răspuns, cum ar fi un cercel făcut dintr-un fir răsucit și îndoit sau rămășițele unui pandantiv din argint în formă de spirală și cu nervuri. Însă ansamblul descoperit la mormântul nr. 538, care probabil a rămas intact doar din întâmplare, este și mai util.

Mormântul 538

Aproximativ 350 de mărgele au fost descoperite din mormânt, inclusiv mărgele de sticlă albastre, galbene, transparente și maronii de diferite forme, precum și mărgele de coral, transparente în formă de amforă și trei mărgele mari din argint, cu nervuri. Îmbrăcămintea defunctului era decorată cu fibule de tip Duchov legate între ele cu lanțuri de bronz, avea niște brățări din tijă pe braț, două inelare în formă de șea, mai multe inele, dintre care unul făcut din sârmă cu capete suprapuse pe degete, iar pantalonii ar fi putut fi prinși cu brățări de gleznă făcute din sârmă îndoită. Cu toate acestea, cea mai importantă descoperire din mormânt a fost, fără îndoială, un torque de argint, răsucit dintr-un material solid cu secțiune pătrată (Pl. 5/2).

Morminte de înmormântare masculină orientate spre NS

Printre cele zece morminte masculine descoperite în cimitir, opt aparțin acestei categorii. Orientarea lor era aproape complet nord-sud, cu puține sau deloc diferențe. În ciuda bunurilor funerare relativ slabe, am găsit o descoperire rătăcită (o suliță) și alte arme în șase morminte. Într-unul dintre ele, existau două vârfuri de suliță alături de o sabie, în timp ce în altul a rămas doar sabia după jafuri. Din celelalte patru morminte, au fost descoperite în total șase vârfuri de suliță. În ciuda tuturor acestor morminte masculine pot fi considerate destul de slabe, însă este un fapt că jafurile pot fi un factor în lipsa bunurilor funerare.

Mormântul 164

În mormântul aproape complet scotocit se aflau două vârfuri mici de suliță corodate între ele, chiar lângă umărul drept al defunctului. Lângă corp a fost așezată o sabie dreaptă, care, conform unor opinii, ar putea fi considerată una dintre cele mai vechi piese din întregul cimitir și ar putea fi datată în perioada LT Bl. În plus, au fost descoperite mai multe inele de bronz și alte fragmente de fier și bronz, dar funcția lor abia putea fi interpretată în starea actuală a lucrării. Nu s-au găsit urme ale unui scut (Pl. 6/1).

Mormântul 397

Două sulițe lungi și înguste au fost așezate lângă craniul și umărul drept al defunctului, oxidate împreună, iar un vas ceramic se afla la picioarele lor. Dar am putea presupune pe bună dreptate că un umbo și poate o sabie s-au aflat și în mormânt, datorită fragmentelor de fier mai mici (Pl. 6/2).

Mormântul 483

În acest mormânt complet jefuit și deranjat ulterior au supraviețuit doar o sabie dreaptă și câteva fragmente de fier; chiar și oasele lipseau (Pl. 6/3).

Mormântul 439

Poate că acest mormânt, plin de pietre, ar fi putut fi cel mai prestigios din întregul cimitir. Cu toate acestea, nu putem vorbi despre fosta sa bogăție, deoarece practic a fost complet jefuit. Doar o fibulă Duchov, fin lucrată, și o suliță de fier au fost trecute cu vederea de către tâlhari. Dar, pe baza fibulei, mormântul ar putea fi datat pe bună dreptate în perioada LT B (Pl. 6/4).

Morminte de înhumare orientate spre SN

Mormintele feminine sunt, de asemenea, dominante printre acest tip de înmormântări, la fel ca în cazul tipului anterior, deși numărul acestor orientări este mai mic. Pe lângă orientare, modificările obiectelor funerare sunt, de asemenea, perceptibile în cazul acestor morminte. Una dintre cele mai importante diferențe este, de exemplu, lipsa mărgelelor din înmormântările feminine. Acestea sunt înlocuite cu lanțuri de bronz. Fibulele Duchov și alte tipuri cunoscute anterior sunt înlocuite cu tipuri de picior cu benzi. În plus, apar curelele de fier, iar brățările de gleznă din bronz turnat sunt înlocuite cu brățări tubulare cu miez de lut. Și, bineînțeles, există modificări și la vasele ceramice. Majoritatea mormintelor au fost, de asemenea, jefuite printre acest tip de înmormântări, iar mai multe au rămas doar ca fragment. Cu toate acestea, pe baza descoperirilor rămase, schimbarea dintre perioada LT B și C este demonstrabilă.

Mormânt feminin 120

Pe teritoriul central al cimitirului, trei gropi funerare cu orientare similară au format un ansamblu mai mic. Mormântul 121 menționat anterior era orientat nord-sud, cu o cantitate copioasă de coral și mărgele de sticlă. Mormântul nr. 133 excavat lângă acesta era o groapă funerară goală, în timp ce mormântul nr. 120 era orientat sud-nord. Din mormântul, de asemenea, deranjat, au fost descoperite descoperiri oarecum diferite. Pe lângă cele trei vase ceramice, au fost descoperite și cercei din bronz, fibule din bronz și fier, un cârlig de curea din fier, brățări tubulare de bronz pentru glezne în fragmente mici și brățări din bronz turnat, dar nicio mărgele (Pl. 7/1).

Mormânt feminin 359

Oasele scheletice erau într-o stare destul de proastă. În plus, lipseau oasele brațului, oasele din partea superioară a corpului și chiar vertebrele. Pe baza descoperirilor descoperite, putem presupune pe bună dreptate că mormântul a fost victima unui jaf. În mormânt au fost găsite trei vase ceramice. Împreună cu un vas gri închis, posibil cu roți lente, un mic borcan lucrat manual a fost așezat într-un bol, de asemenea, lucrat manual. Nu au fost descoperite fibule sau rămășițe în mormânt, existând două tipuri de descoperiri care nu au fost menționate anterior. În jurul gâtului defunctului se afla un colier îndoit dintr-o sârmă cu suprafață semicerclă și secțiune transversală în formă de D, având cel puțin trei rânduri, de

care atârnau trei pandantive laminare în formă de topor. Plăcile erau decorate cu nituri în formă de emisferă la cele trei găuri de pe ele. În mod surprinzător, pe lângă zalele lanțului de bronz, a fost găsită și o singură mărgele albastră, dar era o singură piesă. Nu pot exclude posibilitatea ca aceasta să provină dintr-un alt mormânt, jefuit anterior (Pl. 7/2). Îmbrăcămintea defunctului era prinsă cu o curea din fier laminar, cu un inel mic la un capăt și un cârlig profilat la celălalt, care era fixat de curea cu un nit cu cap semisferic. Nu știm care era materialul de bază al curelei. Dar, având în vedere materialul cu structură celulară îmbibat cu oxid de fier care a rămas în catarama curelei, trebuie neapărat să ne gândim la un material organic, poate piele sau material textil.

Excepții

După cum reiese din materialul discutat anterior, se poate demonstra prin înmormântările din cimitirul de pe insula Csepel că schimbarea orientării mormintelor merge odată cu trecerea dintre descoperirile de tip LT B și C. Desigur, există întotdeauna excepții și nu poate fi altfel în cimitirul Csepel. Aceste excepții, însă, apar întotdeauna în cazul înhumărilor orientate sud-nord, în unele incinerări și în câteva morminte cu rituri funerare neidentificabile. Din punctul meu de vedere, tranziția dintre perioadele LT B și C este cea mai perceptibilă în cazul acestor morminte excepționale.

Mormânt feminin 366

Înmormântarea aparent netulburată a unei femei ne-a surprins în mai multe rânduri. Până acum nu am putut găsi o explicație pentru care în mormânt au fost găsite doar părțile de margine și umăr ale unui vas ceramic, altfel bine realizat, care, apropo, era plasat sub umărul defunctului. Se poate presupune că celelalte părți ale vasului au dispărut în timpul jafului. Cu toate acestea, urmele uneltelor de lângă suprafețele de spargere care nu corespund, care cu siguranță nu au fost rezultatul dezgropării sau al procesului de restaurare, indică contrariul (Pl. 8/1). În afară de fragmentele vasului și oasele de animale care indică ofrande de mâncare, în mormânt au fost găsite doar alte două obiecte, ceea ce contrazice oarecum materialul discutat anterior. Ambele brațe ale defunctului, orientate sud-nord, au fost găsite îndoite pe pelvis. Brățara turnată de pe antebrațul drept indică, fără îndoială, o datare mai veche decât cele pe care le-am văzut anterior. Totuși, fibula mare de fier de tip Pottenbrunn-Horny Jatov, găsită între umărul stâng și craniu, ar putea fi datată ca fiind o tranziție între perioadele LT B2/C (Ramsl 2011, 143, Abb. 112).

Putem observa un fenomen similar și în cazul înmormântărilor masculine. Printre mormintele descoperite, orientate spre sud-nord, putem identifica doar două ca fiind înmormântări masculine cu o certitudine de 100%.

Mormânt masculin 282

A fost singura înmormântare masculină orientată sud-nord cu armament demonstrabil. Cu toate acestea, diferă nu doar prin acest aspect, ci și prin dimensiunile și aranjamentul neobișnuit, ca să nu mai vorbim de cele trei vase care

 a fost dat defunctului, seamănă aproape cu vasul de ofrandă tradițiilor înmormântărilor prin incinerare. O sabie dreaptă, o suliță și un mic centură de sabie cu inele, nituri de scut decorate cu rozete și câteva fragmente dintr-un cadru de scut Acest mormânt, în ciuda orientării, ar putea fi datat în perioada LT B pe baza acestor descoperiri. Singura incertitudine este cauzată de vârful mic de suliță în formă de frunză, pe care nu l-am putut identifica până acum (Pl. 8/2).

Mormânt masculin 652

Cazul este similar cu mormântul deranjat nr. 652, unde au fost găsite două fibule puternic fragmentate, o fibulă cu picior proeminent și rămășițe ale unei fibule de fier care seamănă cu tipul Munsingen, alături de două brățări de bronz, un inel inelar cu șa, foarfece, o lamă de ras și un fragment dintr-un cadru de scut. Pe baza acestor descoperiri, mormântul ar putea fi datat în prima treime a secolului al III-lea î.Hr. Însă cele două vase plasate lângă umărul drept indică perioada LT C (Pl. 8/3).

Mormânt feminin 225

Problema ridicată de mormântul feminin nr. 225 este oarecum diferită. Dificultatea aici nu constă în clasificarea descoperirilor, ci mai degrabă în definirea riturilor funerare. Mai exact, nu s-au găsit oase scheletice sau cenușă în groapa funerară mare, de formă aproape pătrată, puțin adâncă. Amplasarea descoperirilor, împreună cu faptul că este posibil ca și acest mormânt să fi fost jefuit, seamănă mai mult cu înmormântările de incinerare. Cu toate acestea, descoperirile (vasul ceramic, torque-ul din bronz cu noduri turnate, brățara cu cap de șarpe și încheietura mâinii cu terminale în formă de copită, pandantivul circular ajurat cu mai multe inele și scoicile prinse pe un inel) datează mai degrabă mormântul la sfârșitul perioadei LT B (Pl. 8/4).

Cremații

Majoritatea incinerărilor, similar celor menționate deja, au fost, de asemenea, complet jefuite. Majoritatea acestora mai aveau doar câteva cioburi și fragmente de fier. Toate erau incinerări împrăștiate, care pot fi separate în două grupuri. Unul dintre grupurile de morminte, care poate fi ușor de distins de celălalt, trebuie să fi apărut undeva în jurul schimbării riturilor funerare. Am putut găsi cimitire cu rituri paralele pe mai multe situri ale culturii La Tène, unde, pe lângă înhumare, înmormântarea prin incinerare este prezentă și în epoca celtică timpurie. Săbiile încovoiate din mormintele de înhumare timpurii sunt, de asemenea, un indicator al acestui paralelism. (Màndescu 2012; Vitali 2003). Niciuna dintre aceste tradiții funerare nu a fost înregistrată în cimitirul Csepel, însă mormintele de incinerare care apar în timpul tranziției dintre perioadele LT B și C diferă atât prin formă, cât și prin conținut de mormintele clasice mari, dreptunghiulare, din perioada ulterioară.

Cremațiile dispersate, de formă aproape pătrată, relativ mici, fără structuri funerare, au obiecte funerare care conțin brățări turnate, precum și brățări benzi cu incrustații de ceramică și fibule de fier cu picior cu curea.

Cu toate acestea, pe lângă vasele ceramice, preponderent lucrate manual, sunt prezente și vase cu roți lente și rapide, precum și căni cu mâner. Datarea lor este probabil în jurul mijlocului secolului al III-lea î.Hr., la tranziția de eră, dar cu siguranță la tranziția riturilor.

Mormânt masculin 149 (despre mormânt vezi mai multe în: Horvath 2013; 2014a; 2014b)

Acest mormânt, care a fost prezentat în mai multe rânduri, se încadrează în această categorie. Bunurile funerare se aflau în jumătatea vestică a gropii, într-o orientare nord-sud. Una dintre principalele descoperiri din cimitir a provenit din acest mormânt, un pseudo-kantharos lucrat manual, cu mânere antropomorfe. De asemenea, un recipient ceramic mare, lucrat manual, două ulcioare mici și două boluri chiar lângă acesta. Armele arse pe rug, inclusiv singura sabie dreaptă din cimitir cu o teacă decorată, fuseseră așezate în colțul de nord-vest al gropii. Cenușa, brațele, cuțitul și rămășițele cadrului scutului au fost așezate pe cele două boluri, precum și împrăștiate în jurul lor. Deși armele și accesoriile lor, lanțurile de săbii răsucite și inelate, precum și umbosul înaripat erau deja prezente la sfârșitul perioadei LT B2, ne-am putut baza doar pe aspectul vaselor ceramice, cum ar fi pseudo-kantharosul sau cănile cu mâner de influență scitică, de la mijlocul secolului al III-lea î.Hr. (Pl. 9/1). Un mormânt cu o compoziție și o dispunere aproape identice a fost descoperit la Zvonimirovo, deși mai bogat în descoperiri metalice. Sabia dreaptă și alte arme au fost

tot în partea de nord-nord-vest a mormântului. La sud de acestea au fost așezate vasele ceramice, în timp ce cenușa și alte descoperiri se aflau în partea de est a mormântului. Cu toate acestea, fibulele și cantharul din mormântul din Zvonimirovo datează mai degrabă bunurile funerare în perioada LT C2. (Dizdar 2013, 409-417, p. 430, IX. Desene ale mormintelor).

Mormânt feminin 158

Și această înmormântare feminină aparține aceluiași grup. Pe fundul gropii, de formă aproape pătrată, printre cenușă a fost găsită o fibulă de bronz. În mijlocul gropii se aflau un castron prăbușit și un mic borcan cu mâner. În colțul de nord-vest se afla un alt vas ceramic prăbușit, cu câteva oase calcinate și mai multă cenușă. Aici am găsit o pereche de brățări din bronz turnat cu decorațiuni cu noduri, fragmente dintr-o brățară dublă din fier, un brici mic, fragmente dintr-o fibulă de fier și o fibulă de bronz de tip picior cu noduri și câteva rămășițe ale mărgelelor spiralate de sticlă albastre care au fost arse pe rug (Pl. 9/2).

Cremații clasice LT Cl

Celălalt grup de morminte de incinerație conținea descoperiri clasice din perioada L.T.C. Acestea sunt în mare parte mari; unele dintre ele sunt relativ adânci și de obicei dreptunghiulare. În acest tip de morminte putem observa adesea și rămășițele sau amprentele unei camere funerare din lemn.

Morminte feminine

Mormântul 122 (despre mormânt vezi mai multe în: Horvath 2013, 91-110)

Mormântul mare era orientat nord-sud. Pe laturile mai scurte ale fundului gropii se află o bermă cu o lățime de aproximativ 30 cm. Pe laturile longitudinale existau dungi închise la culoare, decolorate, cu lățimi similare, care tăiau bermele. Pe fundul plat al gropii, bermele și dungile formează o suprafață pătrată, mai mică (113 x 79 cm). Bunurile funerare au fost descoperite în această zonă. Bunuri ceramice: O sticlă neagră, lucrată la roată, bine arsă, lustruită (Pl. 10/3); un vas biconic, cu roți, de culoare brun-gălbui, bine ars, cu fund omfalic (Pl. 10/12); un castron cu roți, de culoare brun-gălbui, cu profil în S (Pl. 10/14). Bunuri metalice: un cuțit de fier (Pl. 10/7-9); un cârlig de curea din fier (decorat cu linii de sfere mai mici și mai mari pe suprafața sa) și un inel de fier, probabil parte a curelei (Pl. 10/8-9); fragmente dintr-o brățară tubulară din bronz, căptușită cu lut (Pl. 10/7-8); rămășițe ale unei fibule mai mari și două fibule mai mici din fier, dintre care una este de tip picior cu curea. Greu recognoscibilă din cauza coroziunii, există o decorațiune probabil pseudo-filigrană pe capătul pliat al uneia dintre fibulele mai mici (Pl. 10/10; 4-5).

Mai mult, am găsit rămășițele unui obiect în pământul mormântului în timpul procesului de excavare. Micul obiect în formă de frunză era probabil rămășița unei fibule puternic corodate, realizată dintr-o foaie subțire de bronz. Întrucât nici arcul, nici capătul în formă de disc, pliat spre spate, nu au fost descoperite, putem doar presupune că ar putea fi o fibulă de tip Altmark. Deși am găsit-o in situ, nu am putut să o recuperăm (Pl. 10/6).

Cenușa umană a fost plasată între sticlă și castron, împreună cu obiectele metalice asamblate. În cartierul nord-estic se aflau oasele membrelor dezarticulate ale unei oi, probabil ca ofrandă de hrană.

Pe baza decolorărilor observate în umplutura preponderent cărbune a mormântului și a poziției descoperirilor, a devenit clar că amprentele organice late aparțineau unei structuri de cameră funerară, probabil căptușită cu stâlpi de lemn, pe care am încercat să o reconstruim (Pl. 10/2).

În partea de sud-est a formațiunii a fost descoperit un vas gri-brun, construit la roată, cu gura în jos (Pl. 10/13). Poziția sa era aproximativ aceeași cu săpăturile adânci de 30-35 cm din partea de est și din colțul de sud-vest al gropii (Pl. 10/1). Vasul a fost evident așezat deasupra camerei funerare, probabil cu o ofrandă de băutură. Cu toate acestea, nu știm dacă a fost așezat în timpul înmormântării sau poate mai târziu.

Mormântul 379

În acest mormânt jefuit am găsit o pereche de ploști dezgropate din mormântul nr. 122, deși într-o formă puțin mai groasă, însoțite de un bol în formă de S și o cană ștanțată cu mânere împletite și o fibulă ajurat cu picior cu curea (Pl. 11/1).

Mormântul 179 (despre mormânt, vezi mai multe în: Horvath 2014b)

În colțul de sud-vest al mormântului, în secțiunea superioară a unei gropi de tâlhari, cel mai probabil, au fost găsite un vas în formă de ghiveci de flori și o parte dintr-un mic kantharos. Am excavat alte cioburi ale vasului din umplutură, la o adâncime de aproximativ 30 cm, nu mult deasupra rămășițelor unor obiecte metalice, care se cimentaseră împreună cu cenușa. Printre descoperirile metalice descoperite în mormânt, cele mai bine conservate obiecte sunt o fibulă de fier cu picior prins cu curea, rămășițele unei curele montate pe fier cu inelul de închidere împreună și o piesă goală în formă de emisferă dintr-o brățară cu nod la gleznă. Cu toate acestea, celelalte descoperiri au rămas într-o stare destul de proastă, care constau în rămășițele unei fibule din sârmă de bronz și ale unei curele cu monturi din fier, astfel încât, la fel ca vasele ceramice, reflectă bine ansamblurile tradiționale ale perioadei (Pl. 11/2).

Una dintre piesele noi, tipice perioadei, centura placată cu fier, apare într-o formă mai completă. Pe lângă cârligul de fier pentru centură prezentat anterior, aici putem obține o imagine mai completă despre această portărare feminină, la fel ca în cazul mormintelor nr. 426 și 430.

Mormântul 426

În mormântul mai mare, dar mai puțin adânc, au fost găsite un vas mare, o cană în formă de situlă și un vas în formă de situlă, precum și fragmente a trei vase mai mici, care nu puteau fi reparate. Obiectele metalice constau dintr-un cuțit mare (Hiebmesser), niște fibule subțiri din bronz complet carbonizate, o pereche de brățări de gleznă goale cu șase emisfere goale cu miez de lut și o curea placată cu fier, decorată cu pandantive din fier și nituri semiglobulare (Pl. 11/3).

Mormântul 430

Pe lângă o curea de fier, ceva mai modestă decât precedenta, o fibulă de fier, în mormânt au fost descoperite și rămășițele unei perechi de brățări de gleznă goale cu șase emisfere goale și trei vase. Una dintre ele este cu adevărat remarcabilă prin culoarea sa roșiatică și decorațiunea cu dungi negre netezite (Pl. 11/4).

Morminte masculine

Mormântul 369

În groapa funerară mare, de formă pătrată, lângă o sabie îndoită, care se corodase în mare parte într-o bucată, au fost găsite o proeminență ajurata pentru scut, un țepușă, o piatră de ascuțit și un lanț de sabie răsucit. În urma separării bucății de metal în timpul conservării, au putut fi observate și alte obiecte (cum ar fi rămășițele unui cuțit, ale unui țepușă și ale unor fibule de fier). Pe lângă arme, a fost excavată și o cantitate mare de ceramică din incinerație, inclusiv vase mari de depozitare, farfurii, boluri și o cană cu mâner. În plus, în Mormântul 369, pe lângă bunurile funerare, au existat o mulțime de oase de animale (aproape un porc întreg), care probabil fuseseră mâncate în timpul ospățului funerar. Printre oase se afla și un cuțit mare (Hiebmesser) (Pl. 12/1).

Mormântul 154

În groapa funerară mare și adâncă au fost găsite un vas mare de depozitare, un castron și un urcior, împreună cu rămășițele unei fibule de tip picior cu curea, rămășițele unui cadru de scut și ale unui mâner de scut, precum și o sabie pliată foarte atent. Aceasta din urmă prezenta corodări ale unor fragmente de fibule de fier. Nu am putut determina tipul sabiei din cauza plierii, nici forma abrazivului și a agățătoarei. De asemenea, nu putem fi siguri dacă a existat o decorațiune pe teacă, deși cu siguranță nu este imposibil pe baza mânerului gravat de pe mâner. Acest lucru este confirmat și de lanțul sabiei din bronz, îmbinat cu buclă, și de umbo-ul deosebit de lucrat, cu decor zoomorf (Pl. 12/2).

***

Deși mormintele și descoperirile descrise aici reprezintă doar un fragment din descoperirile cimitirale de pe Insula Csepel, cred că reflectă faptul că obiectele au fost probabil realizate în perioada LT Bl-Cl. De asemenea, este evident că cele mai vechi înmormântări din cimitirul Csepel au fost doar înhumări, spre deosebire de cimitirele din majoritatea țării. Se pare că cele două rituri au fost prezente pentru o scurtă perioadă de timp în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr., la fel ca și descoperirile din LT B

și LT C se amestecă ocazional în morminte. În plus, este vizibil și faptul că descoperirile sunt într-adevăr complexe și, probabil, mai este mult de lucru. Totuși, nu aș exclude posibilitatea ca în timpul procesului de lucru să existe încă multe surprize.

Referințe

Ramsl, P., Rituri funerare din epoca fierului târziu în estul Austriei, IN: Berecki, S. (ed.). Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic, Lucrările colocviului internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011, Târgu Mureș, 183-188.

Szabó, M.-Borhy, L., Istoria Ungariei în antichitate: celți și romani, Budapesta.

Schweitzer, E, Condiții geomorfologice ale siturilor arheologice situate în vecinătatea autostrăzii M0 la nord de Szigetszentmiklós, IN: Cercetări arheologice de-a lungul rutei I a autostrăzii MO, BTMM, 5, 9-13.

Vitali, D., Monte Bibele tra Etruschi e Celti: dati archeologici e interprezione storica, IN: Vitali, D. (ed.), Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V see. aC alla romanizzazione, Colloquio internazionale, Bologna 1985, 309-380.

Vitali, D., La necropoli Di Monte Tamburino a Monte Bibele I-II, Bologna.

Lista plăcilor

PL 1. 1. Harta Budapestei și amplasarea sitului; 2. Prezentare generală a cimitirului La Tene; 3. Situl

pe a doua hartă topografică militară; 4. Raportul dintre sexe în cimitir; 5. Raportul dintre ritualuri și caracteristicile din cimitir.

Pl. 2. Diverse mărgele din mormintele de înmormântare feminină.

Pl. 3. Morminte de înmormântare feminină, orientate spre NS. 1. mormântul 121; 2. mormântul 607; 3. mormântul 160; 4. mormântul 224.

Pl. 4. 1-2. Morminte de înmormântare feminină cu orientare NS 222 și 274; 3. Inele zoomorfe din morminte

222 și 274; 4. Inele de la Monte Bibele, mormintele 24; 22 și 45 (după Vitali 1987; 2003).

Pl. 5. Morminte de înmormântare feminină cu orientare NS. 1. mormântul 444; 2. mormântul 538.

Pl. 6. Morminte de înmormântare masculină cu orientare NS. 1. mormântul 164; 2. mormântul 397; 3. mormântul 483; 4. mormântul 439.

Pl. 7. Morminte feminine orientate spre SN. 1. mormântul 120; 2. mormântul 359.

Pl. 8. Excepții la mormintele orientate spre SN 1. mormântul 366; 2. mormântul 282; 3. mormântul 652; 4. mormântul 225.

Pl. 9. Morminte de incinerare pentru femei. 1. mormântul 149; 2. mormântul 158.

Pl. 10. Mormânt incinerator feminin 122.

Pl. 11. Morminte de incinerare pentru femei. 1. mormântul 379; 2. mormântul 179; 3. mormântul 426; 4. mormântul 430.

Pl. 12. Morminte de incinerare masculină. 1. mormântul 369; 2. mormântul 154.

Planșa 1.1. Harta Budapestei și amplasarea sitului; 2. Prezentare generală a cimitirului La Tene; 3. Situl pe a doua hartă topografică militară; 4. Raportul dintre sexe în cimitir; 5. Raportul dintre ritualuri și caracteristicile cimitirului.

Planșa 2. Diverse mărgele din mormintele de înmormântare feminină.

Planșa 3. Morminte de înmormântare feminină, orientate spre NS. 1. mormântul 121; 2. mormântul 607; 3. mormântul 160; 4. mormântul 224.

Planșa 4. 1-2. Mormintele de înmormântare feminină, orientate spre NS, 222 și 274; 3. Inele zoomorfe din
mormintele 222 și 274; 4. Inele din Monte Bibele, mormintele 24; 22 și 45 (după Vitali 1987; 2003).

Planșa 5. Morminte de înmormântare feminină cu orientare NS. 1. mormântul 444; 2. mormântul 538.

Planșa 6. Morminte de înmormântare masculină, orientate spre NS. 1. mormântul 164; 2. mormântul 397; 3. mormântul 483; 4. mormântul 439.

Planșa 7. Morminte feminine orientate spre SN. 1. mormântul 120; 2. mormântul 359.

Planșa 8. Excepții la mormintele orientate spre SN 1. mormântul 366; 2. mormântul 282; 3. mormântul 652; 4. mormântul 225.

Planșa 9. Morminte de incinerare pentru femei. 1. mormântul 149; 2. mormântul 158.

0 10 cm

Planșa 10. Mormânt incinerator feminin 122.

Planșa 11. Morminte de incinerare pentru femei. 1. mormântul 379; 2. mormântul 179; 3. mormântul 426; 4. mormântul 430.

Planșa 12. Morminte de incinerare masculină. 1. mormântul 369; 2. mormântul 154.

Karoly TANKO

MTA - Grupul Interdisciplinar de Cercetare Arheologică ELTE Budapesta, Ungaria
csisztar@gmail.com

Cuvinte cheie: Epoca fierului târzie, cultura La Tene, Ungaria, așezare celtică, ansambluri ceramice, ceramică, tipologie și cronologie

Până de curând, cercetările din epoca târzie a fierului, inclusiv perioada La Tene din Bazinul Carpatic, au fost definite pe baza unor ansambluri ceramice distribuite inegal. Ansamblurile funerare par să domine în perioada La Tene timpurie și medie, în timp ce materialul La Tene târzie provine în principal din săpături la scară mică efectuate în așezări fortificate. Informațiile despre așezările La Tene timpurii și medii și ceramica utilitară asociată acestora au fost puține până în ultimii ani. Această prejudecată în datele arheologice este evidentă în monografia lui I. Hunyady despre ceramica celtică și alte artefacte găsite în Bazinul Carpatic, deoarece tipologia sa ceramică s-a bazat în întregime pe ansambluri funerare (Hunyady 1944, 127-146). Din perspectiva actuală, cadrul cronologic și interpretarea lui Hunyady necesită acum o imagine de ansamblu completă. Dar, în ciuda

cadrului cronologic învechit al lui Hunyady, unii cercetători încă folosesc acest studiu ca punct de plecare pentru lucrările lor (de exemplu, Maraz 2008). Confuzia generată de această situație are un impact tangibil asupra cercetărilor despre celți în Ungaria (pentru mai multe informații pe această temă, vezi Szabo 2009).

După publicarea volumului lui Hunyadi, a fost nevoie de mulți ani pentru ca un alt studiu pe această temă să apară. Lucrările complete ale lui E. Bonis despre Gellerthegy și săpăturile de la Tabdn au subliniat tehnologiile ceramice celtice târzii, oferind o bază esențială pentru o mai bună înțelegere a tradiției de construire a oppida din Bazinul Carpatic (Bonis 1969). Este important de menționat aici că monografia lui I. Kappel despre Garphitton a fost publicată în același an, incluzând și o serie de observații asupra artefactelor recuperate din Ungaria (Kappel 1969).

În anii 1970, studiile lui F. Schwappach au dat un nou impuls cercetării ceramice din perioada La Tene. Schwappach a subliniat că fiecare formă ceramică are propria genealogie, cu alte cuvinte, toate tipurile au un prototip. De asemenea, el a atras atenția asupra faptului că formele ceramice nu sunt finale, ci se schimbă continuu; astfel, variațiile formale pot fi cartografiate în anumite perioade de timp. Schwappach (1975; 1979) și-a bazat presupunerea pe evoluția baloanelor lenticulare și a bolurilor cu profil în S. Concomitent, M. Szabo (1971, 38-39) a ajuns la aceeași concluzie, subliniind simplificarea formelor ceramice către La Tene târziu în lucrarea sa de sinteză.

În deceniile următoare, decorarea ceramicii La Tene a fost în centrul atenției cercetării ceramice (Szabo 1974, 16-38). Mai multe studii s-au ocupat de modelele imprimate cu ștampile pe ceramică (Schwappach 1971; Szabo 1974, 16-18; Jerem 1974), alături de volume despre kantaroi celtice (Knez-Szabo 1981, 80-88). Au fost publicate o varietate de lucrări despre stilurile artistice zoomorfice.

Această cercetare a fost susținută de Bursa de Cercetare Janos Bolyai a Academiei Maghiare de Științe și de Grupul de Cercetare MTA-ELTE pentru Arheologie Interdisciplinară.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 165-190

ceramica, distribuția sa spațială și cronologică (Szabo 1973; 1974; 1985; Jerem 1981; 1986). De asemenea, a fost conturată distribuția geografică a ceramicii pictate în roșu din perioada târzie La Tene în Bazinul Carpatic (Szabo 1991).

Situația s-a schimbat spre anii 1990, când Institutul de Științe Arheologice al Universității Eotvos Lorand din Budapesta, în colaborare cu arheologi francezi, a început să investigheze structurile de așezare din epoca târzie a fierului de pe Marea Câmpie Maghiară. Proiectul a concluzionat că așezările La Tene excavate în apropiere de Polgar și Sajopetri au fost stabilite în timpul celei mai vechi ocupații celtice din Marea Câmpie Maghiară, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.Hr. Săpăturile arheologice din ultimii ani au scos la iveală o cantitate fără precedent de ansambluri din epoca târzie a fierului, în care ceramica reprezintă cea mai mare parte a materialului. Metodele tradiționale stabilite pentru a descrie și caracteriza tipologic bunurile funerare s-au dovedit a fi inadecvate

pentru a procesa ansambluri atât de mari, de zeci de mii de cioburi. În cazul Sajopetri, a fost dezvoltată o nouă metodologie de procesare a descoperirilor - similară cu sistemul utilizat la Bibracte -, cu scopul de a fi reprezentativă atât contextual, cât și la nivel de sit (Szabo et al. 2007; Szabo-Tanko 2007). Noua metodologie și-a dovedit eficiența prin cele mai recente studii care compară caracteristicile tipologice și tehnologice intra-situale (Szabo et al. 2008) și inter-situri ale ansamblurilor (Tanko 2010b; B. Szollosi 2014).

Concomitent, au fost finalizate o serie de studii ceramice privind epoca fierului din Bazinul Carpatic. Autorul actual a subliniat distribuția cronologică și geografică a ceștilor cu „mâner de corn" din epoca fierului timpuriu (Tanko 2005a), urmată de finalizarea tezei sale de doctorat privind clasificarea ansamblurilor ceramice domestice Menfocsanak, Matraszolos și Vors (Tanko 2004; Tanko-Egry 2009; Gherdan et al. 2009; Tanko 2010b; Tanko-Vaday 2010). În plus, au fost dedicate publicații scurte materialului ceramic din alte situri celtice cunoscute (Dunaszentgyorgy: Szollosi 2009, 123-214; Hare: Czajlik et al. 2010, 149-170; Rackeresztiir: Czajlik et al. 2015). În ultimii ani, pe lângă ceramica domestică, ansamblurile funerare au cunoscut un interes științific reînnoit odată cu publicarea cimitirelor din epoca fierului târziu de la Ludas și Sajopetri (Szabo-Tanko 2012; Tanko-Tanko 2012).

În ultimii ani, investigațiile arheologice la scară largă ale așezărilor din epoca fierului târzie au determinat noi abordări pentru înțelegerea ansamblurilor ceramice domestice. Scopul acestei lucrări este de a contura și analiza tehnologiile ceramice La Tene din Bazinul Carpatic cu aplicarea metodologiei Sajopetri; bazată pe ansambluri recuperate din așezări în aer liber, agricole sau de la ferme. Voi compara materialele ceramice din siturile recent excavate din epoca fierului târzie. În selecția ansamblurilor analizate, a fost important să se compare materiale atât din contexte funerare, cât și din contexte domestice și ca regiunile să fie reprezentate la o scară egală prin aceste colecții. Cu toate acestea, din cauza domeniului de aplicare limitat al lucrării, nu este posibil să includem aici toate datele publicate și nepublicate din epoca fierului târzie. Studiul se va concentra pe patru situri investigate intens și patru pe scurt și pe materialul lor ceramic: Menfocsanak, Ordacsehi, Rackeresztiir, Balatonoszod, Sajopetri și Ludas. Menfocsanak este situat lângă Dunăre, în regiunile nordice ale Transdanubiei, în timp ce Ordacsehi și Balatonoszod sunt situate de-a lungul malurilor sudice ale lacului Balaton. Rackeresztiir se află pe câmpia Mezofold, în Transdanubia de est, în timp ce Sajopetri, Polgar și Ludas se întind de-a lungul marginilor nordice ale Marii Câmpii Maghiare. Așezarea și cimitirul din epoca fierului de la Matraszolos se află în regiunea muntoasă de nord a Ungariei (Fig. 1). Aceste situri situate în diferite regiuni ale Ungariei formează baza comparației primare. În zonele în care lipseau situri de referință recent excavate, în analiză au fost incluse date publicate despre cimitire și așezări. Este important de menționat, totuși, că pentru o imagine de ansamblu revizuită, la scară largă, în viitor, este necesară includerea ansamblurilor publicate dincolo de granițele Ungariei, dar în Bazinul Carpatic.

Înainte de a ne îndrepta atenția asupra siturilor în sine, este nevoie de câteva cuvinte despre mediile lor geografice și culturale. Ungaria actuală este situată în mijlocul Bazinului Carpatic, care include trei regiuni majore: Transdanubia și Marea Câmpie Maghiară,

împărțită de Dunăre, încadrată de regiunea muntoasă la nord. Dualitatea acestor două câmpii aluvionare depășește însă simpla regionalitate geografică. Există diferențe semnificative în ceea ce privește terenul, hidrologia, cantitatea de precipitații și numărul de zile însorite. Diferențele de climă și hidrologie se reflectă și în floră și faună. Marea Câmpie Maghiară formează marginea vestică a stepei împădurite eurasiatice, delimitată de lanțurile muntoase și văile regiunii muntoase la nord. Transdanubia este formată din peisaje diverse: munți, câmpii aluvionare, dealuri și văi. Aceste medii diferite https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro necesită o serie de strategii de subzistență: câmpiile aluviale ale Transdanubiei erau potrivite pentru agricultură, în timp ce pajiștile din Marea Câmpie Maghiară și văile fertile ale regiunii muntoase erau ideale pentru păstoritul transhumant. Această dualitate a regiunilor pare să fi determinat dezvoltarea culturală a celor două zone în trecut, inclusiv în epoca fierului. Înainte de populația celtică, comunitățile agricole din estul Hallstattului s-au stabilit în Transdanubia, în timp ce, în același timp, Marea Câmpie Maghiară și regiunea muntoasă nordică erau ocupate de cultura scitică Vekerzug (grupul Alfbld). Aceste două populații, care trăiau deja în Bazinul Carpatic la sosirea grupurilor celtice în secolul al V-lea î.Hr., au avut o influență semnificativă asupra dezvoltării culturale și economice a culturii La Tene.

Fig. 1. Harta siturilor arheologice din Ungaria menționate în studiu.

1. Balatonoszod, 2. Budapesta, 3. Biikkszentlaszlo, 4. Dunaszentgyorgy, 5. Hare, 6. Karcsa, 7. Kiszombor, 8. Ludas, 9. Matraszolos, 10. Menfdcsanak, 11. Paks, 1.42, 1.42 Orda, 1.42.1. Polgar, 15. Rackeresztur, 16. Sajopetri, 17. Sopron, 18. Szajk.

Conform celor mai recente dovezi arheologice, cea mai veche ocupație celtică din Bazinul Carpatic poate fi datată în secolul al V-lea î.Hr. Aceste situri timpurii sunt distribuite de-a lungul Dunării, la poalele Alpilor de Est și în împrejurimile lacului Fertö. Siturile arheologice descoperite în Austria Inferioară, sud-vestul Slovaciei și nord-estul Ungariei demonstrează „latenizarea populațiilor locale, din Hallstatt târziu, și apariția complexului La Tene” (Szabo 2015, 17). Cimitirele de la Franzhausen din Austria Inferioară (Neugebauer 1992, 48) și Bucany din sud-vestul Slovaciei (Bujna-Romsauer 1983) ilustrează foarte bine tranziția de la Hallstatt târziu la perioada La Tene timpurie (Szabo 2015, 17). O continuitate similară poate fi observată în cimitirele Sopron-Krautacker (Jerem 1986) și Pilismarot-Basafiarc (Bognar-Kutziän 1975) din Ungaria. Ansamblul ceramic reflectă prezența unei populații colorate în secolul al V-lea î.Hr. Odată cu noile elemente celtice, componentele scitice (estice) încep să se manifeste pe materialul Hallstatt local (Tankö 2005a). În același timp, siturile din epoca timpurie a fierului din regiunile sudice ale Transdanubiei prezintă influențe puternice provenite din Balcani, care continuă în a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr. Ansamblurile celtice timpurii, distribuite de-a lungul Dunării până la Szajk, indică o comunitate eclectică ce utilizează elemente artistice din tradițiile alpine estice, ilirice și scitice (Gäti 2014).

În prezent, formele și modelele ceramice bazate pe tradițiile locale par a fi semnificativ diferite în nord-vestul și sud-estul Transdanubiei în secolul al V-lea î.Hr. Bolurile și oalele de gătit descoperite în regiunea nordică prezintă legături strânse cu siturile din Austria Inferioară, în timp ce formele de kantharos și oinochoe https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro din sudul Transdanubiei sugerează relații puternice cu Balcanii. Deși ceramica La Tene apare în cantități mari până în această perioadă, prezența sa în situri nu este încă predominantă. Este intrigant, însă, faptul că o anumită formă ceramică locală, bolul cu „mâner de corn”, a fost interpretată în stilul La Tene - până în prezent acesta este singurul exemplu cunoscut pentru acest tip de influență artistică timpurie.

Ocuparea Bazinului Carpatic a fost o piatră de hotar importantă în mișcările istorice ale celților în timpul secolului al IV-lea î.Hr. (vezi: Szabo 2015, 19-32). Grupurile celtice sosite din direcția Bazinului Vienei au apărut la Menfocsanak în al doilea sfert al secolului al IV-lea î.Hr. Mișcarea istorică este reprezentată atât în cimitir, cât și în așezare (Pl. 1) ca un orizont arheologic bine indicat (LT Bl). Cu toate acestea, atât așezarea, cât și cimitirul includ o fază anterioară, din epoca timpurie a fierului, care indică ocuparea continuă a sitului din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr. (faza Ha C2/D1). În caracteristicile așezării datând din epoca timpurie a fierului, alături de ceramica Hallstatt locală, o cantitate semnificativă de ceramică La Tene apare în a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr. (Durkovic 2015, 134). Continuitatea dintre ocuparea din perioada Hallstatt târzie și cea timpurie a perioadei La Tene de la Menfocsanak pare probabilă, dar până acum nu a fost dovedită arheologic. Cu toate acestea, se pare că a avut loc o schimbare semnificativă în așezare în prima jumătate a secolului al IV-lea. Un număr semnificativ de clădiri noi au fost construite, iar ceramica care reflectă tradițiile de ghiveci din epoca fierului timpuriu a fost înlocuită de o gamă largă de articole La Tene.

Piese tipice ale ansamblului ceramic La Tene (Pl. 2/1) de la Menfocsanak sunt bolurile modelate manual cu corpuri conice, emisferice (Tipul 1.2.1) sau cu margini inversate (Tipul 1.2.2). Bolurile cu profil în S (Tipul II.1.1) sunt piese caracteristice tradiției ceramicii celtice orientale și sunt frecvent recuperate din elementele Epocii Fierului. Profilul și marginea puteau fi formate în diverse moduri. Suprafața interioară a bolului este adesea decorată cu un model imprimat cu ștampilă (de exemplu, Tanko 2010a, fig. 4/2). Vasele mici, ușor alungite (Tipul II.5) cu profiluri în S și o ceramică biconică de dimensiuni mai mari (Tipul II.3) sunt, de asemenea, forme tipice La Tene. Majoritatea vaselor temperate cu grafit de tip LT timpuriu au fost în general modelate manual, deși sunt cunoscute și piese realizate la o roată lentă (Tanko 2010a, fig. 4B/7, 5B/4, 8). Majoritatea acestora sunt vase scurte, înguste, cu corpuri conice sau ușor curbate, prezentând incizii diagonale pe umăr. Situlele (Tipul II.2) sunt considerate a fi obiecte de uz casnic tipice acestei perioade. Argila era călită dens cu grafit, turnată la roată, iar suprafața este de obicei pieptănată vertical. Există adesea o nervură sau un canal care se desfășoară orizontal pe umărul situlelor. Nervul în sine este frecvent decorat cu incizii diagonale sau crestături (Pl. 2/2).

În ansamblul ceramic de la Menfocsanak există mai multe fragmente cu decor imprimat cu ștampile. Această tehnică a fost utilizată mai ales pe interiorul bolurilor cu profil în S (Tanko

2010a, fig. 4B/2) și pe exteriorul oalelor de gătit (Tanko 2010a, fig. 5B/12). Cel mai adesea apar amprente cu cercuri concentrice, combinate cu canale și nervuri orizontale, oferind o bază pentru modele complexe. Designul ștampilei în formă de stea de pe suprafața interioară a unui bol (reconstruit) recuperat din elementul nr. 95/49 este deosebit de elaborat (Tanko 2010a, fig. 4B/2). Cele mai apropiate analogi ai acestui model decorativ sunt cunoscuți din ansamblurile funerare de la Au din estul Austriei (Nebehay 1973, Taf. XIX), Gyor-Ujszdllds și Kosd din Ungaria (Hunyady 1944, LX.t./l, 4). Un fragment cu un motiv ștanțat cu liră dublă, descoperit din obiectul nr. 95/313 (Tanko 2010a, fig. 5B/3), oferă informații noi și valoroase despre distribuția acestui tip caracteristic de ștampilă în Europa Centrală/Mijlocie (Megaw-Megaw 2006). Motivele ștanțate reprezentate pe cioburi tratate cu grafit din obiectele nr. 95/31 și 95/49 sunt deosebit de rafinate (Tanko 2010a, fig. 4B/3), aici figurile zoomorfe fiind aranjate spate în spate, formând un semicerc. În detaliile lor, motivele ștanțate de la Menfocsanak sunt iconografic foarte similare cu compozițiile continue de cârcei care apar pe artefactele de la Bussy-le-Chateau (Stollner 1998, Abb.l8/a) și Waldalgesheim (Joachim 1995, Abb. 45/5; 47/5). Asocieri ilustrative similare pot fi observate între modelele publicate din siturile Cernon-sur-Coole (Duval-Kruta 1982, fig. 3), Pottenbrunn (Ramsl 2002, Abb. 124) și Munsingen (Hodson 1968, pl. 28/851) cu rădăcini în stilul Waldalgesheim (Tanko 2010a, fig. 7). Vasul de la Sopr on-Becsidomb este un bun exemplu al faptului că stilul Waldalgesheim apare și pe artefacte găsite în Bazinul Carpatic; pe produse ale tradițiilor ceramice ale cercurilor celtice estice (Schwappach 1971, 150-172). Decorațiunile imprimate cu ștampile de la Menfocsanak sunt analoage cu fibula de la orizontul „H” al cimitirului Munsingen, datând din faza finală a perioadei LT Bl din Europa Centrală (Hodson 1968, 29). Această reprezentare zoomorfă particulară prezintă asemănări cu fibulele circulare cu cap de animal (grifon sau dragon) de la https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

picior curbat spre spate. Dovezile arheologice arată că acest tip de ornament își are originea în Bazinul Carpatic și, cu siguranță, a fost fabricat în ateliere locale. Piese similare pot fi plasate în perioada Duchcov-Miinsingen (faza LT Bl) (Szabo 1974, 71-86).

Din păcate, la Menfocsanak, din cauza lipsei de suprapunere între elementele din epoca fierului târziu, evaluarea cronologică relativă a componentelor sitului a fost dificilă. Prin urmare, pentru datare, trebuie să ne bazăm în întregime pe materialul arheologic descoperit. Trebuie menționat aici că descoperirile provenite din umpluturi cu elemente domestice ar putea fi asociate fie cu utilizarea principală a elementului, fie cu abandonarea după abandonarea așezării. Fragmente ale unor vase sunt distribuite într-o zonă mai mare, unele au fost recuperate din mai multe elemente diferite (Tanko 2010a, fig. 6). Se poate concluziona că aceste clădiri nu au pierit ca urmare a unui eveniment brusc (de exemplu, incendiu), ci mai degrabă a unei degradări continue; materialul, având în vedere utilizarea elementelor așezării, oferă informații ante quem (cronologice). De asemenea, este problematic faptul că, deși datarea se bazează aproape în întregime pe ceramică, majoritatea cioburilor erau prea fragmentate pentru a fi clasificate tipologic. Tipurile de vase care au continuat să fie utilizate pe o perioadă lungă de timp și formele fără schimbări

semnificative în modă prezintă dificultăți suplimentare, iar datarea lor poate fi determinată doar în limite cronologice largi.

Având în vedere cele de mai sus, în așezări, tipurile de vase LT B - B2/C1 par să domine (Fig. 2). Sunt prezente și unele tipuri mai vechi, care prezintă asemănări cu ceramica legată de siturile de așezare LT A din Austria. Deși numărul redus de ceramică mai veche nu indică ocuparea orașului Menfocsanak în perioada LT A, acesta conturează un orizont LT B timpuriu, unde formele arhaice erau încă utilizate. Pe lângă cantitatea semnificativă de ceramică, artefactele metalice au fost prezente doar sporadic în ansamblu. Din umplutura clădirii nr. 95/49, a ieșit la iveală un fragment de fibulă de fier de tip Dux, puternic corodată (tipul Bujna EF-A1 / EF-A2); un obiect caracteristic fazei LT Bl (Bujna 2003, 61-65). O altă piesă de tip Dux (tipul BF-A2-A = Bujna 2003, 47-48) a fost recuperată din clădirea nr. 93/31, împreună cu o fibulă din bronz de tip Munsingen (tip BF-D1-A =Bujna 2003, 53) fără context, datând din aceeași perioadă (Tanko 2010a, 256-257).

Fig. 2. Cronologia ansamblurilor de așezări celtice de la Menfocsanak.

Datele actuale sugerează că cimitirul celtic de la Menfocsanak a fost înființat în faza LT Bl, în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. A fost abandonat în perioada de tranziție LT B2/C1, cel mai târziu în a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr. (Tanko 2010a, fig. 8). Datarea așezării Menfocsanak corespunde cu utilizarea locului de cimitir excavat la cca. 500 m vest. Această informație spațială și https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Relația cronologică implică puternic faptul că locuitorii așezării au fost înmormântați în cimitirul din apropiere. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că obiectele funerare ceramice publicate diferă adesea ca formă și decorațiune de materialul din așezare. Acest lucru poate fi explicat prin diferențele funcționale și calitative dintre obiectele funerare și cele menajere (pentru ansamblurile funerare din cimitirul Ludas, vezi Szabo-Tanko 2006, 339-341).

În urma celor mai vechi infiltrări celtice (de exemplu, Szajk), ocuparea la scară largă a Transdanubiei de sud, ca parte a mișcărilor istorice celtice, a avut loc în secolele IV-III î.Hr. O serie de așezări investigate recent reprezintă ocuparea din perioada LT B2 în această regiune: Paks-Gyapa (Vaczi 2009), Dunaszentgyorgy (Szollosi 2009), Hare-Janyapuszta (Czajlik et al. 2010), Ordacsehi-Csere/dW (Gallina et al. 2007), Rackeresztiir (Czajlik et al. 2015).

În această perioadă, ceramica lucrată la roată domină în ansamblul așezărilor din epoca fierului târziu din sudul Transdanubiei (Pl. 3/1). Cele mai frecvente tipuri întâlnite au fost bolurile cu profil în S (II. 1.1), bolurile emisferice cu margini îngroșate (II. 1.2), situlele (II. 2), oalele (II. 3), oalele mici (II. 5) și baloanele (II. 8). Apar și alte forme, deși mai sporadic,

cum ar fi fragmente de dolii (II.4), kantharoi cu două mânere (II.6), ulcioare cu o singură mâner (II.7) și cupe (11.10). Ceramica lucrată manual poate fi, de asemenea, considerată omogenă. Majoritatea fragmentelor ceramice pot fi identificate ca fiind un tip de bol (I. 2) sau oală de gătit (I. 5). Pe lângă acestea, alte tipuri, cum ar fi bolurile mici (1.1), cupele (1.3), oalele mici (1.4), ulcioarele cu o singură toartă (1.6), capacele (1.7) și capacele pentru jar (1.8), au fost reprezentate doar de câteva cioburi. Este important de subliniat faptul că tipurile ceramice cu toartă au fost reprezentate într-un număr foarte mic atât în ansamblurile ceramice strunjite la roată, cât și în cele lucrate manual, recuperate din regiunea sudică a Transdanubiei. Pe de altă parte, fragmentele ocazionale de toartă au fost aproape întotdeauna decorate în mod unic (B. Szollosi 2014, fig. 2/7-8; 7/6), arătând caracterul specific al acestui stil. Cu toate acestea, ceramica decorată apare foarte rar în ansamblul domestic. Motivele compuse din cercuri concentrice imprimate cu ștampilă, arcade și linii crestate (B. Szollosi 2014, fig. 7) își au rădăcinile în tradițiile ornamentale timpurii ale perioadei La Tene. În schimb, liniile ondulate netezite și câmpurile hașurate (B. Szollosi 2014, fig. 8) de pe boluri și oale de gătit au apărut spre sfârșitul perioadei La Tene timpurii (Szabo 2007, 318), cu o distribuție inițială lentă în regiune.

Pe baza comparației așezărilor din epoca fierului târziu, se poate concluziona că tehnologia ceramică din sudul Transdanubiei reflectă un grad ridicat de omogenitate (B. Szollosi 2014, 30-35). Lipsa anumitor tipuri de ceramică, reprezentarea ridicată sau scăzută a anumitor forme de vase se datorează diferențelor cantitative în ansambluri sau poate tradițiilor locale de olatare din trecut (B. Szollosi 2014, 30-35).

Spre sfârșitul perioadei La Tene Mijlocie, au avut loc schimbări considerabile în Transdanubia și în Bazinul Carpatic în ansamblu. Cimitirele înființate în faza La Tene timpurie au încetat să mai fie folosite de LT Cl (de exemplu, Rezi, Magyarszerdahely: Horvath 1987; 1997, 79-90); un fenomen care poate fi observat și în estul Ungariei și nord-vestul Slovaciei (pentru mai multe informații pe această temă, vezi Szabo 2015, 40). Așezările din epoca fierului investigate recent reflectă o situație similară, astfel se pare că așezările în aer liber din faza La Tene timpurie au fost abandonate până la sfârșitul fazei La Tene Mijlocie (de exemplu, Menfocsanak: Tanko-Egry 2009, 406; Ordacsehi și Dunaszentgyorgy: B. Szollosi 2014, 30). Din punct de vedere arheologic, însă, perioada La Tene Mijlocie este considerată o fază de tranziție continuă, manifestându-se în decorațiunile tecilor și ornamentele corporale (Szabo 2015, 40). Mai mult, săpăturile contemporane efectuate pe situri oppida arată o schimbare semnificativă în structura așezărilor în timpul fazei La Tene Mijlocie (Szabo 2015, 63). Bazele oppida ulterioare au fost puse în această perioadă de tranziție, odată cu stabilirea unei rețele de așezări în aer liber legate de aceste centre (de exemplu, Szigetszentmiklos lângă Budapesta-Gellerthegy: Hanny 1992 sau Esztergom-Szentgyorgymezo lângă Esztergom-Vdrhegy: Kelemen 1987). Relația strânsă dintre siturile în aer liber și așezările fortificate este evidentă, având în vedere asemănările din ansamblurile lor ceramice. Materialul descoperit la Budapest-Gellerthegy este cunoscut încă de la publicarea sitului în anii 1930, dovedindu-se a fi o colecție de referință excelentă pentru tehnologiile ceramice din perioada La Tene târzie. Această perioadă a epocii fierului târzii a fost caracterizată de ceramică gri de bună calitate, cu linii ondulate netezite și

câmpuri hașurate; și ceramică pictată în roșu-alb cu motive geometrice sau figurative (Hunyady 1944, pl. XCV-CV; Bonis 1969). Ceramica gri cu model netezit a avut o răspândire largă și a apărut în cantități mari în așezările din perioada La Tene târzie. În ciuda faptului că ceramica pictată în roșu-alb apare frecvent în perioada LT D, în special pe siturile oppida de-a lungul Dunării, aceasta este reprezentată doar în câteva fragmente în alte așezări fortificate (Szabo 1991, 273-274).

Săpăturile de salvare efectuate înainte de construcția autostrăzii M7 în ultimele decenii au scos la iveală o serie de sate celtice de-a lungul țărmurilor sudice ale lacului Balaton (Nemeth 2007, 37-40). Acest material ceramic recent recuperat a relevat un grad ridicat de suprapunere între tehnologiile de ghiveci folosite la sud de lacul Balaton, Budapest-Gellerthegy și Esztergom-Vdrhegy. Două așezări fortificate sunt cunoscute din regiunea sudică a Balatonului, care au fost ocupate în perioada La Tene târzie: Tihany-Ovdr (Regenye 2004, 188-190) și Balatonfdldvar-FdMvdr (Novaki 1961, 81-89). O serie de așezări cu faze similare de ocupare au fost investigate în timpul lucrărilor de salvare de pe traseul autostrăzii M7 în apropiere de Balatonfoldvar. Următoarea secțiune va oferi o scurtă prezentare generală a materialului ceramic din deșertul Balatonoszbd-Temetoi duld (Pl. 4; raport preliminar: Belenyesy-Horvath 2007, 103-104).

Tehnologiile ceramice târzii din perioada La Tene erau ferm înrădăcinate în tradițiile perioadei La Tene Mijlocie, iar unele forme ceramice au continuat să fie produse și utilizate în fazele ulterioare. Din sit sunt cunoscute mai multe exemple de boluri lucrate manual, conice și emisferice (Tipul 1.1-2) și oale de gătit (Tipul 1.5). Aceste vase erau decorate cu nervuri imprimate cu degetele, butoni și pieptănare verticală sau diagonală, caracteristice perioadei (Pl. 4/2-5). Situlele au continuat să fie aplicate cu un design pieptănat pe exterior (Tipul II.2.1), însă apar și forme cu pieptănare verticală, diagonală și în cruce. Mai multe situle au fost temperate cu grafit, dar utilizarea grafitului ca materie primă a scăzut semnificativ în perioada La Tene Mijlocie în comparație cu faza anterioară. Majoritatea formelor ceramice turnate la roată au continuat să înflorească. Pe lângă bolurile cu profil în S (Tip ILLI) și bolurile emisferice cu buze îngroșate (Tip II.1.2), apar frecvent și boluri cu margini inversate și interior decorat (Tip II.1.5) (Pl. 4/6, 8,18). Varietatea turnată la roată a înlocuit treptat prototipul său lucrat manual începând cu faza LT C, până la dispariția ambelor forme (Tip 1.1-2) din ansamblurile ceramice din La Tene târziu. Utilizarea bolurilor cu profil în S (Tip ILLI) și a bolurilor emisferice cu buze îngroșate (Tip II.1.2) a continuat pe întreaga durată a perioadei La Tene târzii, dar interiorul lor devine decorat cu linii geometrice netezite și mânere aplicate cu așa-numitele „butoape" (Pl. 4/20). Printre oalele de gătit din La Tene târziu (Tip II.3), au dominat varietățile globulare, adesea cu netezire sub margine și pe umăr. Marginile recipientelor mari de depozitare (Tip II.3) și ale dolmiilor (Tip II.4) prezintă urme de reziduuri organice, care ar putea fi rămășițe de gudron sau rășină de pin folosite pentru sigilarea vaselor (Pl. 4/13,17).

Ceramica strunjită la roată din epoca La Tene târzie a fost de calitate superioară în comparație cu obiectele din fazele anterioare; vasele erau fabricate din lut bine levigat, turnat la o roată cu rotație rapidă și ars la temperaturi ridicate. Spre deosebire de tehnicile

de decorare tipice din perioada La Tene timpurie (cum ar fi impresiunile cu ștampile) și din perioada La Tene mijlocie (cum ar fi canelarea și nervurarea suprafețelor), modelele netezite au devenit dominante pe interiorul bolurilor și pe exteriorul oalelor de gătit în timpul erei La Tene târzii. Arcadele netezite, liniile ondulate, câmpurile hașurate și benzile netezite au fost aplicate cel mai frecvent (Pl. 4/19, 22-23).

Este important de menționat aici că materialul roman lipsește complet la Balatonoszbd, ceea ce sugerează cu tărie că așezarea a fost abandonată înainte de cucerirea romană. Printre fibulele recuperate la fața locului, o fibulă decorată cu incrustații de tip La Tene mediu a fost cel mai reprezentată, alături de numeroase exemple din varietatea locală de fibulă Nauheim, numită „tipul Vinkovci" (Fig. 3/3-5, 7, 9 - vezi seriile C, D și E în sistemul lui K. Striewe - Striewe 1996, Taf. 21-25 și vezi descrierea „tipului Vinkovci" în Dizdar 2016, 37). Promovând luarea în considerare a poziției cronologice a satului celtic, a fost descoperită și o fibulă de „tip Beletov vrt" la fața locului (Fig. 3/1. - informații suplimentare despre „tipul Beletov vrt": Drnic-Tonc 2014, 186-190). Aceste artefacte sugerează datarea așezării Balatonoszod în perioada LT C2-D1, în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.Hr. Tranziția dintre La Tene târziu

iar perioada imperială romană nu a fost încă identificată în arhiva arheologică din teritoriile Panoniei maghiare. Cu toate acestea, faza târzie a sitului Menfocsanak este caracterizată de un context în care au fost descoperite fragmente de ulcioare romane și un mortarium împreună cu tipuri ceramice târzii de La Tene, indicând romanizarea comunității celtice locale în perioada imperială timpurie.

Perioada La Tene din Marea Câmpie Maghiară și din nord-estul Ungariei prezintă o imagine relativ omogenă în ceea ce privește tehnologiile și tipologiile ceramice (Pl. 5). În cadrul tradiției Vekerzug predominante la acea vreme, pot fi identificate o serie de forme: oale biconice (Tipul 1.5.3), în formă de ghiveci de flori (Tipul 1.5.1) și în formă de butoi (Tipul 1.5.2), boluri semisferice (Tipul 1.2.1) și boluri cu margini inversate (Tipul I.2.2-4). Aceste tipuri, clasificate drept „forme scitice" de A. Bottyan (1955) și J. Chochorowski (1985), reprezintă majoritatea ceramicii lucrate manual. Cănile cu o singură toartă lucrate manual (Tipul 1.6), bazate pe tradiții scitice, și variantele lor aruncate la roată (Tipul II.7) sunt prezente doar în număr mic în cadrul ansamblurilor domestice. Vasele cu o singură toartă, cu motive imprimate cu unghiile sau ștanțate, sunt adesea descoperite în cimitirele celtice de la est de Dunăre (Hunyady 1944, 51-54; Hellebrandt 1999, 95, 249; Szabo 2005, 163-167). Interesant este că, în cimitirul din Ludas, cănile cu o singură toartă au fost găsite aproape exclusiv ca obiecte funerare care însoțesc înmormântările feminine ornamentate (Szabo-Tanko 2006, 341), în timp ce în necropola contemporană de la Sajopetri, aceste vase au fost descoperite în înmormântări înarmate (bărbați) (Guillaumet-Szabo 2004, 62-65).

Atât variantele de boluri cu margine inversată, lucrate manual (Tipul I.2.2-4), cât și cele aruncate la roată (Tipul II.1.5), apar în mod regulat în siturile de așezare din epoca fierului târzie din nord-estul Ungariei. Este dificil de diferențiat între aceste două variante, corpul sau/și marginea fiind adesea finisate la o roată cu rotație lentă. Întrucât atât variantele lucrate manual, cât și cele aruncate la roată sunt reprezentate în tradițiile de ghiveci

Vekerzug și La Tene, această tehnică particulară de fabricație are o semnificație limitată în ceea ce privește identificarea trăsăturilor culturale (Tanko-Vaday 2010, 146).

Bolurile clasice cu profil în S (Tip ILLI) și bolurile emisferice cu margini îngroșate (Tip II.1.2) sunt forme de vase tipice epocii La Tene și apar în ansambluri în toate siturile de așezare din estul Ungariei. Situle cu (Tip II.2.2.) sau fără (II.2.1.) decor pieptănat apar în mod regulat în contextele domestice din epoca fierului târziu. În cadrul clasei situlelor - pe baza formei marginii și a decorului de pe umăr (de exemplu, netezire, nervuri, canelare și modele crestate) - pot fi identificate și alte variante (Szabo et al. 2007, 241-242). Situlele au fost realizate cu sau fără utilizarea gradei de grafit. Diferite varietăți de oale de gătit strunjite la roată (Tip II.3), baloane (Tip II.8) și oale mici (Tip II.5) sunt, de asemenea, reprezentate în materialele de așezare (Szabo et al. 2007,

iar ulcioarele cu o singură toartă (Tipul II.7) sunt în majoritatea cazurilor confirmate de fragmentele mânerelor lor (Szabo et al. 2007, 243).

În afară de formele standard de vase, există o ușoară variație a materialului ceramic între cele patru situri reprezentate aici. Obiecte ceramice de tip strecurător, identificate în general ca capace de jar, apar la Sajopetri (Fig. 4), precum și la Matraszolos (Tipul 1.8). Acest tip ceramic este bine cunoscut și asociat cu cultura Vekerzug de pe Marea Câmpie Maghiară la Gyulavari (Gyucha 2002, fig. 7/4), Nyiregyhaza-Manda-bokor (Bottyan 1955, 175, 85) sau Szoinok-Zagyvapart (Cseh 2001, fig. 11), dar apare și în contexte închise La Tene (Nitra-Sindo/ka: Brezinova).

Taf. 12/2a-b; 58/1; 66/5). Există mai multe presupuneri cu privire la funcția acestor vase; acestea sunt cel mai adesea descrise ca capace pentru jar, strecurătoare sau uneori ca arzătoare de tămâie (Istvanovics 1997, 76; Cseh

90; Gyucha 2002, 62). De fapt, pe suprafețele exemplarelor recuperate de la Nyiregyhaza, Szolnok și Gyulavar, s-au găsit urme ale unui fel de arsură

substanța nu a putut fi detectată. Gaura mare de pe „bazele” lor sugerează o funcție de acoperire a jarului, torței sau luminii. Cele două boluri cu piedestal (1.2.5) de la Sajopetri; Szabo 2007, pl. CVIII/9; Tanko 2010b, fig. 5/1) sunt considerate apariții unice în estul Ungariei. Chochorowski (1985, 48) a clasificat bolurile cu piedestal drept artefacte ale culturii Vekerzug, chiar dacă acest tip de vas are o reprezentare minimă în cadrul distribuției complexului Vekezug (de exemplu, Csanytelek, Gyula 2001, 163; Tapioszele,

Parducz 1966, 23.t./8). Distribuția bolurilor cu coadă pedestrală sugerează o origine transilvană (Cri§an 1969, 126-131), iar prezența lor în așezările celtice de-a lungul râului Maroș - în ciuda dominanței culturii La Tene - dovedește (co-)existența comunităților indigene (Ferencz 2007, 98-104; Berecki 2008, 57). Exemplele care apar ocazional la vestul și nordul râului Tisa - inclusiv descoperirile de la Sajopetri - sunt probabil importuri sau manifestări ale unei influențe culturale din est, încorporate în tradițiile ceramice locale (celtice). În acest stadiu al cercetării este imposibil să asociem bolurile cu coadă pedestrală

din epoca fierului La Tene din estul Ungariei (Sajopetri și Nyiregyhaza KE 27 - Almassy 2009, fig. 12.2) cu un grup etnic definit (de exemplu, daci sau sciți). De asemenea, este interesant faptul că bolurile cu margini verticale (sau capace? - Tipul II.1.4) și dolmiile (Tipul II.4) sunt reprezentate doar la Sajopetri. Rămâne o întrebare deschisă dacă aceste diferențe în conținutul ansamblurilor se datorează tradițiilor locale de gătire în ghiveci, diferențelor cronologice sau poate metodelor de eșantionare dintr-o anumită zonă a sitului (de exemplu, clădiri domestice, ateliere, structuri de depozitare etc.). Dolmiile nu sunt un tip de vas exclusiv în regiune: fragmente sunt cunoscute din oppidumul din Biikkszentlaszlo (Hellebrandt 1992, fig. X/1, 8,10-11).

În concluzie, tipurile de vase prezente în siturile de așezare din Marea Câmpie Maghiară și nord-estul Ungariei în secolele III-II î.Hr. prezintă similarități semnificative, prezentând în ansamblurile ceramice atât tradiții scitice (cultura Vekerzug sau Grupul Alfbld), cât și celtice (La Tene) (PL 7). Acest lucru ne permite să concluzionăm că ocupația celtică din secolul al III-lea î.Hr. a integrat pașnic populația locală. Rezultatele obținute din analiza tehnologică și tipologică a ceramicii sugerează coabitarea comunităților celtice și scitice.

Perioada târzie La Tene din Câmpia Maghiară este încă dificil de interpretat din perspectivă arheologică. Cercetătorii s-au ocupat de rămășițele tradițiilor La Tene, identificate în general cu populațiile celtice supraviețuitoare din perioada imperială romană și cu așezarea simultană a grupurilor germanice în nord-estul Ungariei (Parducz 1957, 50; Salamon-Torok 1960, 154, 170—171; K. Vegh 1975, 92; Budinsky-Kricka-Lamiova-Schmiedlova 1990, 313). Există încă foarte puține informații disponibile cu privire la procesul de tranziție de la complexul cultural La Tene la ceea ce este identificat în Ungaria drept Perioada Migrației Timpurii. Majoritatea datelor arheologice provin din săpături vechi, în timp ce rezultatele investigațiilor recente așteaptă publicarea sau sunt disponibile doar sub formă de rapoarte preliminare.

Din această perioadă de tranziție, sunt cunoscute doar situri de așezare și până în prezent nu există indicii despre cimitire în arhiva arheologică. Între timp, există o prejudecată substanțială în publicații; Așezările La Tene din regiunile muntoase din nord-estul Ungariei, unde artefactele recuperate reflectă influențe artistice germanice din perioada imperială timpurie, au fost rareori investigate: (Ipolytolgyes: Erdelyi-Lamiova-Schmiedlova 1971; Paszto-Csontfalva: Tanko 2005b; Salgotarjan-Parcul Ipari: Vaday-Szabo 2008; Kazar: Vaday 2003; 2005; Szilvasvarad-Sport ter: Salamon-Torok 1960; Miskolc-Szabadsdg ter: K. Vegh 1964; MiskcAc-Sotetkapu: Parducz 1957; Kistokaj-Gerenda: K. Vegh 1975, 71-73). Aceste situri par să conteste și cadrul cronologic. Continuarea tradițiilor La Tene alături de prezența germanică nou-venită în unele teritorii a fost deja argumentată convingător - de exemplu, cultura Puchov din regiunea nordică a Carpaților (Pieta 1982). Cu toate acestea, în contrast, cele mai recente date arată că așezările în aer liber datând din perioada La Tene Mijlocie și cimitirele asociate acestora din sud-estul Slovaciei și nord-estul Ungariei au fost abandonate până la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. (Szabo 2015, 40, 60). Urmele de continuitate nu pot fi observate nici pe siturile investigate recent cu cele mai noi metode arheologice (de exemplu, Sajopetri: Szabo 2007, 333-334; Matraszolds: Tanko-Vaday 2010,

153; Ludas: Szabo-Tanko 2012, 150). Scăderea așezărilor în aer liber ar putea fi explicată prin înființarea oppida, care necesita o concentrare substanțială a populației (Fichtl 2000, 31 și următoarele), dar în prezent această presupunere nu poate fi susținută de dovezi arheologice din Bazinul Carpatic. Investigarea sistematică a castrurilor de pe deal (de exemplu, Biikkszentlaszlo; Pl. 6) ar putea oferi un pas suplimentar în conturarea ansamblurilor La Tene târzii din secolul I î.Hr.

Piese tipice ale ansamblului ceramic La Tene târziu sunt bolurile modelate manual, cu corpuri conice, emisferice (Tipul 1.2.1) și cu margini inversate (Tipul 1.2.2). Aceste varietăți au fost rezumate la Tipul 12 de Hunyady, care a susținut o origine scitică pentru aceste vase și a sugerat că acestea au devenit răspândite pe scară largă în zonele aflate sub ocupație celtică abia în perioada LT D (Hunyady 1944, https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

54,132-133). Totuși, acest argument necesită acum o revizuire. Aceste tipuri au fost prezente continuu de la sfârșitul epocii bronzului târziu până la sfârșitul epocii La Tene târzii în Bazinul Carpatic (Szabo et al. 2007, 236), apărând în numeroase ansambluri ceramice (Valyi 1983, It/l, 5.; II.t./13-14; Horvath 1979, 62-63, XILt./lO; Horvath 1987, pl. XXIX/13). În cadrul ansamblurilor din epoca fierului târziu au fost identificate mai multe tipuri lucrate manual (Tipul 1.5), inclusiv oale biconice (Tipul 1.5.3), în formă de ghiveci de flori (Tipul 1.5.1) și oale de gătit în formă de butoi. Aceste tipuri, clasificate drept forme „scitice" în Marea Câmpie Maghiară, se găsesc și în Transdanubia. Cănile lucrate manual, cu o singură toartă (Tipul 1.6), și variantele lor aruncate la roată, ulcioarele mici (Tipul II.7), par să urmeze tradițiile scitice de ghiveci, dar sunt reprezentate doar în număr mic în materialul ceramic domestic. Vasele cu o singură toartă, cu motive imprimate de unghii sau ștanțate, sunt descoperite în mod regulat în cimitirele celtice de la est de Dunăre, dar sunt prezente doar în câteva exemple din Transdanubia. Bolurile cu profil în S sunt forme de vase tipice perioadei La Tene. Cel mai recent, Schwappach a oferit o prezentare generală a dezvoltării tipo-cronologice a acestor vase, în care a concluzionat că forma profilului și marginea sunt indicative cronologice pentru acest tip (Schwappach 1975, Taf. 6; Schwappach 1979, 22-26). Majoritatea oalelor de tip La Tene timpuriu, temperate cu grafit, au fost în general formate manual, deși au fost documentate și exemple de piese turnate cu roată lentă (Tanko 2010a, fig. 4B/7, 5B/4, 8). Acestea sunt în mare parte vase cu corp conic sau ușor curbat, înguste, frecvent decorate cu incizii diagonale pe umăr. Aceste tipuri apar în principal în teritoriile din sudul Bavariei, Austria și Republica Cehă, în ansambluri LT A - LT B (Kappel 1969, 58-65). Situlele temperate cu grafit (Tipul II.2) cu suprafețe pieptănate au fost considerate anterior principalele tipuri ceramice ale fazei LT D, ulterioare LT CD (Hunyady 1944, 141-142; Kappel 1969, 53). Cu toate acestea, din nou, această presupunere așteaptă încă o clarificare cronologică. În ciuda incertitudinilor clasificărilor cronologice timpurii La Tene, vasele temperate cu grafit, decorate cu pieptănare verticală, însoțite de o nervură care se întinde sub margine și uneori combinate cu crestături incizate sau cu motive „os de pește", apar în faza LT B2 (Szabo et al. 2008, 205). Vase similare LT B2 sunt turnate la roată, dens temperate cu grafit, cu modele pieptănate verticale pe suprafețele exterioare. Situle cu o coastă sau un canal care se desfășoară orizontal pe umăr apar și ele în

mod regulat, unde coasta însăși este incizată cu crestături diagonale. Exemple comparative bune sunt cunoscute din ansamblurile funerare din sud-vestul Slovaciei (Benadik 1957, Taf. IX/12, XI/10, XV/22; Benadik 1983, Taf. VIII/11, LI/3, LXI/15; Bujna 1989, Taf. VI/10, XXXV/12; Bujna 1995, Taf. 40A2, 40B2, 42C5, 55A5), dar acestea apar și în contexte domestice din estul Ungariei (Szabo et al. 2007, 241-242). Cu toate acestea, există mai multe contradicții în ceea ce privește datarea situlelor temperate cu grafit și decor pieptănat. Clasificarea acestor vase în perioada LT C de către P. Reinecke a fost acceptată de mulți cercetători (Reinecke 1906, 292; Pittioni 1930, 101; Hunyady 1944, 141-142; Kappel 1969, 53; Jerem et al. 1985, nota 74). Faza LT C a fost ulterior supusă mai multor revizuiri (Polenz 1971, 31-43; Haffner 1979, 405-409), care au afectat și datarea situlelor. J. Meduna, în lucrarea sa de sinteză a așezărilor celtice moraviene, a folosit și el cadrul cronologic al lui Reinecke, însă, în urma analizei ansamblurilor în context închis, a concluzionat că decorul pieptănat de pe ceramica temperată cu grafit ar fi putut apărea în sud-vestul Slovaciei și Moraviei încă de la începutul perioadei LT Bl (Meduna 1980, 65). Pe baza acestor observații, se pare că cele mai vechi situle pieptănate și temperate cu grafit au apărut deja la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. (LT Bl) (Tanko 2010a, 255), deși s-au răspândit abia în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. (LT B2) (Szabo 2007, 317-318). Ulterior, apar și situle netemperate cu grafit, fără decor pieptănat (Tanko 2010a, fig. 5B/6,11,13). În prezent, nu se poate detecta nicio diferență cronologică între variantele temperate cu grafit și cele netemperate cu grafit sau situlele cu sau fără decor pieptănat.

Vasele mici, ușor alungite, cu profil în S (Tipul II.5) și vasele biconice de dimensiuni mai mari (Tipul II.3) sunt, de asemenea, forme tipice La Tene. Hunyady (1944, 136-139, 142-148) a atras atenția asupra dificultăților de a distinge aceste variante din punct de vedere formal și cronologic. Din păcate, fragmentele descoperite în siturile investigate recent sunt dificil de încadrat în categoriile de vase ale lui Hunyady. Diferite variante de oale de gătit strunjite la roată (Tipul II.3), baloane (Tipul II.8) și oale mici (Tipul II.5) sunt prezente și în materialul ceramic al așezărilor. Este de remarcat, totuși, că, deoarece majoritatea acestor vase au pereți subțiri și sunt realizate la o roată cu rotație rapidă, rata lor de fragmentare este mai mare decât a altor tipuri. Deoarece majoritatea rămășițelor constă din fragmente de margine, este dificil de stabilit cu certitudine dacă cioburi aparțin oalelor de gătit, baloanelor sau oalelor mici; identificarea exactă este posibilă numai după reconstituirea profilului vasului. Prin urmare, subreprezentarea acestor tipuri s-ar putea datora factorilor tafonomici. Am încercat să depășim această problemă a clasificării tipologice în cazul vasului Sajopetri, discutând oalele mici și oalele de gătit în aceeași categorie în capitolul rezumativ (Szabo et al. 2007, 251). În mod similar, kantharoi-urile cu două mânere (II.6) și ulcioarele cu o singură mâner (Tipul II.7) pot fi identificate doar prin fragmente care prezintă cel puțin o parte a mânerului, ceea ce creează din nou o problemă în analiza tipologică. De exemplu, un ciob de kantharos fără rădăcina mânerului ar putea fi identificat drept o oală mică (Tipul II.5), în timp ce un ulcior cu mâner ar putea fi clasificat în mod fals printre baloane (Tipul II.8). Mai mult, dacă s-ar găsi un singur mâner de kantharos, vasul ar putea fi clasificat drept ulcior.

Având în vedere natura tipologiei, această problemă este aproape inevitabilă, însă numărul de erori ar putea fi redus prin selecția atentă a fragmentelor. O altă dificultate este că proporția de kantharoi și ulcioare clar identificabile este relativ mică, comparativ cu numărul minim de vase individuale (NMI) luat în considerare în cadrul numărului total de cioburi recuperate la fiecare sit. Problema a fost evidentă în cazul Sajopetri, unde din aproximativ 10.000 de cioburi analizate și minimum 2000 de vase identificate, doar două kantharoi au putut fi reconstituite (Szabo et al. 2007, 243). Prin urmare, nu este surprinzător faptul că aceste tipuri sunt foarte puțin reprezentate sau deloc pe alte situri unde numărul de fragmente este mult mai mic.

În cele din urmă, în așezările în aer liber, ceramica gri cu modele netezite sau imprimate a dominat în orizontul La Tene târziu, pe lângă absența relativă a ceramicii pictate în roșu-alb. Abandonarea așezărilor La Tene mijlocii a avut loc până la sfârșitul LT Cl (Szabo 2007, 319); un fenomen care este în general asociat cu formarea oppida celtică târzie (LT C2, Fichtl 2000, 31). Absența „straturilor de distrugere” pe siturile în aer liber sugerează că locuitorii acestora au plecat pașnic și din proprie voință (Szabo 2007, 319; Szabo 2015, 60).

Prin intermediul unei discuții detaliate a tehnologiilor de ceramici La Tene, această lucrare argumentează continuitatea tradițiilor ceramice care pot fi urmărite de la începutul până la sfârșitul perioadei La Tene în Bazinul Carpatic. Asamblajele ceramice din această gamă largă de timp prezintă asemănări remarcabile în diferite regiuni din zona studiată. Cu toate acestea, există și diferențe semnificative între ansamblurile din zonele de est și de vest ale Ungariei, datorate în principal factorilor geografici, de mediu și culturali (adică populațiilor indigene) ale celor două teritorii (Pl. 8-9). Prezentul studiu este doar primul pas către înțelegerea diversității ceramicii din epoca fierului târziu și a importanței sale cronologice și culturale.

Referințe

Vaday-Szabo 2008 Vaday, A.-Szabo, A., Salgotarjan, Bevasarlokbzpont - tbbbkorszakii regeszeti lelohely / Salgotarjan, Shopping cetre - multiperiod arheological site, AIH 2007, 5-42.

Valyi 1983 Valyi, K„ Descoperiri celtice timpurii de la Balfrol, MFME, 1982-1983, 95-113.

Lista figurilor

Fig. 1. Harta siturilor arheologice din Ungaria menționate în studiu. 1. Balatonbszod, 2. Budapesta, 3. Biikkszentlaszlo, 4. Dunaszentgybrgy, 5. Hare, 6. Karcsa, 7. Kiszombor, 8. Ludas, 9. Matraszolos, 10. Menfocsanak, 11. Paks, 11. Paks, 1 Paks, 1. 14. Polgar, 15. Rackeresztur, 16. Sajopetri, 17. Sopron, 18. Szajk.

Fig. 2. Cronologia ansamblurilor de așezări celtice de la Menfocsanak.

Fig. 3. Fibule din așezarea La Tene târzie de la Balatonoszbd (după Belenyesy-Horvath 2007).

Fig. 4. Un capac de jăratic de la Sajopetri (după Szabo 2007).

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Descoperiri aparținând orizontului LT Bl al cimitirului Menfocsanak (după Uzsoki 1987); 2. Comparație tipologică între ansamblurile ceramice celtice din așezarea Menfocsanak și cimitir.

Pl. 2. 1. Tipuri ceramice la așezarea Menfocsanak din epoca târzie a fierului; 2. Vase și situle temperate cu grafit de tip LT timpuriu la Menfocsanak.

PL 3. 1. Principalele tipuri de ceramică din așezarea din epoca fierului târzie de la Ordacsehi (după B. Szollosi 2014); 2. Ceramica La Tene de la Rackeresztur (după Czajlik et al. 2015).

Pl. 4. Tipuri ceramice ale așezării La Tene târzii de la Balatonoszbd.

Pl. 5. Principalele tipuri ceramice din cimitirele și așezările din Marea Câmpie Maghiară și din regiunea muntoasă de nord a Ungariei.

Pl. 6. Principalele tipuri ceramice din castrul Biikkszentlaszlo din regiunea muntoasă de nord a Ungariei (după Hellebrandt 1992).

Pl. 7. Ceramică lucrată manual, de tradiție locală (A) și ceramică aruncată la roată de tip La Tene (B) din ansamblul domestic din Matraszolos.

Pl. 8. Cronologia ceramicii de așezare din epoca fierului târziu din Transdanubia maghiară.

Pl. 9. Cronologia ceramicii de așezare din epoca fierului târziu din Marea Câmpie Maghiară și din regiunea muntoasă nordică a Ungariei.

Planșa 1.1. Descoperiri aparținând orizontului LT Bl al cimitirului Menfocsanak (după Uzsoki 1987); 2.
Comparație tipologică între ansamblurile ceramice celtice din așezarea Menfocsanak și cimitir.

Planșa 2. 1. Tipuri ceramice la așezarea Menfocsanak din epoca târzie a fierului; 2. Vase și situle temperate cu grafit de tip LT timpuriu la Menfocsanak.

Planșa 3. 1. Principalele tipuri de ceramică din așezarea din epoca fierului târzie de la Ordacsehi (după B. Szôllôsi
2014); 2. Ceramica La Tène de la Râckeresztûr (după Czajlik et al. 2015).

11.8.

Planșa 4. Tipuri ceramice ale așezării La Tene târzii de la Balatonoszod.

cimitire

(Ludas și Sajópetri)

așezări

U.5

0,7

aprins)

LI

12

1,52

IS

Planșa 5. Principalele tipuri ceramice din cimitirele și așezările din Marea Câmpie Maghiară și din regiunea muntoasă de nord a Ungariei.

Planșa 6. Principalele tipuri ceramice din castrul Biikkszentlaszlo din regiunea muntoasă de nord a Ungariei (după Hellebrandt 1992).

Planșa 7. Ceramică lucrată manual, de tradiție locală (A) și
ceramică aruncată la roată de tip La Tène (B) din ansamblul domestic din Mâtraszôlôs.

Planșa 8. Cronologia ceramicii de așezare din epoca fierului târziu din Transdanubia maghiară.

Planșa 9. Cronologia ceramicii de așezare din epoca fierului târziu din Marea Câmpie Maghiară și din regiunea muntoasă nordică a Ungariei.

Peter E KOVĂCS

Muzeul Damjanich Janos Szolnok, Ungaria kovacs.peter.uni@gmail.com

Cuvinte cheie: Jaszsag, așezare, cronologie, tipologie, ceramică, fragmentare

Acest scurt studiu prezintă o secțiune de așezare recent excavată, datată la sfârșitul epocii fierului. Așezarea este situată în zona Jaszsag, care este în general mai puțin cunoscută de cercetători. Din acest motiv, este necesar să se ofere o scurtă introducere geografică și arheologică în Jaszsag și apoi să se continue cu caracteristicile și descoperirile secțiunii de așezare și să se analizeze dificultățile sale cronologice.

Zona Jaszsag este situată în partea de nord-vest a Marii Câmpii Maghiare din județul Jasz-Nagykun-Szolnok, în prim-planul Munților Nord-Maghiari (Pl. 1/1). În ciuda faptului că are granițe clare - din punct de vedere istoric, etnografic și administrativ - este mai mult decât problematic să se definească granița în sens ecologic. Din acest motiv, a fost necesară determinarea unor cadre "artificiale": în nord și vest urmează granița județului, dar în sud și est râul Tisa a fost desemnat ca frontieră (PL 1/3). Zona studiată are atribute unice de mediu natural în regiune (detaliate în: F. Kovacs-Paar 2014, 33-35). Din punct de vedere geologic, este un subbazin al Marii Câmpii Maghiare. Relațiile geologice ale subsolului sunt determinate de linia Mid-Ungariei (Zagreb-Zempin) (Csontos-Nagymarosy 1998, 51-52; Dovenyi 2010, 167). Având în vedere aceste circumstanțe geologice, zona este împărțită în câteva bazine mai mici (Fodor 1942, 7-8; Gabris 2011, 205), situația de mai sus poate fi considerată principala cauză a peisajului pestriț. Mai multe dealuri, mlaștini, ape udate, pâraie și râuri mici ocupă peisajul. În acest sens, acesta diferă de alte câmpii destul de plate. În plus, principalele râuri sunt următoarele: Zagyva, Galga, Tapid, Tarna, componente determinante ale împrejurimilor (Pl. 1/2).

Din punct de vedere arheologic, zona este mai puțin cunoscută și orzul este publicat. Cea mai emblemă

raport de săpături în regiune din perioada până la sfârșitul epocii fierului. Cu toate acestea, 58 de date pot fi colectate din locații diferite, numărul de situri cercetate este redus și aproape toate sunt cimitire sau morminte izolate. Doar douăzeci și șapte de apariții au fost posibile pentru a fi conectate cu coordonatele exacte ale siturilor arheologice (Pl. 1/3). În plus, nu mai mult de nouă dintre datele prezentate (toate siturile funerare) au fost descoperite de documente - alte șase situri excavate pot fi interpretate ca așezări (sau secțiuni de așezare). Doisprezece monede - majoritatea

Probabil datate în diferite faze ale epocii fierului târziu - au fost detectate în zona studiată, iar douăzeci și trei de situri au fost descoperite prin studii de teren. În peisaj pot fi observate trei posibile concentrări de situri: 1. zona Jaszbereny; 2. zona Szolnok; 3. zona malului râului Tisa (Pl. 1/3). În zonele Szolnok și Jaszbereny, densitatea siturilor este localizată în vecinătatea acestor orașe și conține, de asemenea, înmormântări sau cimitire, precum și elemente de așezare. A treia zonă urmează probabil cursul râului Tisa. Acest lucru ar merita analizat pe o distanță mai mare (de exemplu, între râurile Koros și Bodrog).

Primul arheolog al Jaszsagului a fost Viktor Hild (colecționar de artă și jurnalist) la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea (Kaposvari-Pato 1998). În colecția sa, o curea din lanț de bronz din vecinătatea Jaszbereny-Oregerdd (Hild RN 75; Hild 1898, 425; Stanczik 1975, 84; Stanczik-Vaday 1971, 17) poate fi considerată cel mai valoros artefact - printre multe altele (Fig. 2). În alte colecții sunt cunoscute și diverse artefacte, cum ar fi arme, broșe, brățări, ceramică, bucăți de curea din bronz. Aceste obiecte sunt în mare parte ofertorii și obiecte fără proveniență din zona Jaszbereny.

În perioada comunistă au fost efectuate mai multe săpături, dar interpretarea majorității lor este problematică. În unele cazuri, documentația este pierdută sau chiar lipsesc artefacte. Printre cimitirele importante se numără deja menționatele Jaszbereny-Cserd/ia/om (Kaposvari 1969, 178-198) și Jaszbereny-Hajtaihalom (F. Kovacs-Paar 2014, 35). După sfârșitul comunismului au fost efectuate câteva săpături de salvare, în mare parte legate de așezări, deși într-un volum mai mic decât înainte. Cu toate acestea, datele studiilor de teren (plimbări pe teren) sunt predominant în creștere. O descoperire recentă este situl Besenyszog-Bere/c-er partja, unde au fost descoperite două morminte în 2014 (F. Kovacs-Paar 2014, 37).

Una dintre cele mai recente săpături a fost efectuată în 2004 la Jaszbereny-A/mdsi-

27). Deși suprafața totală excavată este de 11.080 m2, așezarea completă nu a fost descoperită în întregime. Prin urmare, modelul detaliat de locuire nu a putut fi analizat în complexitatea sa. În același timp, diverși parametri - cum ar fi natura dispersată pe mijloc a structurii așezării - și unele aspecte specifice

Într-o imagine generală, casele pot fi descrise ca fiind construcții cu patru laturi și colțuri rotunjite (Af2, Af4, Af7, Af29; detaliat în: F. Kovacs 2013, 69-71). Toate cele patru clădiri aveau găuri pentru stâlpi și ziduri de sprijin mai lungi sau mai scurte, într-un caz un șanț a distrus groapa casei, dar probabil că avea atribute similare. În două cazuri, gropile sunt mai degrabă de formă pătrată, iar într-un caz groapa este mai degrabă dreptunghiulară. Una dintre ele are două cuptoare bine construite, iar cealaltă are un șemineu improvizat (F. Kovacs 2013, 69-71). Astfel de construcții de case sunt bine cunoscute din estul Ungariei. Cum ar fi Sajopetri-Hosszudulo (Szabo et al. 2007), Ludas-Varju-diilo (Domboroczky 2004, 5-24), Polgar- Kirdly-erpart (Szabo et al. 2008, 183-223), Tapioszele-Papszog-Tdpiog, 1999

42-50), Nyekladhaza-fstvantd (Hellebrandt 2001, 57-61; Hellebrandt 2006, 87-106), în partea de nord a Marii Câmpii Maghiare. La fel ca și Hodmezovasarhely-Fe/ierto (Banner 1943, 195-202), Kiskundorozsma (Meszaros și colab. 2004,139-144), Kiskundorozsma-HomoLbdnya 4 (Pilling-Ujvari 2012, 2012, 21Pilling-kundorzs, 2012, 244) iilepito-tdrozo (Balogh-Turk 2004,127-137), Szegvar-Kontra- part (Eke 2008,149-164), Csanytelek-Pa/e (A. Pal 1994,229-233), în partea de sud a estului Ungariei. Alte așezări publicate din județul Jasz-Nagykun-Szolnok sunt Kengyel-Kis-tanya (Cseh 1993, 137-158; Cseh 2011, 7-33), Tbrbkszentmikos-KeMderpart (Cseh 2001, 48-50-50-50-KeMderpart) 1991, 65-96), Szeleveny (Cseh 2003, 47-66).

Au fost descoperite două gropi de fântână (Af6, Af8). Una este o construcție simplă, cu o gură circulară și un puț etanș (Af8, Pl. 2/3), cu analogii din Sajopetri (Szabo et al. 2007, 147-150). Cealaltă are două mine și ar putea fi interpretată ca o structură de tip casă de fântână, deoarece are găuri pentru stâlpi în jurul ei și două scări pentru coborâre (Af6, Pl. 2/4).

Un număr mare de găuri pentru stâlpi au fost excavate în sit, dar doar două au indicat o structură (Af20, Af30). Una are o formațiune pătrată cu un stâlp central (Af20, Pl. 2/5). Cealaltă este puțin mai complexă: are, de asemenea, o bază pătrată, dar cu doi stâlpi suplimentari (Af30, Pl. 2/6). Conform sistemului tipologic al lui R. Karl, Af20 poate fi identificat ca fiind tipul Ia (Karl 1996, 77-78), iar Af30 ca fiind tipul Ib (Karl 1996, 78). Af30 este un tip rar, dar cunoscut din zona centrală La Tene și, de asemenea, din epoca Hallstatt (Trebsche 2010a, 147; Trebsche 2010b, 201). Această formă poate fi găsită și în Manching (Maier et al. 1992, 24) și Leopoldsberg (Urban 1994, 380).

Șanțurile sunt neobișnuit de largi și complexe (Afl, Af33, Af63, Pl. 2/1, Pl. 2/2): 8-9 m lățime și doar 0,70-0,90 m adâncime. Sunt împărțite în multe canale mai mici, care au direcții neregulate (de exemplu, Af63, Pl. 2/1). Între unele ramuri se pot observa găuri de stâlpi, dar acestea nu oferă niciun sistem. Din aceste motive, este foarte greu de găsit o funcție specifică a acestor caracteristici. În același timp, în ceea ce privește adâncimea acestor tranșee, este dificil să le interpretăm ca parte a unei fortificații. Prin urmare, este destul de problematic să găsim analogii exacte pentru aceste tranșee în Bazinul Carpatic, forme similare fiind cunoscute încă din secolul al II-lea d.Hr. (Ottomanyi 2008, 61. 6. kep), fiind cunoscute și alte situri închise (Ottomanyi 2014, 63; Szarka 2010, 199; Bocsi 2012, 228), dar modelul este diferit.

Fragmentarea ridicată și calitatea slabă a descoperirilor descoperite pot fi considerate o altă problemă semnificativă a oricăror încercări de interpretare. Întrucât cele mai frecvente descoperiri sunt piese ceramice mici și nesemnificative, posibilitățile de tipologie exactă și analiză ulterioară sunt extrem de limitate. Întregul inventar de descoperiri ceramice conține nouă sute patruzeci de fragmente, iar alte artefacte sunt foarte rare.

Doar o mică bucată dintr-o brățară de sapropelit (Pl. 3/11) și două bucăți mici de brățări de fier pot fi considerate obiecte remarcabile (Pl. 3/6, 8). Nu au fost descoperite alte obiecte metalice semnificative, doar câteva fragmente de cuie de fier ruginite (Pl. 3/1, 5, 7, 9-10), un inel de fier (Pl. 3/4) și două obiecte de bronz: unul este o placă rotunjită (Pl. 3/2), iar celălalt este probabil piciorul unei broșe (Pl. 3/3). Din motivele menționate mai sus, datarea precisă este extrem de problematică.

Bucăți de brățări din fier cu terminații tampon pot fi considerate doar descoperiri notabile din fier (Pl. 3/6, 8). Cu toate acestea, acest tip de brățări nu are o valoare cronologică strictă, mai ales în această stare de conservare. Astfel de obiecte sunt cunoscute din perioada La Tene mijlocie până la cucerirea romană (Maraz 1977, 50-56). Dintr-una dintre case (Af2) a fost descoperită zgură de fier de un kilogram (probabil cu fragmente de blum).

Au fost descoperite câteva descoperiri din piatră. O placă de piatră mare și grea - care ar putea fi interpretată ca o bancă de lucru - a fost găsită într-o casă (Af4). Un alt obiect interesant este o unealtă în formă de octaedru cu vârful înclinat (Af2, Pl. 3/16). Nu are o analogie apropiată și o categorie funcțională. Poate că a fost folosită pentru zgârietura sau razuirea suprafeței diferitelor materiale. Un număr mare de piese de piatră lustruite lateral au fost descoperite, majoritatea provenind din case. De asemenea, au fost excavate câteva greutăți ceramice sau fusaloace. Una dintre ele este decorată cu un motiv spiralat din plastic (Pl. 3/12,14-15). Au fost descoperite și un cap de animal zoomorf și o mică bucată de brățară din sapropelit sau lignit (Pl. 3/11, 13). Brățările din lignit sunt larg cunoscute din lumea La Tene medie, prin urmare, nu au o valoare cronologică strictă (Maraz 1977, 55-56).

Se poate face doar o estimare cantitativă foarte simplă a fragmentelor ceramice. Așa cum este de așteptat în cazul unui material din perioada La Tene medie, majoritatea fragmentelor au fost lucrate la roată și nu mai mult de aproximativ 20% au fost realizate manual

(Fig. 4/1). Materialul ceramic este foarte fragmentat (Fig. 4/2). Cel mai adesea, cele mai lungi diametre ale fragmentelor sunt sub 5 cm. Din cauza fragmentării ridicate, este foarte problematic să se dea o interpretare cronologică strictă a materialului. Majoritatea cioburilor sunt neinformative. Doar câteva piese au beneficii cronologice și tipologice. Având în vedere aceste dificultăți, se poate realiza doar o diagramă de culori de bază, în care se diferențiază culorile închise, deschise și gri (Fig. 4/3). Există o singură excepție: ceramica cu grafit, acestea sunt separate. Deoarece materialul lucrat manual era foarte slab, s-au format doar două grupe de culori: închise și deschise. Conform acestei clasificări de bază, culorile principale sunt diferitele nuanțe de gri.

Fig. 4. 1. Toate obiectele ceramice; 2. Număr și dimensiune; 3. Culoare și tehnică de realizare.

Selecționarea celor mai informative fragmente ceramice, situlele sunt bine prezentate în întregul material (Pl. 3/17-24). Forma este caracterizată de culoarea gri. Materialul de revenire este de obicei nisip fin și pepite de grafit. Pe suprafața vaselor, decorațiunile în formă de pieptene combinate cu cordon mic pe gât sunt foarte frecvente (Pl. 3/22-24). Un alt stil de decor este modelul cu schelet de pește și cordonul imprimat (Pl. 3/17, 20). Aceste tipuri de ceramică sunt cunoscute pe scară largă încă din faza mijlocie a culturii La Tene și în Marea Câmpie Maghiară (Szabo et al. 1998, 177-180; Szabo et al. 2008, fig. 13.II.2.2.1; 18.4; 25.10; Szabo et al. 2007, pl. 33.10; A. Pal 1994, 3. kep/1).

În următoarele vor fi menționate patru boluri lucrate la roată (Pl. 3/25-28). Trei dintre ele sunt boluri puțin adânci (Pl. 3/25-27) și unul este adânc (Pl. 3/28). Vasele sunt călite cu nisip fin, iar culoarea dominantă este griul, deși unul este galben (Pl. 3/26). În două cazuri marginea este răsturnată, iar în altul marginea este ruptă, iar bolul adânc are marginea îngroșată.

Celălalt grup principal de boluri este ceramica brută lucrată manual (Pl. 3/29-32). Culorile dominante sunt deschise, cum ar fi galbenul sau maro deschis, temperate cu elemente grosiere, iar în câteva cazuri apare și ceramică spartă, pietriș. Bolurile au margini drepte sau inversate.

Doar câteva tipuri de vase pot fi identificate ca vase de depozitare: (Pl. 4/1-7) atât lucrate manual, cât și la roată. Vasele lucrate la roată sunt gri, cu fund plat și călite cu nisip fin. Din cauza lipsei marginilor și umerilor, este dificil de interpretat aceste descoperiri. În ciuda faptului că unele dintre piese sunt bine conservate, ele au putut fi datate doar într-un interval relativ mare al secolului XX mijlociu. Analogiile lor sunt cunoscute din Sajopetri.

O piesă brută, lucrată manual, cu un cordon de bosaj (Pl. 4/19) și cealaltă cu fund plat (Pl. 4/5-7) sunt bine cunoscute din inventarele culturii Vekerzug (Kozubova 2013, pl. 6/11). În inventar pot fi detectate diferite tipuri de bosaje. Toate sunt materiale brute, lucrate manual. Trei dintre ele (Pl. 4/16,18, 20) sunt prelungite orizontal și ușor conice. O alta este (Pl. 4/21) o bosaj prelungită cu conicitatea în sus și una este o bosaj rotundă ușor plată, cu alte două mai mici (Pl. 4/17). Aceste forme pot proveni din epoca medie a fierului. Forme similare sunt cunoscute din cultura Vekerzug (Chochorowski 1985,36-39).

Alte ornamente, cum ar fi decorațiunile neplastice, sunt absolut rare în ansambluri. În inventarul așezării prezentate (Pl. 4/11-12) pot fi detectate doar incizii (Pl. 4/8-10, 13-15) și canale. Conform unor cercetători, acestea pot fi considerate caracteristice habitatelor ulterioare sau cel puțin volumul inciziilor este mai mare în perioada La Tène târzie.

A face o datare mai precisă (decât perioada La Tene Mijlocie) a secțiunii de așezare este o sarcină destul de complicată. Având în vedere lipsa artefactelor cu o valoare cronologică puternică, cum ar fi obiecte din bronz, brățări, bijuterii de gleznă, broșe, arme sau alte obiecte metalice, este mai mult decât dificil să se ofere o datare adecvată. Descoperirile metalice descoperite nu au putut fi interpretate într-un sens cronologic strict. Descoperirile ceramice sunt diverse. Cele mai tipice sunt bucăți de situle și câteva urme de profil ale unor boluri care apar în LT B2 în cultura materială până la începutul LT D (în Bazinul Carpatic).

Pentru cercetările ulterioare, obiectivul ar fi efectuarea unor studii intensive de teren, cum ar fi studii geofizice, detectări de metale și săpături de probă la scară mică. Definirea limitelor exacte ale așezării sitului Almasitanya 5lh și estimarea densității elementelor ar fi esențiale. În plus, studii arheometrice sunt deja în curs de desfășurare, cum ar fi petrografia, XRD, XRF (fluorescență de raze X). Un alt obiectiv important ar fi relocarea săpăturilor timpurii și începerea unei cercetări zoologice și botanice.

***

Din punct de vedere stratigrafic, secțiunea de așezare prezentată mai sus are caracteristici bine cunoscute și unice. Într-un caz, un șanț și o casă sunt suprapuse. Conform raportului de săpături și documentației stratificate, șanțul a distrus casa construită anterior. Cu toate

acestea, o astfel de suprapunere nu a fost evidențiată în ansamblurile descoperite, care sunt foarte puține: doar descoperirile ceramice au un surplus cronologic.

Doar două brățări din fier și o brățară din lignit prezintă anumite beneficii cronologice, între intervale largi de timp. În ceea ce privește fragmentarea ridicată și atributele necaracteristice ale ceramicii, se poate afirma doar că materialul are o articulaţie puternică a fazei LT B2-C1, deși există unele tipuri care ar putea fi datate și în fazele anterioare și ulterioare. De asemenea, este important de adăugat că, în întreaga zonă Jaszsag, niciuna dintre descoperiri nu poate fi datată mai târziu decât perioada LT C2.

Având în vedere problemele menționate mai sus ale unor astfel de secțiuni de așezare, este mai mult decât important să reevaluăm datele anterioare. Și după o reinvestigare atentă a materialelor excavate mai vechi, am putea obține o înțelegere mai profundă a locuirii și cronologiei din zona Jaszsag din perioada La Tene medie.

Referințe

Lista figurilor

Fig. 1. Riton de la Jaszbereny (foto: K. Kozma).

Fig. 2. Curea din lanț de la Jaszbereny (foto: K. Kozma).

Fig. 3. Planul săpăturilor de la Jaszbereny-Almasi-tanya.

Fig. 4. 1. Toate obiectele ceramice; 2. Număr și dimensiune; 3. Culoare și tehnică de realizare.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Amplasarea Jaszsag în Ungaria (Accesat: 14.03.2016 sursă https://upload.wikimedia.org/

wikipedia/hu/thumb/b/bl/Jazygia.GIF/300px-Jazygia.GIF); 2. Hidrografia reconstituită a Jaszsagului (după Fodor 1942); 3. Situri din epoca fierului târzie din zona Jaszsag (nr. 27 este Jaszbereny-Almdsi-tanya).